

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Дніпровський державний університет внутрішніх справ

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО
НАУКОВОГО НАПРЯМКУ У СФЕРІ
КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ**

Монографія

Колектив авторів

Дніпро
2025

*Затверджено Вченою радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 6 від 27.11.2025)*

Колектив авторів: доктор юридичних наук, професор
В. В. Шаблистий; доктор юридичних наук, професор **А. Ф. Волобуєв**;
доктор юридичних наук, професор **О.А. Гритенко**; доктор юридичних наук,
професор **В. Г. Дрозд**; доктор юридичних наук, професор **І.М. Копотун**;
доктор юридичних наук, доцент **Т.Є. Чехович**; кандидат юридичних наук,
доцент **Ю. М. Крамаренко**; кандидат юридичних наук, доцент **Т. А. Орлова**;
т.в.о. завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін **Т.В Шевченко**.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Олена Романюк – заступник начальника управління правового забезпечення Департаменту організаційно-контрольної діяльності правового та аналітичного забезпечення Офісу Генерального прокурора, державний радник юстиції 3 класу, Заслужений юрист України;

Олена Рябчинська – професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності Запорізького національного університету, доктор юридичних наук, професор.

І 54 Імплементация європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку в сфері кримінальної юстиції : монограф. / кол. авт. Дніпро : ДДУВС, 2025. 208 с.

ISBN 978-617-560-107-5

Монографія підготовлена із врахуванням основних концепцій та сучасного рівня розвитку кримінальної юстиції, останніх змін кримінального, кримінального процесуального законодавства, новітніх тенденцій криміналістики. Монографія містить основні напрями наукових досліджень щодо вдосконалення діяльності кримінальної юстиції.

ISBN 978-617-560-107-5

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	7
1.1. Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції: концепт, природа, джерела	7
1.2. Система кримінальної юстиції, поняття та сутність імплементації у правовій системі України	21
1.3. Міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань	35
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ НАУКОВИХ НАПРЯМКІВ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	58
2.1. Ключові елементи «Rule of Law Roadmap» в аспекті кримінальної юстиції	58
2.2. Новітні наукові напрямки у сфері застосування кримінального процесуального законодавства	65
2.3. Новітні наукові напрямки у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань	107
РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ	137
3.1. Інституційні механізми адаптації та імплементації законодавства України до acquis ЄС в сфері кримінальної юстиції	137
3.2. Діджиталізація кримінального процесу як інструмент прозорості та ефективності	148
3.3. Імплементація європейських стандартів щодо забезпечення кримінально-виконавчого законодавства	157
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189

ВСТУП

Вирішення проблеми запобігання злочинності в Україні стоїть гостро тривалий час. За роки незалежності в Україні було пройдено не один сплеск та падіння рівня злочинності, такі динамічні коливання впливали на розробку дієвих заходів щодо протидії злочинності на різних рівнях та різними суб'єктами. В першу чергу завдання запобігання злочинності покладаються на правоохоронні органи та органи кримінальної юстиції шляхом загальної та спеціальної превенції.

Недосконалість системи протидії злочинності в першу чергу знаходить свій прояв у відсутності єдиної нормативно-правової бази на загальнодержавному рівні. Розгалуженість як за суб'єктами запобігання так і за територією призводить планування та програмування протидії злочинності до суто формального підходу. Такий стан щодо запобігання злочинності суперечить самій функції, а саме втілення в практику застосування дієвих заходів.

Міжнародні стандарти у сфері запобігання злочинності можна розглядати в різних аспектах, як перейняття передового міжнародного досвіду запобігання злочинності та як міжнародне співробітництво у протидії транснаціональній злочинності, встановленню та затриманню осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, обмін інформацією.

Протидія злочинності – це система заходів, спрямованих на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, виявлення і припинення кримінальних правопорушень, а також покарання осіб, які порушують закон. Основні завдання протидії злочинності включають:

1. Профілактика злочинності: розвиток та впровадження програм та заходів, спрямованих на усунення причин, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також формування в громадян невід'ємних принципів правопорядку та поведінки в мирному співіснуванні.

2. Розслідування кримінальних правопорушень: забезпечення дієвого функціонування правоохоронних органів, що включає виявлення, розслідування та припинення кримінальних правопорушень.

3. Покарання винних: здійснення правосуддя та накладання відповідних покарань на осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень.

4. Реабілітація та ресоціалізація: надання можливостей для відновлення в суспільстві та інтеграції в нього осіб, які випустилися з в'язниць або інших місць позбавлення волі, а також проведення профілактичних заходів серед рецидивістів.

5. Міжнародне співробітництво: співпраця між країнами у сфері

боротьби з організованою злочинністю, міжнародний обмін інформацією та досвідом у цій сфері.

6. Удосконалення законодавства: постійне оновлення та удосконалення законодавства для відповідності сучасним викликам і новітнім формам злочинності.

7. Забезпечення безпеки громадян: захист особистої безпеки, майнових інтересів та прав громадян шляхом забезпечення підтримки правоохоронних органів і відповідних інституцій.

Щодо суб'єктів, які виконують заходи з протидії злочинності, це охоплює державні органи, громадські організації, соціальні групи, посадових осіб та громадян, що активно займаються розробленням та реалізацією заходів з запобігання злочинності. Кожен з них має свої права, обов'язки та відповідальність за виконання покладених на них завдань. Залежно від мети та завдань, а також їх функціональних обов'язків, суб'єкти протидії злочинності поділяються на дві групи: загальносоціальний рівень та спеціалізовані суб'єкти.

Аналіз становлення та розвитку органів кримінальної юстиції, Європейських стандартів у галузі кримінальної юстиції, гарантій та пріоритетних напрямів подальшого розвитку органів кримінальної юстиції в контексті реформування судово-правової системи нашої держави та приведення її інститутів до вимог європейських та міжнародних стандартів, а також інших компетентностей, достатніх для ефективного вирішення практичних проблем у галузі кримінального права і процесу – головна задача сьогодення.

Кожен суб'єкт протидії злочинності виявляє свою діяльність у конкретних формах. Термін "форма" відноситься до виду або зовнішнього прояву певного змісту.

Саме імплементація європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку в сфері кримінальної юстиції має дати відповідь на ключові питання протидії злочинності, в тому числі в умовах воєнного стану. Для цього авторами вирішено завдання:

1. Визначити концепт, природу, джерелу європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції;
2. Охарактеризувати систему кримінальної юстиції, поняття та сутність імплементації у правовій системі України;
3. Описати міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань;
4. Визначити ключові елементи «Rule of Law Roadmap» в аспекті кримінальної юстиції;
5. Дослідити новітні наукові напрямки у сфері застосування кримінального процесуального законодавства;
6. Дослідити новітні наукові напрямки у сфері забезпечення

дотримання прав людини при виконанні покарань;

7. Проаналізувати інституційні механізми адаптації та імплементації законодавства України до acquis ЄС в сфері кримінальної юстиції;

8. Описати діджиталізацію кримінального процесу як інструмент прозорості та ефективності

9. Встановити особливості імплементації європейських стандартів щодо забезпечення кримінально-виконавчого законодавства.

Виконання вказаних завдань відображено у висновках, а автори відкриті до побажань з приводу вдосконалення видання, яке є першим в Україні, в якому комплексно досліджено імплементацію європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку в сфері кримінальної юстиції.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

1.1. Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції: концепт, природа, джерела

У сучасному правовому просторі питання забезпечення прав людини в кримінальному процесі набуває особливої ваги.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції стали не лише нормативним орієнтиром для країн-членів Ради Європи та Європейського Союзу, а й ключовим інструментом трансформації національних правових систем у напрямку гуманізації, правової визначеності та ефективного судочинства.

Для досягнення цієї мети нам необхідно визначити сутність та еволюцію поняття «європейські стандарти», охарактеризувати аксіологічну та нормативну природу стандартів, систематизувати джерела формування європейських норм у кримінальній юстиції та проаналізувати стан імплементації стандартів в Україні та виявити ключові виклики.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції — це система правових норм, принципів та практик, що сформувалися в межах діяльності міжнародних організацій, насамперед Ради Європи та Європейського Союзу, з метою забезпечення прав людини, справедливого судочинства та ефективного функціонування кримінального процесу. Вони охоплюють як обов'язкові норми (наприклад, положення Європейської конвенції з прав людини), так і рекомендаційні документи, що мають характер «м'якого права» (soft law), але відіграють важливу роль у формуванні правозастосовної практики.

Європейські стандарти — це сукупність принципів, норм і правил, сформованих у межах правових актів та практики інституцій Ради Європи (зокрема Європейського суду з прав людини), які встановлюють мінімальні вимоги до забезпечення прав людини, верховенства права та справедливого судочинства в кримінальному процесі.

Основні джерела європейських стандартів:

- Європейська конвенція з прав людини (1950);
- Рішення Європейського суду з прав людини;
- Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи;
- Документи Європейської комісії з питань ефективності правосуддя (CEPEJ);

Ключові принципи, що формують європейські стандарти:

- Презумпція невинуватості;

- Право на захист і справедливий суд;
- Заборона катувань та нелюдського поводження;
- Доступ до правової допомоги;
- Пропорційність втручання держави у права особи;

Функціональне значення: Європейські стандарти не є просто рекомендаціями — вони мають імперативний або принаймні обов'язковий характер для країн-членів Ради Європи. Їх імплементація в національне законодавство є критично важливою для забезпечення правової державності та інтеграції в європейський правовий простір.

Ці стандарти не є суто технічними або процедурними — вони мають глибоке аксіологічне підґрунтя, базуються на ідеях гуманізму, правової держави, недискримінації та поваги до людської гідності.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції формувалися поступово, як відповідь на потребу захисту прав людини, забезпечення справедливого судочинства та гармонізації правових систем країн Європи.

1. Післявоєнний період (1945–1950-ті);

- Реакція на злочини тоталітарних режимів: Після Другої світової війни виникла потреба у створенні міжнародних механізмів захисту прав людини.

- 1949 — створення Ради Європи.

- 1950 — ухвалення Європейської конвенції з прав людини, яка стала фундаментом для формування стандартів у кримінальній юстиції.

2. Інституціоналізація стандартів (1960–1990-ті);

- 1959 — створення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

- Протягом десятиліть ЄСПЛ формував прецедентну практику, яка деталізувала зміст таких понять, як:

- право на справедливий суд;
- презумпція невинуватості;
- право на захист;
- заборона катувань.
- З'являються рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо

реформування кримінального процесу, пенітенціарної системи тощо.

3. Розширення та інтеграція (1990–2010);

- Після розпаду СРСР багато країн Східної Європи, включно з Україною, почали інтегруватися до європейського правового простору.

- Відбувається адаптація національного законодавства до стандартів Ради Європи.

- Україна ратифікувала Європейську конвенцію у 1997 році, що стало ключовим етапом у реформуванні кримінальної юстиції.

4. Сучасний етап (2010–дотепер);

- Активна імплементація рішень ЄСПЛ у національну практику.
- Розробка нових Кримінального процесуального кодексу України (2012), який значною мірою базується на європейських стандартах.

- Постійне оновлення рекомендацій Ради Європи, зокрема щодо

цифровізації правосуддя, захисту вразливих груп, альтернативних заходів покарання.

Цей розвиток демонструє, як концепція європейських стандартів перетворилася з декларативних принципів у реальні механізми впливу на національні системи кримінальної юстиції.

Формування європейських стандартів у кримінальній юстиції почалося після Другої світової війни, коли міжнародна спільнота усвідомила необхідність створення механізмів захисту прав людини. У 1949 році була заснована Рада Європи, а вже у 1950 році прийнято Європейську конвенцію з прав людини (ЄКПЛ), яка стала фундаментом для розвитку правових стандартів у сфері кримінального процесу.

Згодом, завдяки діяльності Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), положення Конвенції набули конкретного змісту через судову практику. Прецеденти ЄСПЛ стали джерелом тлумачення понять «справедливий суд», «ефективний засіб правового захисту», «нелюдське поводження» тощо.

У 2000-х роках Європейський Союз почав активно розробляти директиви, що регулюють права підозрюваних, обвинувачених та потерпілих у кримінальному процесі. Зокрема, Директива 2012/13/ЄС про право на інформацію у кримінальному провадженні та Директива 2013/48/ЄС про право на доступ до адвоката стали важливими етапами у формуванні загальноєвропейського правового простору.

Основними інституціями, що формують та впроваджують європейські стандарти, є:

- Рада Європи, яка через Конвенцію та рекомендації Комітету міністрів встановлює базові принципи;
- Європейський суд з прав людини, який тлумачить Конвенцію та створює прецедентне право;
- Європейський Союз, що через директиви та Хартію основних прав ЄС формує обов'язкові норми для країн-членів;
- Конституційні суди та національні суди, які імплементують ці стандарти у внутрішнє право.

Ось як можна окреслити інституційну рамку європейських стандартів у кримінальній юстиції — тобто, які органи, механізми та документи формують і забезпечують їх реалізацію.

Інституційна рамка європейських стандартів у кримінальній юстиції:

1. Рада Європи:

- Головна міжнародна організація, що формує європейські стандарти у сфері прав людини та кримінальної юстиції.
- Приймає конвенції, резолюції, рекомендації.
- Має спеціалізовані органи, які впливають на кримінальну юстицію:
- Комітет міністрів — ухвалює рекомендації щодо реформ.
- Парламентська асамблея — формує політичні орієнтири.
- Європейський комітет з питань запобігання катуванням (CPT) — здійснює моніторинг умов утримання.

2. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ):

- Забезпечує тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини.
- Його рішення є обов'язковими для держав-членів.
- Формує прецедентну практику, яка уточнює стандарти:
- право на адвоката;
- справедливий суд;
- захист від катувань;
- розумні строки провадження.

3. Європейська конвенція з прав людини (1950):

- Основний нормативний акт, що закріплює фундаментальні права у кримінальному процесі.
- Статті 3, 5, 6, 13 — ключові для кримінальної юстиції.

4. Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ):

- Розробляє методики оцінки ефективності судових систем.
- Публікує аналітичні звіти, рекомендації щодо оптимізації кримінального процесу.

5. Консультативні органи та проєкти:

- Венеціанська комісія — надає правові висновки щодо відповідності національного законодавства європейським стандартам.
- Проєкти Ради Європи в Україні, як-от «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції», спрямовані на гармонізацію законодавства та практики.

Ця рамка є динамічною: вона постійно оновлюється через нові рішення ЄСПЛ, рекомендації Ради Європи та адаптацію національних систем.

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції мають складну нормативну природу. Частина з них є обов'язковими для виконання державами-учасниками відповідних міжнародних договорів (наприклад, положення Європейської конвенції з прав людини), інші — мають рекомендаційний характер, але суттєво впливають на правозастосовну практику.

Так зване «м'яке право» (soft law) включає резолюції, рекомендації, керівні принципи, які не мають юридично обов'язкової сили, але формують стандарти поведінки, очікування та тлумачення норм. Наприклад, Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи Rec(2006)2 щодо європейських пенітенціарних правил не є обов'язковою, але широко використовується у практиці національних судів та правозахисних організацій.

Природа європейських стандартів базується на фундаментальних принципах:

- Верховенство права — як основа демократичного суспільства, що передбачає незалежність суду, законність, доступ до правосуддя.
- Справедливий суд — право на неупереджений, незалежний і компетентний суд, гарантований статтею 6 ЄКПЛ.
- Презумпція невинуватості — закріплена в статті 6 §2 ЄКПЛ, вона

вимагає, щоб кожна особа вважалась невинною, доки її вина не буде доведена в установленому законом порядку.

- Заборона катувань та нелюдського поводження — стаття 3 ЄКПЛ встановлює абсолютну заборону на жорстоке поводження, незалежно від обставин.

Ці принципи мають універсальний характер і застосовуються на всіх етапах кримінального провадження — від затримання до виконання вироку.

Європейські стандарти виконують багатогранну функціональну роль, яка охоплює правову, інституційну, соціальну та політичну площини. Вони не лише регулюють, а й формують культуру правосуддя, орієнтовану на права людини та верховенство права.

1. Гарантія прав людини:

- Забезпечують дотримання фундаментальних прав у кримінальному процесі (право на захист, презумпція невинуватості, справедливий суд).

- Служать запобіжником проти зловживань з боку правоохоронних органів.

- Визначають мінімальні стандарти поводження з особами, які перебувають під слідством або в місцях несвободи.

2. Інструмент реформування:

- Сприяють модернізації кримінального процесу, адаптації законодавства до європейських норм.

- Використовуються як орієнтири при розробці нових кодексів, процедур, інституцій.

- Наприклад, новий КПК України (2012) значною мірою базується на стандартах ЄСПЛ.

3. Орієнтир для правозастосування:

- Сприяють уніфікації судової практики.

- Рішення ЄСПЛ є джерелом тлумачення норм і прикладом застосування стандартів у конкретних справах.

- Використовуються адвокатами, суддями, прокурорами як аргументи у процесі.

4. Засіб міжнародного контролю:

- Дозволяють оцінювати ефективність національної системи кримінальної юстиції.

- Є основою для моніторингу з боку міжнародних організацій (наприклад, Комітету з питань запобігання катуванням).

- Сприяють підзвітності держави перед міжнародною спільнотою.

5. Фактор довіри та легітимності:

- Підвищують рівень довіри громадян до системи правосуддя.

- Сприяють формуванню правової культури, де права людини — не декларація, а реальність.

- Європейські стандарти — це не лише норми, а цінності, які формують обличчя демократичного правосуддя.

Ці стандарти — як компас, що вказує напрямок розвитку кримінальної юстиції в умовах євроінтеграції. Якщо хочеш, я можу показати конкретні приклади, як вони вплинули на українську практику, зокрема в умовах війни та реформ.

Європейські стандарти виконують кілька ключових функцій:

- Гармонізаційна — сприяють узгодженню кримінального процесу між різними країнами Європи.
- Захисна — гарантують мінімальні стандарти захисту прав людини.
- Орієнтаційна — слугують дороговказом для національних законодавців та судів.
- Контрольна — дозволяють міжнародним органам оцінювати відповідність дій держав міжнародним зобов'язанням.

Європейські стандарти — це не застиглий набір норм, а динамічна система, яка постійно оновлюється під впливом соціальних, технологічних, політичних та правових змін. Їх еволюція — це процес адаптації до нових викликів, збереження актуальності та ефективності.

1. Реакція на нові виклики:

- Технологічні зміни: розвиток цифрових технологій спричинив появу нових стандартів щодо електронних доказів, кіберзлочинності, цифрової безпеки та конфіденційності.
- Міграційні кризи та війни: ЄСПЛ адаптує тлумачення прав людини до умов збройних конфліктів, масових переміщень, порушень прав затриманих і військовополонених.
- Пандемія COVID-19: виникли нові стандарти щодо доступу до правосуддя в умовах карантину, дистанційного судочинства, захисту здоров'я затриманих.

2. Еволюція через судову практику:

- Прецеденти ЄСПЛ — головний механізм еволюції стандартів. Суд постійно уточнює зміст таких понять, як «справедливий суд», «розумні строки», «ефективний захист».
- Наприклад, у справах проти України ЄСПЛ неодноразово розширював тлумачення презумпції невинуватості та права на адвоката.

3. Реформування національних систем:

- Європейські стандарти стимулюють реформи кримінального процесу, пенітенціарної системи, прокуратури, судів.
- В Україні, зокрема, реалізується проєкт Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції», який адаптує стандарти до умов війни та постконфліктного відновлення.

4. Гнучкість і адаптивність:

- Стандарти не є догмою — вони пристосовуються до контексту кожної країни, зберігаючи при цьому ядро правових принципів.
- Це дозволяє враховувати культурні, правові, соціальні особливості, не порушуючи загальноєвропейських цінностей.

Еволюція європейських стандартів — це постійний діалог між правом і

реальністю. Вони змінюються, щоб залишатися дієвими, справедливими та гуманними. І саме ця здатність до оновлення робить їх потужним інструментом правової трансформації.

Природа європейських стандартів не є статичною. Вони постійно еволюціонують під впливом:

- Нових викликів (кіберзлочинність, тероризм, масові міграції);
- Розвитку судової практики ЄСПЛ;
- Змін у політичному та соціальному контексті;

Наприклад, у справі *Salduz v. Turkey* (2008) ЄСПЛ вперше чітко сформулював стандарт щодо права на адвоката з моменту затримання, що стало поштовхом до прийняття відповідної директиви ЄС.

ЄКПЛ, прийнята у 1950 році, є ключовим міжнародним договором, що визначає базові права і свободи людини, включаючи ті, що стосуються кримінального процесу.

Статті 3, 5, 6, 7 та 13 Конвенції прямо регулюють питання:

- Заборони катувань і нелюдського поводження (ст. 3)
- Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5)
- Право на справедливий суд (ст. 6)
- Принцип законності кримінального переслідування (ст. 7)
- Право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13)

Роль Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ):

- ЄСПЛ тлумачить положення Конвенції, формуючи прецедентну практику, яка уточнює зміст прав і стандартів.

- Його рішення є обов'язковими для держав, проти яких вони винесені, і мають орієнтовне значення для інших країн.

Значення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) для України:

- Україна ратифікувала ЄКПЛ у 1997 році, що стало основою для реформування кримінального процесу.
- Рішення ЄСПЛ щодо України (наприклад, Каверзін проти України, Яременко проти України) стали поштовхом до змін у досудовому слідстві, умовах утримання, доступі до правової допомоги.
- ЄКПЛ активно використовується в судовій практиці, адвокатурі, правозахисній діяльності.

ЄКПЛ — це не просто договір, а живий інструмент, який постійно оновлюється через практику ЄСПЛ і слугує дороговказом для національних реформ. Якщо тобі цікаво, я можу показати, як саме її положення інтегруються в український КПК або як використовуються в адвокатській практиці.

Ці положення є обов'язковими для держав-учасниць і мають пряме застосування в національному праві.

Судова практика ЄСПЛ — це динамічне джерело права, яке не просто тлумачить положення Європейської конвенції з прав людини, а формує стандарти правосуддя, що є обов'язковими для держав-членів Ради Європи.

Основні функції практики ЄСПЛ:

- Тлумачення Конвенції: Суд роз'яснює зміст статей Конвенції,

адаптуючи їх до сучасних умов.

- Формування стандартів: Рішення Суду встановлюють конкретні вимоги до кримінального процесу (наприклад, момент доступу до адвоката, критерії справедливого суду).

- Контроль за дотриманням прав: Суд виявляє порушення прав людини у кримінальному провадженні та зобов'язує держави усунути їх.

- Орієнтир для реформ: Практика ЄСПЛ часто стає основою для змін у національному законодавстві.

Рішення ЄСПЛ є джерелом тлумачення Конвенції та фактично формують стандарти її застосування. Судова практика має прецедентне значення, і держави зобов'язані враховувати її при формуванні законодавства та правозастосування.

Наприклад:

- *Salduz v. Turkey* (2008) — встановлено право на адвоката з моменту затримання.

- *Murray v. United Kingdom* (1996) — деталізовано презумпцію невинуватості.

- *Kudła v. Poland* (2000) — визначено критерії ефективного засобу правового захисту.

Ось як можна розкрити роль Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи як джерела європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції:

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи: «м'яке право» з потужним впливом

Комітет міністрів Ради Європи — це головний виконавчий орган Ради Європи, який ухвалює рекомендації, резолюції та інші документи, що спрямовані на вдосконалення правових систем держав-членів. Хоча рекомендації не мають обов'язкової юридичної сили, вони відіграють ключову роль у формуванні політики, законодавства та практики у сфері кримінальної юстиції.

Основні характеристики рекомендацій:

- Нормативна природа: належать до категорії *soft law* — тобто не є обов'язковими, але мають високий авторитет.

- Орієнтири для реформ: використовуються державами як основа для вдосконалення кримінального процесу, пенітенціарної системи, правової допомоги.

- Гнучкість: адаптуються до національного контексту, зберігаючи загальноєвропейські принципи.

Хоча рекомендації не мають обов'язкової сили, вони відіграють важливу роль у формуванні європейських стандартів.

Наприклад:

- *Rec(2006)2* — Європейські пенітенціарні правила

- *Rec(2000)19* — Роль прокуратури в системі кримінального правосуддя

- *Rec(2012)12* — Про незалежність суддів

Ці документи часто використовуються як орієнтири для реформування

національних систем.

Хартія Європейського Союзу про основні права: джерело сучасних правових стандартів.

Хартія основних прав Європейського Союзу — це конституційного рівня документ, який закріплює політичні, громадянські, соціальні та економічні права громадян ЄС. Вона була урочисто проголошена у 2000 році, а з набранням чинності Лісабонського договору (2009) набула повної юридичної сили як частина первинного права ЄС.

Хартія складається з 54 статей, згрупованих у 7 розділів, з яких особливо важливими для кримінальної юстиції.

Роль у кримінальній юстиції:

1. **Гарантії процесуальних прав:** Хартія закріплює право на ефективний судовий захист, незалежний суд, правову допомогу, презумпцію невинуватості.
2. **Заборона дискримінації:** Забороняє будь-яке упереджене ставлення у кримінальному процесі — за ознакою статі, раси, мови, релігії, національності тощо.
3. **Вплив на законодавство:** Держави-члени ЄС зобов'язані узгоджувати своє кримінальне законодавство з положеннями Хартії.
4. **Суд ЄС:** Забезпечує тлумачення Хартії та контроль за її застосуванням у межах юрисдикції Союзу.

Хоча ЄКПЛ і Хартія мають схожі положення, Хартія:

- застосовується лише в межах права ЄС;
- має ширший спектр соціальних та економічних прав;
- є внутрішнім джерелом права ЄС, тоді як ЄКПЛ — міжнародним договором Ради Європи.

Хартія — це не просто декларація, а активний інструмент правового захисту, який формує сучасні стандарти кримінальної юстиції в межах Європейського Союзу. Якщо хочеш, я можу показати, як її положення впливають на практику судів у державах-членах або порівняти її з українськими нормами.

Прийнята у 2000 році, Хартія стала обов'язковою після набуття чинності Лісабонського договору у 2009 році. Вона містить положення, що дублюють або розширюють норми ЄКПЛ, зокрема:

- Стаття 47 — право на ефективний засіб правового захисту
- Стаття 48 — презумпція невинуватості та право на захист
- Стаття 49 — принцип законності та пропорційності покарання

Хартія застосовується до держав-членів ЄС у межах реалізації права ЄС.

Директиви Європейського Союзу — це правові акти, які встановлюють мінімальні стандарти для держав-членів ЄС у певній сфері, зокрема кримінального процесу. Вони є частиною вторинного права ЄС і мають обов'язкову силу щодо результату, але залишають країнам свободу у виборі форм і засобів реалізації.

Роль директив у кримінальній юстиції

- Гармонізація законодавства: Директиви спрямовані на узгодження кримінального процесу між державами-членами, зберігаючи національні особливості.

- Захист прав людини: Встановлюють мінімальні гарантії для підозрюваних, обвинувачених, потерпілих.

- Поглиблення співпраці: Сприяють взаємному визнанню рішень, доказів, ордерів на арешт між країнами ЄС.

Приклади ключових директив:

ЄС активно розробляє директиви, що регулюють кримінальний процес. Серед ключових:

1. Директива 2010/64/ЄС гарантує, що особа, яка не володіє мовою провадження, має право на переклад усіх суттєвих документів та тлумачення під час допитів і судових засідань.
2. Директива 2012/13/ЄС забезпечує право бути поінформованим про причини затримання, обвинувачення та процесуальні права, що є критично важливим для ефективного захисту.
3. Директива 2013/48/ЄС встановлює право на адвоката з моменту затримання, а також право на конфіденційне спілкування з ним.
4. Директива 2016/343/ЄС деталізує презумпцію невинуватості, забороняє публічні заяви про винуватість до вироку та гарантує право бути присутнім на суді.
5. Директива 2016/800/ЄС передбачає спеціальні гарантії для неповнолітніх, включаючи участь батьків, психологічну підтримку та адаптовані процедури.
6. Директива 2016/1919/ЄС регулює доступ до безоплатної правової допомоги, зокрема для осіб, які не мають достатніх коштів для захисту.

Ці директиви є обов'язковими для країн-членів ЄС, а для України — орієнтиром у процесі гармонізації законодавства в межах євроінтеграції.

Хоча не є суто «європейськими», документи ООН, такі як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Мандели), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966), також інтегруються в європейський контекст і впливають на формування стандартів.

Організація Об'єднаних Націй протягом десятиліть формує глобальні стандарти у сфері прав людини та кримінальної юстиції. Її документи не завжди мають обов'язкову юридичну силу, але вони є моральними та професійними орієнтирами для держав, міжнародних організацій і правозахисних інституцій. Європейські структури — Рада Європи, Європейський Союз, ЄСПЛ — активно інтегрують ці стандарти у власну нормативну базу.

1. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими (Правила Мандели), оновлено в 2015 році. Встановлюють гуманні умови утримання, заборону катувань, право на медичну допомогу.

2. Кодекс поведінки для посадових осіб, відповідальних за

забезпечення правопорядку, прийнятий в 1979 році. Регламентує етику та межі застосування сили правоохоронцями.

3. Основні принципи поводження з ув'язненими, прийнятий в 1990 році. Підкреслюють повагу до людської гідності, заборону дискримінації.

4. Керівні принципи ООН щодо ролі прокурорів, прийнятий в 1990 році. Визначають незалежність, об'єктивність і етичні стандарти діяльності прокурора.

5. Принципи ООН щодо захисту прав потерпілих. прийнятий в 1990 році. Визначають незалежність, об'єктивність і етичні стандарти діяльності прокурора.

6. Принципи ООН щодо захисту прав потерпілих. прийнятий в 1985 році. Гарантують доступ до правосуддя, компенсацію та підтримку жертв злочинів

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. прийнятий в 1966 році. Один із фундаментальних договорів, що гарантує право на справедливий суд, свободу та недоторканність особи.

Основні принципи поводження з ув'язненими:

- Європейська конвенція з прав людини;
- Рішення ЄСПЛ як джерело стандартів;
- Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи;
- Хартія ЄС про основні права;
- Директиви ЄС у сфері кримінального процесу;
- Документи ООН, що інтегруються в європейський контекст.

Україна, як держава-член Ради Європи з 1995 року, взяла на себе зобов'язання щодо дотримання Європейської конвенції з прав людини та рішень ЄСПЛ. Конституція України (ст. 8, 55, 59, 62) закріплює принцип верховенства права, право на правову допомогу, презумпцію невинуватості та право на оскарження в суді.

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) 2012 року був розроблений з урахуванням європейських стандартів, зокрема:

- Впроваджено інститут слідчого судді;
- Забезпечено право на захист з моменту затримання;
- Визначено чіткі строки тримання під вартою;
- Встановлено процедури оскарження слідчих дій;

Національні суди, особливо Верховний Суд, дедалі частіше посиляються на практику ЄСПЛ.

Наприклад:

- У постановах щодо порушення права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ).
- У справах про неналежне поводження з затриманими (ст. 3 ЄКПЛ).
- При тлумаченні принципу пропорційності втручання в права особи.

Конституційний Суд України також визнає пріоритет міжнародних

стандартів у сфері прав людини, що підтверджено його рішеннями щодо відповідності законів Конституції.

Попри формальну імплементацію, існує низка проблем:

- Формалізм у застосуванні норм — суди іноді цитують ЄКПЛ без глибокого аналізу її змісту.
- Нерівний доступ до правової допомоги — особливо в регіонах або для вразливих груп.
- Надмірне застосування тримання під вартою — попри альтернативні запобіжні заходи.
- Недостатня підготовка суддів і слідчих — щодо стандартів ЄСПЛ.

Перспективи гармонізації — це багатогранна тема, яка охоплює правові, політичні та соціальні аспекти, особливо в контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Ось кілька ключових напрямів, де гармонізація відіграє важливу роль:

- Гармонізація законодавства України з правом ЄС:
- Необхідність: Україна прагне членства в ЄС, і гармонізація законодавства — одна з головних умов цього процесу. Це означає адаптацію українських норм до *Acquis Communautaire* — законодавчого масиву ЄС.
- Виклики: Відсутність "золотого стандарту" гармонізації. Кожна країна має унікальну правову систему, тому гармонізація — це не копіювання, а адаптація з урахуванням національних особливостей.
- Етапи: Визначення сфер, що потребують оновлення, порівняльно-правовий аналіз, модернізація норм, реалізація змін та оцінка результатів.

Гармонізація договірних прав в ЄС:

- Різноманіття правових режимів: У межах ЄС існує понад 28 національних систем договірних прав, плюс європейські директиви та міжнародні конвенції.

Створення єдиного кодифікованого акту, який би забезпечив узгодженість і передбачуваність у договірних відносинах між країнами-членами.

Гармонізація з міжнародно-правовими стандартами:

- Міжнародні організації: ООН, Рада Європи, ЄС — кожна має свої стандарти, до яких Україна поступово адаптує своє законодавство. Без активних дій гармонізація може залишитися декларативною. Важливо не лише приймати нові акти, а й забезпечити їх ефективне впровадження.

Це не просто юридичний процес — це трансформація правової культури, що відкриває шлях до глибшої інтеграції, стабільності та розвитку. Хочеш, можу розгорнути тему в контексті конкретної галузі — наприклад, екології, цифрових технологій чи освіти.

Україна продовжує адаптацію законодавства до європейських стандартів, особливо в контексті євроінтеграції. Серед перспектив:

- Ратифікація нових міжнародних документів (наприклад, Стамбульської

конвенції);

- Реформа прокуратури та адвокатури;
- Запровадження електронного правосуддя;
- Підвищення кваліфікації суддів та слідчих у сфері прав людини;

Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції становлять складну, багаторівневу систему норм, принципів та практик, що базуються на ідеях правової держави, захисту прав людини та гуманізму. Їх концепт сформувався в результаті діяльності таких інституцій, як Рада Європи, Європейський Союз та Європейський суд з прав людини, і продовжує еволюціонувати відповідно до викликів сучасності.

Природа цих стандартів поєднує обов'язкові норми міжнародного права з рекомендаційними документами, які, попри відсутність юридичної сили, мають значний вплив на правозастосовну практику. Вони виконують гармонізаційну, захисну, орієнтаційну та контрольну функції, забезпечуючи єдиний правовий простір у межах Європи.

Джерела європейських стандартів охоплюють широкий спектр документів — від Європейської конвенції з прав людини та рішень ЄСПЛ до директив ЄС і рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи.

Їх імплементація в Україні здійснюється через Конституцію, КПК, судову практику та реформу правових інституцій.

Попри значні досягнення, Україна стикається з низкою викликів: формалізмом у застосуванні норм, нерівним доступом до правової допомоги, надмірним застосуванням тримання під вартою та недостатньою підготовкою правозастосовних органів.

Водночас є чіткі перспективи гармонізації — через євроінтеграційні процеси, реформу судової системи та посилення правозахисної культури.

Для вирішення та реалізації Європейські стандарти у сфері кримінальної юстиції в Україні необхідно посилити навчання суддів, прокурорів та адвокатів щодо практики ЄСПЛ, розширити доступ до безоплатної правової допомоги, впровадити механізми моніторингу дотримання європейських стандартів на практиці, забезпечити участь громадянського суспільства у формуванні політики у сфері кримінальної юстиції.

Література:

1. Європейська конвенція з прав людини. Рада Європи, 1950.
2. Хартія Європейського Союзу про основні права. Офіційний вісник ЄС, 2012/С 326/02.
3. Директива 2012/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2012 року про право на інформацію у кримінальному провадженні.
4. *Salduz v. Turkey*, № 36391/02, рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року.
5. *Kudła v. Poland*, № 30210/96, рішення ЄСПЛ від 26 жовтня 2000 року.
6. Рекомендація Rec(2006)2 Комітету міністрів Ради Європи щодо європейських пенітенціарних правил.
7. Конституція України. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9–10.
9. Рішення Конституційного Суду України № 1-р/2020 від 11 лютого 2020 року.
10. Верховний Суд України. Огляд практики застосування статті 6 ЄКПЛ. Київ, 2021.

1.2. Система кримінальної юстиції, поняття та сутність імплементації у правовій системі України

Під кримінальною юстицією у найбільш вузькому значенні розуміють систему органів, які здійснюють кримінальне судочинство, а у найбільш широкому – всю систему відносин, які виникають у зв'язку з правовою регламентацією кримінальних правопорушень та процедурою реалізації кримінальної відповідальності.

Із самої назви рішення РНБО випливає, що поняття «система кримінальної юстиції» і, наприклад, «правоохоронні органи» - різні¹[Хавронюк М.І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content>].

Розглянемо витоки походження поняття «кримінальна юстиція». Ще у 2008 році стало питання щодо потреби реформування кримінальної юстиції. Докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття Конституції України передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі дальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством² [Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" : Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025)].

З часу першої згадки про кримінальну юстицію як окрему структуру пройшло більше 17 років, проблеми на сьогодні залишаються майже такі самі. З 2008 року багато чого відбулось в Україні та вже розглядається як історія.

Існуюча система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, що склалися в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права і законні інтереси. Система кримінальної юстиції є дещо громіздкою, внутрішньо суперечливою, не завжди науково обґрунтованою і надмірно ускладненою. Діяльність її суб'єктів характеризується дублюванням повноважень,

¹ Хавронюк М.І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content>

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" : Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025)

відсутністю чіткого визначення та розмежування їхньої компетенції, наданням пріоритету завданням, що насправді є другорядними, застосуванням не виправдано ускладнених формальних процедур. Органи кримінальної юстиції мають недосконалу функціональну спроможність, що не дає змоги забезпечити додержання принципу верховенства права в їх діяльності³ [Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" : Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025)].

До системи кримінальної юстиції включено кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатура. Варто відзначити, що дане поняття містить як нормативний, так і функціональний аспекти досліджуваного явища, тоді як у більшості наукових джерел приділяється увага переліку органів і установ, які складають систему кримінальної юстиції⁴ [Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О.М., Сердюк О.В., Мошак Г.Г., Дунаєва Т.Є., Кохан В.П., Шуміло О.О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса. Харків , 2015. 242 с. Бібліогр.: 324 назв. Укр. Деп. у ДНТБ України. С. 6].

Зміни які відбулись в правовій сфері це реформування судової системи, правоохоронних органів та органів кримінальної юстиції, звернуто увагу на міжнародний досвід роботи кримінальної юстиції, криміналізація нових норм, робота над проєктом нового Кримінального кодексу України, введення в дію Кримінального процесуального кодексу України, особливості діяльності органів кримінальної юстиції під час дії воєнного стану та в умовах збройного конфлікту тощо. Незважаючи на такі суттєві зміни в нашому житті, проблеми необхідності реформування кримінальної юстиції залишаються нагальними.

Кримінальна юстиція, як і будь-яке соціальне та правове явище, постійно розвивається та еволюціонує разом із суспільством. Адже вона є складовою більш широких політичних та соціальних процесів у державі. Зміна вектору політичного розвитку, бурхливі суспільні процеси значною мірою поєднуються з реформуванням системи органів, які забезпечують

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" : Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025)

⁴ Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О.М., Сердюк О.В., Мошак Г.Г., Дунаєва Т.Є., Кохан В.П., Шуміло О.О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса. Харків , 2015. 242 с. Бібліогр.: 324 назв. Укр. Деп. у ДНТБ України

функціонування системи кримінальної юстиції та внесенням коректив у законодавство.

Так, Хавронюк М.І. звертає увагу на те, що у зазначеній Концепції визначено таке поняття «система кримінальної юстиції»: це кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатура⁵ [Хавронюк М.І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content>].

Голубов А. Є. проводить дослідження не лише системи кримінальної юстиції, а також розглядає *структуру системи кримінальної юстиції* та відмічає, що:

- структура системи кримінальної юстиції повинна відповідати своєму функціональному призначенню в механізмі державного управління, де покладені на неї завдання та функції повинні визначати і її організаційну будову;

- до структури системи органів кримінальної юстиції доцільно включити: органи, які наділені повноваженнями з виявлення та припинення злочинів; органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування; інститут державних обвинувачів (прокуратура); органи та установи, які розглядають кримінальні справи; органи та установи виконання кримінальних покарань; адвокатура⁶ [Голубов А. Є. Питання системи органів кримінальної юстиції. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції. 2016. Харків. С.90-91. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d403561-0362-4f7a-8b26-5df9de68c941/content> (дата звернення: 23.04.2025)].

Отже сформуємо систему кримінальної юстиції – кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, які розглядають кримінальні справи, інститут державних обвинувачів (прокуратура), органи, наділені повноваженнями проводити досудове розслідування, органи та установи виконання кримінальних покарань, адвокатура.

Куненко І. С. вказує на неузгодженість поняття кримінальної юстиції і зазначає, що кримінальна юстиція – це вид юстиції, який передбачає юридичну

⁵ Хавронюк М.І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content>

⁶ Голубов А. Є. Питання системи органів кримінальної юстиції. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції. 2016. Харків. С.90-91. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d403561-0362-4f7a-8b26-5df9de68c941/content> (дата звернення: 23.04.2025)

діяльність уповноважених законом суб'єктів на основі принципу законності, спрямовану на попередження кримінальних правопорушень, їх виявлення, розслідування і встановлення винних у скоєнні злочинів, притягнення їх до юридичної відповідальності, а також на виконання рішення щодо їх юридичної відповідальності. З огляду на це постає потреба в окремому уточненні предмета кримінальної юстиції, тобто тієї сфери суспільних відносин та юридичної діяльності, яка визначає її функціональну специфіку і дає змогу відмежувати її від суміжних видів юстиції ⁷ [Куненко І. С. Поняття, функції та предмет кримінальної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17. С. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>].

Права людини та їх реальне дотримання мають виступати найважливішими індикаторами належної роботи усієї інституціональної системи, головним призначенням якої є утвердження справедливості в суспільстві та державі.

Для цього в державі утворюються спеціальні інституції – органи кримінальної юстиції, які становлять досить різномірну за напрямками діяльності систему, однак окремі функції яких забезпечують установлення істини у кримінальних провадженнях, виконання покарань щодо осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів, за умови забезпечення та гарантування прав цих осіб.

Кримінальна юстиція є самостійним видом юстиції, її ключове призначення полягає у реалізації правоохоронної функції держави через забезпечення законності, справедливості, захисту прав людини та протидію кримінальним правопорушенням. Ключовим результатом дослідження стало уточнення предмета кримінальної юстиції, який охоплює юридичну діяльність уповноважених органів, спрямовану на виявлення, розслідування, судовий розгляд, притягнення до відповідальності осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, та реалізацію вироків суду. Такий підхід дає змогу чітко відмежувати кримінальну юстицію від суміжних видів юстиції та забезпечити цілісне уявлення про її структуру та функціональне призначення. Таким чином, стаття робить внесок у доктринальне осмислення поняття кримінальної юстиції, окреслює її межі та функціональне призначення в системі публічного права [Куненко І. С. Поняття, функції та предмет кримінальної юстиції: теоретичний аналіз. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17. С. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>].

Адже дотепер у чинному законодавстві все ще не наведено вичерпного переліку правоохоронних органів та їхньої системи, що, безперечно,

⁷ Куненко І. С. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. № 17. С. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>

негативно позначається на можливості ефективно виконувати завдання та встановлювати справедливість у суспільних відносинах, а також розмежовувати компетенцію цих органів задля уникнення протиріч.

Так, кримінальний та кримінальний процесуальний рівень:

- органи, які здійснюють дізнання та досудове розслідування;
- органи, які здійснюють прокурорський нагляд, підтримують державне обвинувачення;
- органи, які здійснюють правосуддя;
- суб'єкти забезпечення прав людини під час дізнання, досудового розслідування або судового розгляду;
- органи, які здійснюють виконання покарання та нагляд за особами звільненими з місць позбавлення волі;

Визначені нами категорії складають державні органи (крім адвокатури). Більшість з них відносяться до системи правоохоронних органів, окремо визначають судову систему. Таким чином ми бачимо як різницю так і загальні риси кримінальної юстиції та правоохоронних органів.

В системі кримінальної юстиції ми не розглянули місце та роль громадськості, хоча під час здійснення реформування на законодавчому рівні закріплено таке поняття як «громадський контроль», який здійснюється саме громадськими організаціями. Головна задача здійснення громадського контролю у межах визначених законом полягає у зменшенні проявів корупційних ризиків та як закордонний приклад протидії корупції в цих органах.

Меркулов В. О. зазначає, що до сьогодні в вітчизняному правосудді в частині створення належного соціального супроводу та певних спеціальних соціальних умов для особистості, яка опинилася у сфері кримінального судочинства, сталою залишається проблема удосконалення системи стимулювання соціальної активності громадян. Тож завданням реформування органів кримінальної юстиції за цим параметром є формування соціально-правового механізму створення мотиваційних основ активного залучення громадськості до участі у процесі реінтеграції, соціальної адаптації до умов сучасної життєдіяльності суспільства осіб, які порушили кримінально-правову заборону, тим більш, засуджених до реального відбування покарання. Знову ж таки, стимулювання соціальної активності населення взаємопов'язане з впровадженням новітніх підходів у взаємовідносинах між органами кримінальної юстиції та населенням⁸ [Меркулова В. О. Взаємодія громадськості та органів кримінальної юстиції на різних стадіях кримінального судочинства: окремі аспекти удосконалення правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 85-92. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.15>].

⁸ Меркулова В. О. Взаємодія громадськості та органів кримінальної юстиції на різних стадіях кримінального судочинства: окремі аспекти удосконалення правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 85-92. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.15>

Завдяки існуванню спеціальної системи правоохоронних органів передбачено розв'язання значно більшої кількості питань крім утвердження та забезпечення справедливості у державі. Натомість система органів кримінальної юстиції – це частина правоохоронної системи держави і на неї поширюються всі ознаки, притаманні зазначеній системі.

Так, Ірінеєва В.І. в своєму дисертаційному дослідженні дає визначення кримінальної юстиції в ЄС і зазначає, що к категорія «кримінальна юстиція в ЄС» є неоднозначною. Її можна розглядати у двох аспектах: як стратегічну ціль захисту прав громадян та інтересів Союзу від злочинних посягань (частину простору свободи, безпеки та юстиції) та як сукупність матеріальних та процесуальних норм права ЄС у кримінальній сфері. У матеріально-правовому та процесуальному сенсі кримінальне право ЄС виступає одним із видів регіонального транснаціонального кримінального права, відрізняючись як від внутрішньодержавного кримінального права, так і від міжнародного кримінального права. У цьому відношенні основною особливістю є об'єктно-суб'єктний склад правовідносин у сфері кримінальної юстиції в ЄС. Отже «кримінальна юстиція» – система правових норм ЄС матеріального та процесуального характеру, метою якої є забезпечення належного функціонування простору свободи, безпеки та юстиції задля захисту прав громадян та Союзу від злочинних посягань. Інституційний механізм кримінальної юстиції в Європейському Союзі становить система інституцій (органів, установ, структур та агентств), до яких слід віднести: Європейську судову мережу, Європол, ОЛАФ, Євроюст, Систему Євроюсту з національної координації, Фронтекс, ЄПК, функціональне призначення яких охоплює весь спектр співробітництва держав у кримінально-правовій сфері⁹ [Ірінеєва В.І. Система кримінальної юстиції в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 50 с. С. 14].

Зроблений акцент та розподіл інституцій кримінальної юстиції ЄС в залежності від норма матеріального та процесуального права дає можливість розглядати таку систему в Україні. Матеріальне право — це сукупність норм, що безпосередньо регулюють суспільні відносини, встановлюють права та обов'язки суб'єктів, а також визначають межі відповідальності. Це право, яке визначає, що саме можна, а що не можна робити, на відміну від процесуального права, яке регулює, як саме це робити. Процесуальне право — це сукупність правових норм, що визначають порядок реалізації матеріальних норм права; воно регулює процедуру судового розгляду, досудового слідства, діяльності органів влади та здійснення правосуддя. За національним законодавством практична реалізація норм матеріального та процесуального права нерозривно пов'язані між собою і окремо їх можна розглядати з теоретичної точки зору.

В процесі гармонізації кримінального права України та ЄС важливо

⁹ Ірінеєва В.І. Система кримінальної юстиції в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 50 с. С. 14

забезпечити широку участь різних зацікавлених сторін, включаючи правозастосовні органи, громадські організації, академічний сектор та інші зацікавлені сторони. Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. було утворено Комісію з питань правової реформи. У складі згаданої комісії створена робоча група з питань розвитку кримінального права (далі – робоча група). Серед іншого, перед нею поставлені завдання забезпечити розроблення та внесення Президентові України узгоджених пропозицій з питань вдосконалення правової системи України з урахуванням сучасних викликів та потреб демократичного суспільства, зокрема – підготовки та узагальнення пропозицій стосовно змін до законодавства про кримінальну відповідальність.

Охоронні правові потреби – це потреби в охороні, по-перше, організованих правом суспільних відносин, по-друге, недопущення виникнення явищ, що завдають шкоди правовій системі і суспільству в цілому.

Охоронна правова потреба – як невідповідність між тим, що існує у правовій сфері, і тим, що повинно існувати, вимагає здійснення дій для усунення цієї невідповідності. Необхідність цих дій зумовлює виникнення правоохоронних функцій держави, у процесі здійснення яких і задовольняються ці правові потреби. Вони є в цілому об'єктивними явищами.

Державна влада може брати участь у формуванні правових потреб, сприяючи розвитку тих із них, які корисні державній владі, або ліквідуючи та нейтралізуючи ті потреби, що не задовольняють її інтереси. Але можливості державного впливу на правові потреби обмежені, тому що характер і зміст правових потреб зумовлюється перш за все об'єктивними внутрішніми і зовнішніми факторами існування держави, її історичними й сучасними особливостями.

Таким чином, правоохоронні органи мають чітко визначене соціальне спрямування, яке вимагає від них застосування адекватних заходів, при цьому суворо дотримуючись засад законності та верховенства права. У контексті вказаного слід зазначити, що органи кримінальної юстиції мають призначення, прямо пов'язане із соціальною сферою, адже їхня діяльність спрямовується на установлення справедливості. Проаналізуємо більш детально питання цілепокладання. Органи кримінальної юстиції насамперед функціонують у специфічній сфері запобігання злочинності, а також вжиття заходів, спрямованих на розслідування вчинених злочинів і притягнення винних осіб до відповідальності, тому й мета їхньої діяльності прямо пов'язана із зазначеною сферою.

У формуванні **конкретної мети системи органів кримінальної юстиції** вирішальну роль відведено державній правоохоронній політиці й стратегії. Таким чином, метою системи органів кримінальної юстиції у функціонально-правовому аспекті є:

– охорона прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також правопорядку (ст. 1 КК України);

– швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України);

– забезпечення виконання кримінального покарання з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ст. 1 КВК України);

– сприяння зміцненню законності, запобігання і викорінюванню злочинів, вихованню громадян у дусі неухильного виконання законів і дотримання правил співіснування;

У деталізованому виді мета системи органів кримінальної юстиції можуть бути визначені та систематизовані таким чином:

1. Запобігання кримінальним правопорушенням: а) виявлення осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, і вплив на них; б) виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; в) вплив на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та відбувають покарання; г) вжиття комплексу заходів стосовно осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, і недопущення рецидиву з їх боку.

2. Встановлення істини в ході кримінального провадження: а) швидке і повне виявлення кримінальних правопорушень і осіб, що їх вчинили; б) швидке і повне розслідування кримінальних правопорушень; в) всебічне та неупереджене встановлення всіх обставин в процесі досудового розслідування; г) достовірне встановлення обставин під час судового розгляду і визначення оптимальних заходів впливу на осіб, що вчинили кримінальні правопорушення.

3. Виправлення та ресоціалізація засуджених осіб: а) вжиття оптимальних заходів впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; б) ресоціалізація засуджених.

2. Мета другого рівня – це стратегічні напрями діяльності конкретних елементів системи кримінальної юстиції. До них, зокрема, відносяться: забезпечення здійснення досудового розслідування; забезпечення ефективного кримінального судочинства; забезпечення виконання кримінальних покарань; участь у формуванні спеціальної політики та законодавства з питань кримінальної юстиції. Цілі другого рівня обумовлюють постановку конкретних завдань, які повинні реалізовувати конкретні правоохоронні органи, що входять до системи кримінальної

юстиції.

Щодо визначення функцій кримінальної юстиції можна розділити на дві основні групи: функції кримінального процесу (обвинувачення, захист та правосуддя) та функції кримінального права (охоронна, регулятивна та запобіжна). Перші стосуються безпосередньої діяльності з розслідування та судового розгляду, а другі – загальних завдань правового регулювання злочинності.

Функції кримінального процесу. Функція обвинувачення: здійснюється слідчим, прокурором та іншими органами, які збирають докази для викриття винних у скоєнні злочину.

Функція захисту представляє інтереси обвинуваченого (підозрюваного), забезпечуючи його права, свободи та законні інтереси на всіх етапах провадження. Функція вирішення справи по суті (правосуддя). Виконується судом, який розглядає справу, встановлює істину та ухвалює рішення про винуватість чи невинуватість особи.

Функції кримінального права. Охоронна функція. Охорона прав і свобод людини, власності, громадського порядку та безпеки, довкілля та конституційного ладу від злочинних посягань. Регулятивна функція. Встановлення правових норм, що визначають, які діяння є кримінальними правопорушеннями, та які заходи впливу можуть бути застосовані. Запобіжна функція. Запобігання вчиненню нових злочинів шляхом як загальної, так і спеціальної профілактики.

Сутність імплементації у правовій системі України

В умовах воєнного стану імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство є нагальною необхідністю. Ефективна імплементація норм міжнародного гуманітарного права сприяє престижу України на міжнародній арені, сприяє створенню правових механізмів притягнення злочинців до юридичної відповідальності за злочини агресії проти іншої країни, геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство залежить від узгодженої діяльності державних органів Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Президента України також інших відомств та установ. Започаткування в Україні інституції Уповноваженого з питань дотримання міжнародного гуманітарного права. Першочерговими завданнями з метою імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство є: підписання Президентом України Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права” від 20.05.21 р. № 2689, внесення змін до КК України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення належного запобігання юридичній та фактичній безкарності за злочини передбачені проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, ратифікація Римського статуту Верховною Радою, поширення знань про

норми міжнародного гуманітарного права серед населення, метою інформування, документування фактів порушення та серед військовослужбовців, з метою дотримання основних принципів міжнародного гуманітарного права, правова, організаційна, міжнародна діяльність України з метою організації міжнародного трибуналу для розслідування воєнних злочинів росіян ¹⁰[В.В. Маньгора, Т.В. Маньгора. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 205-214. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287255](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287255)].

Імплементация для вироблення узгодженого підходу до інтерпретації терміна «імплементация» в теорії міжнародного права та внутрішньодержавній правовій доктрині сучасна парадигма його дослідження має ґрунтуватись на таких теоретичних положеннях, що мають методологічне значення:

1) для уніфікації термінології, що використовується представниками української правничої науки у дослідженнях міжнародно-правових і національних аспектів упровадження в життя правил поведінки міжнародного права, пропонується замість терміна «реалізація» вживати термін «імплементация» та ввести в науковий обіг поняття «імплементация правил поведінки міжнародного права»;

2) поняття «імплементация правил поведінки міжнародного права» пропонується використовувати в такому значенні: це діяльність держав та інших суб'єктів міжнародного права, здійснювана з метою забезпечення своєчасного, всебічного та повного виконання прийнятих ними відповідно до міжнародного права зобов'язань;

3) ні міжнародного, ні внутрішньодержавного механізмів імплементации правил поведінки міжнародного права не існує. У кожному конкретному випадку суб'єкти міжнародного права самостійно визначають належні засоби міжнародно-правової імплементации, які у разі недовісти чи малої ефективності можуть удосконалюватись, доповнюватись або замінюватись іншими засобами. Процедура національної імплементации, якщо її порядок і конкретні засоби здійснення безпосередньо не передбачені міжнародним договором, актом міжнародної організації чи рішенням міжнародного судового органу, взагалі складно передбачити заздалегідь, оскільки її здійснення залежить від наявності різноманітних чинників, що впливають на остаточну волю певної держави;

4) термін «реалізація» пропонується використовувати лише у словосполученнях «реалізація принципу міжнародного права», «реалізація норми міжнародного права», «реалізація стандарту міжнародного права» для уточнення однозначно передбачених, бажаних або можливих форм утілення в життя приписів правил поведінки міжнародного права, визначених (форм) у

¹⁰ В.В. Маньгора, Т.В. Маньгора. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. № 3 (46). С. 205-214. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287255](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287255)

його змісті або прямо не заборонених загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права. У разі неможливості реалізації правил поведінки міжнародного права у визначених для цього формах усунути наявні перешкоди або створити необхідні для цього умови належить саме здійснюваній із цією метою імплементації правил поведінки міжнародного права ¹¹[Перепьолкін С.М. Інтерпретація терміну «імплементація» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9, С. 310-313. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/76>].

Аналізуючи джерела, у яких закріплені відповідні міжнародні стандарти, ми зосередимо увагу на тих міжнародно-правових документах, які не мають обов'язкової юридичної сили, складаються на світовому та регіональному рівні й ухвалюються рішеннями відповідних міжнародних організацій. Так, залежно від запропонованої вище класифікації, поєднаної із предметом правового регулювання відповідних документів, де міжнародні стандарти закріплені, їх можна розподілити на такі групи ¹²[Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03>].

I. Загальні стандарти щодо загальних питань протидії злочинності, а саме: Керівні принципи ООН для співробітництва та технічної допомоги у сфері боротьби зі злочинністю у містах (Резолюція ЕКОСОР № 1995/9 від 24 липня 1995 р.); Декларація ООН щодо злочинності та громадської безпеки (Резолюція ГА № 51/60 від 12 грудня 1996 р.); Керівні принципи для запобігання злочинності (Резолюція ЕКОСОР № 2002/13 від 24 липня 2002 р.), Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи) (Резолюція ГА № 45/112 від 14 грудня 1990 р.), Рекомендація R (2003) 21 КМРЕ про співробітництво в галузі запобігання злочинам від 24 вересня 2003 р., інші, які визначають міжнародні стандарти механізму протидії злочинності, зокрема за допомогою функціонування системи кримінальної юстиції¹³ [Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03>].

¹¹ Перепьолкін С.М. Інтерпретація терміну «імплементація» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9, С. 310-313. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/76>

¹² Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03>

¹³ Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03>

II. Інституційні (організаційні) стандарти:

– щодо судової влади та її представників, зокрема: основні принципи незалежності судових органів (резолюції ГА ООН № 40/32 та 40/146 від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.), Бангалорські принципи поведінки суддів (Резолюція ЕКОСОР ООН № 2006/23 від 19 травня 2006 р.), Європейська хартія про Закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 р., Рекомендація СМ/Рес (2010) 12 КМРЄ щодо суддів: незалежність, ефективність і обов'язки, від 17 листопада 2010 р., інші документи, які становлять систему міжнародних стандартів судової влади;

– щодо прокуратури і прокурорів, зокрема: керівні принципи щодо ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, ухвалені Восьмим конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження із правопорушниками (Гавана, Куба, 28, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.), Рекомендація Рес (2000) 19 КМРЄ про роль публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції від 6 жовтня 2000 р., Рекомендація ПАРЕ № 1604 (2003) про роль прокуратури в демократичному правовому суспільстві від 27 травня 2003 р., Стандарти професійної відповідальності та викладення основних обов'язків і прав прокурорів, ухвалені Міжнародною асоціацією прокурорів 23 квітня 1999 р., та інші. У Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (Резолюція ГА ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 р.), зокрема, зазначено належність таких осіб до системи кримінального правосуддя, вплив їх поведінки на цю систему. На його виконання були ухвалені Керівні принципи для ефективного дотримання Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (Резолюція ЕКОСОР ООН № 1989/61 від 24 травня 1989 р.). Питання застосування представниками цих органів примусових заходів було регламентовано Основними принципами застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку від 1990 р., ухваленими Восьмим конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження із правопорушниками. Європейський кодекс поліцейської етики (Рекомендація Рес (2001) 10 КМРЄ від 19 вересня 2001 р.) визначав морально-етичні принципи поліцейської діяльності. Основні принципи ООН щодо ролі юристів, ухвалені Восьмим конгресом ООН щодо запобігання злочинності та поводження із правопорушниками встановили спеціальні гарантії щодо доступу до професійної правничої допомоги в системі кримінального правосуддя, а також гарантії виконання юристами своїх обов'язків (п. п. 16–22). На цьому ж Конгресі були ухвалені Основні положення про роль адвокатів, предметно присвячені діяльності адвокатури, зокрема й у сфері кримінального провадження. Більш детально ці питання були розкриті у Принципах та керівних положеннях ООН щодо доступу до юридичної допомоги в системах кримінального правосуддя (Резолюція ГА № 67/187 від 20 грудня 2012 р.), які закріпили широкий перелік гарантій надання юридичної допомоги у кримінальному провадженні. На європейському рівні аналогічне значення мають Резолюція (78) 8 КМРЄ про юридичну допомогу та консультації від 2 березня 1978 р., Рекомендація № R (2000) 21 КМРЄ про

свободу професійної діяльності адвокатів від 25 жовтня 2000 р. та Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС від 1988 р. Ці й інші документи слугують основою для функціонування інституту адвокатури в межах системи кримінальної юстиції; – щодо діяльності пенітенціарної системи та пробації, застосування заходів примусу й обмеження особистої свободи громадян. До їх числа, зокрема, належать: Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання (Резолюція ГА ООН № 3452 (XXX) від 9 грудня 1975 р.), Мінімальні стандартні правила ООН щодо поведінки з ув'язненими (Правила Мандели) (Резолюція ГА ООН № 70/176 від 17 грудня 2015 р.), Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (Резолюція ГА ООН № 43/173 від 9 грудня 1988 р.), Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (Резолюція ГА ООН № 45/110 від 14 грудня 1990 р.), Принципи захисту осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги (Резолюція ГА ООН № 46/119 від 18 лютого 1992 р.), Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація R (2006) 2 КМРЄ від 11 січня 2006 р.), Правила Ради Європи про пробацію (Рекомендація СМ/Рес (2010) 1 КМРЄ від 20 січня 2010 р.), Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів (Рекомендація СМ/Рес (2017) 3 КМРЄ від 22 березня 2017 р.) та інші, які визначили систему стандартів виконання кримінальних покарань і застосування інших заходів, що обмежують особисту свободу, а також органів і осіб, які їх забезпечують¹⁴ [Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-2-03>].

III. Функціональні стандарти:

– щодо спрощення та прискорення кримінального правосуддя. Наприклад, у Рекомендації R (81) 7 КМРЄ стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 р. зверталася увага на необхідність спрощення правосуддя, а також максимального прискорення строків винесення рішень. Рекомендація № 6 R (87) 18 КМРЄ щодо спрощення кримінального правосуддя від 17 вересня 1987 р. передбачала впровадження дискреційного переслідування, сумарного провадження й інших засобів. Рекомендація R (95) 12 КМРЄ щодо управління системою кримінального правосуддя від 11 вересня 1995 р. визначала стандарти управління робочим навантаженням, інфраструктурою та людськими ресурсами системи кримінальної юстиції з метою підвищення її ефективності. Рекомендація СМ/Рес (2010) 3 КМРЄ щодо ефективних засобів правового захисту від

¹⁴ Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-2-03>

надмірної тривалості провадження від 24 лютого 2010 р. передбачала необхідність прискорення провадження тощо; – стосовно захисту потерпілих і свідків у кримінальному провадженні, а саме: Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (Резолюція ГА ООН № 40/34 від 29 листопада 1985 р.), Рекомендація R (85) 11 КМРЄ стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985 р., Керівні принципи щодо правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей – жертв і свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2005/20 від 22 липня 2005 р.), Рекомендація Res (2005) 9 КМРЄ щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють із правосуддям, Рекомендація Res (2006) 8 КМРЄ щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 р. та інші, які встановили міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих і свідків посадовими особами системи кримінальної юстиції; – щодо захисту прав дітей у кримінальному провадженні. Наприклад: Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2005/20 від 29 листопада 1985 р.), Керівні принципи стосовно дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (Резолюція ЕКОСОП ООН № 1997/30 від 21 липня 1997 р.), Керівні принципи щодо правосуддя в питаннях, пов'язаних з участю дітей – жертв і свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2005/20 від 22 липня 2005 р.), Рекомендація R (87) 20 КМРЄ про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх від 17 вересня 1987 р. та інші. Відповідні документи передбачали необхідність урахування особливостей становища неповнолітніх, зокрема наявності спеціальної кваліфікації та підготовки представників системи кримінальної юстиції, які з ними працюють; – щодо відновного правосуддя та медіації, зокрема: Основні принципи застосування програм реституційного правосуддя у сфері кримінального правосуддя (Резолюція ЕКОСОП ООН № 2002/12 від 24 липня 2002 р.), Рекомендація R (99) 19 КМРЄ щодо медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р. тощо, які рекомендували розширити сферу відновного правосуддя у кримінальному провадженні та визначали умови його застосування тощо

¹⁵[Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-2-03>].

Таким чином можемо зазначити, що імплементація кримінально-правових норм — це процес втілення цих норм у життя шляхом їх виконання державою та перетворення на конкретні норми національного кримінального законодавства, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з кримінальними правопорушеннями. Це передбачає видання відповідних законів, створення механізмів застосування норм, ознайомлення з ними правоохоронних органів

¹⁵ Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-spec-2-03>

та громадян, а також забезпечення принципу невідворотності кримінального покарання.

За останні 10 років багато зроблено в напрямку вдосконалення норм національного кримінального законодавства та приведення його до міжнародних стандартів. З цією метою необхідно досконало проводити вивчення та проведення дослідження міжнародних норм.

1.3. Міжнародні стандарти у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань

Міжнародні стандарти рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили, але, незважаючи на це, визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами і неурядовими організаціями та іншими суб'єктами забезпечення прав і свобод громадян, у тому числі й адміністраціями установ позбавлення волі. Стандарти-рекомендації не ставлять своєю метою нав'язати цим суб'єктам певну систему взірців поведінки із засудженими особами, а лише пропонують напрямки створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поведінки з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності[, С. 102]¹⁶. Як прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями норми, принципи та рекомендації, міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених визначають – порядок і умови ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу позбавлені волі; – порядок і умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими національним судом до позбавлення волі; – гарантії і процедури захисту їх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції цих осіб та гарантій їх правового та соціального захисту; – вимоги до інших фахівців, які не відносяться до персоналу цих органів та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності [, С. 4]¹⁷. До основних функцій міжнародних стандартів у галузі прав людини, що спрямовані на забезпечення прав і свобод громадян, засуджених до позбавлення волі, слід віднести – нормативну функцію (дія міжнародних стандартів як складової частини міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на

¹⁶ Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020 / № 3(13). С. 98-105

¹⁷ Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 16 с.

національному рівні); – правозастосовну функцію (міжнародні стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод людини та громадянина); – інформаційну функцію (міжнародні стандарти мають сприяти ефективному міжнародному інформаційному обміну у даній сфері); – захисну та контрольну функції (міжнародні стандарти мають формувати та забезпечувати механізм захисту та охорони прав і свобод)[, С. 102]¹⁸. Щодо змісту міжнародних стандартів, то Рудник Т. В. зауважує, що «міжнародно–правові стандарти закріплюють мінімальні правила поведінки з в'язнями, що забезпечують загально визнані гуманні умови тримання таких осіб і повагу до їх гідності, покликані забезпечувати захист в'язнів від неналежного поведінки, тому вони є стандартами рівня, нижче від якого не може бути встановлено, бо це призведе до порушення прав засуджених, принципу гуманізму» [; , С. 174]¹⁹.

Отже, міжнародні стандарти-рекомендації - це положення, які не мають обов'язкової юридичної сили, але визнаються міжнародними та національними установами. Вони пропонують гуманні умови утримання та поведінки із засудженими особами, забезпечуючи повагу до людської гідності. Основні функції міжнародних стандартів у сфері прав людини, що стосуються засуджених до позбавлення волі, включають: *нормативна функція*, яка передбачає, що міжнародні стандарти, як частина міжнародного права, спрямовані на встановлення та регулювання прав і свобод людини на національному рівні. Вони служать орієнтиром для розробки та вдосконалення національного законодавства. *Правозастосовна функція*, що полягає в тому, що міжнародні стандарти повинні забезпечувати ефективну реалізацію прав і свобод людини і громадянина на практиці. Це означає, що їхні положення мають бути впроваджені в роботу пенітенціарних установ і органів, що займаються виконанням покарань. *Інформаційна функція*, яка сприяє ефективному міжнародному обміну інформацією у сфері поведінки із засудженими. Це дозволяє поширювати передовий досвід, аналізувати проблеми та знаходити оптимальні шляхи їх вирішення на міжнародному рівні. *Захисна та контрольна функції*, які передбачають, що міжнародні стандарти формують механізм для захисту та охорони прав і свобод засуджених. Вони визначають мінімальні правила поведінки, нижче яких не може бути встановлено, щоб не порушити права засуджених та принцип

¹⁸ Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020 / № 3(13). С. 98-105

¹⁹ Рудник Т.А. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право”/ Т.А. Рудник; ААУ. Київ, 2010. 22 с.; Коваль Т. О. Міжнародно-правові акти регулювання праці засуджених. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. Випуск 26, 2018. С. 171-175.

гуманізму.

Міжнародно-правові стандарти, як усі інші нормативно-правові акти, мають відповідну класифікацію. Умовно їх можна класифікувати на стандарти загального характеру й стандарти спеціального характеру.

Стандарти загального характеру відображені в універсальних міжнародних документах про права людини, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй (далі - ООН), Радою Європи (далі - РЄ) та іншими міжнародними організаціями, до яких слід віднести:

- *Загальну декларацію прав людини (1948 р.)*. Загальна декларація прав людини є найбільш універсальним міжнародним документом, який проголошує права людини. Положеннями, які впливають на національне законодавства щодо дотримання прав людини при виконанні покарань є ст. 1. «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Це фундаментальне положення означає, що навіть після засудження особа не втрачає своєї людської гідності та основних прав. Ст. 2. «Кожна людина має право на всі права і свободи, проголошені в цій Декларації, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження або іншого становища» Цей принцип недискримінації поширюється і на засуджених. Вони не повинні піддаватися дискримінації за будь-якою ознакою. Ст. 3. «Кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність». Хоча засуджені обмежені у свободі пересування, вони все ще мають право на життя та особисту недоторканність. Це означає, що їм не можна завдавати фізичної шкоди, а умови утримання не повинні загрожувати їхньому життю. Ст. 5. «Ніхто не повинен зазнавати катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження чи покарання». Це одне з найважливіших положень, що стосуються прав засуджених. Воно прямо забороняє будь-які форми катувань, жорстокого поводження, що принижує гідність, а також надмірні покарання. Це стосується як фізичного, так і психологічного насильства. Стаття 6. «Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності». Засуджена особа не втрачає своєї правосуб'єктності і має право бути визнаною як особа перед законом. Ст. 7. «Усі люди є рівними перед законом і мають право, без будь-якої дискримінації, на рівний захист закону». Це означає, що засуджені мають право на рівний доступ до правосуддя, зокрема на оскарження вироку, і право на рівний захист своїх прав, як і будь-який інший громадянин. Ст. 9. «Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вислання». Це положення підкреслює, що позбавлення волі має відбуватися виключно на законних підставах. Ст. 10. «Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків та для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом». Хоча це стосується судового процесу, а не безпосередньо ув'язнення, воно підкреслює важливість справедливого

судочинства як передумови для законного позбавлення волі. Ст. 11. «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки їй винуватість не буде доведена в законному порядку прилюдним судовим розглядом, при якому їй були забезпечені всі можливості для захисту». Цей принцип презумпції невинуватості є основоположним для кримінального права. Ст. 12. «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію». Засуджені мають право на повагу до свого приватного життя, включаючи листування, та повагу до їхньої честі та репутації, що має обмежуватися лише в законних межах, необхідних для виконання покарання. Ст. 25. «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї...» Це положення поширюється на засуджених, які мають право на належні умови утримання, включаючи адекватне харчування, одяг, житло та, що особливо важливо, на доступ до медичної допомоги. Отже, Загальна декларація прав людини, хоча і є декларативним документом, служить моральною та правовою основою для захисту прав засуджених. Її принципи втілені в багатьох міжнародних документах, таких як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція з прав людини, а також у Мінімальних стандартних правилах ООН поводження із засудженими (Правила Нельсона Мандели). Ці документи деталізують, як саме мають дотримуватися права засуджених на практиці, забезпечуючи їхню гідність і захист від жорстокого поводження. Оскільки Загальна декларація прав людини має форму резолюції, вона має рекомендаційний характер і не може розглядатися як юридично обов'язкова. У зв'язку з цим були розроблені ще два міжнародно-правових документи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, які охоплюють широкий перелік основних прав і свобод[, С. 21]²⁰.

- *Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (1973 р.)*. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (далі - МПЦПП), що набув чинності в 1976 році, є ключовим документом для захисту прав засуджених. Він містить низку положень, які прямо чи опосередковано стосуються поводження із засудженими особами та гарантують їхні права. Україна ратифікувала цей Пакт у 1973 році, що зобов'язує її імплементувати його норми у своє національне законодавство, зокрема в кримінально-виконавче. Основними положеннями Пакту, що стосуються прав засуджених маємо визначити ті, що містяться у ст. 7, яка забороняє катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання. Це є

²⁰ Романюк О.В., Човган В.О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації. Біла Церква, 2016. 131 с.

однією з найважливіших гарантій для засуджених. У статті 9 в якій гарантується право на свободу та особисту недоторканність. Це положення, хоча й обмежується у випадку законного позбавлення волі, підкреслює, що затримання має бути законним і обґрунтованим. Ст. 6 відносить до права людини на життя її можливості не бути свавільно позбавленою життя з боку держави []²¹. На відміну від Загальної декларації прав людини, цей документ є обов'язковим для виконання, адже закріплюють юридичні механізми їх реалізації[, С. 125]²². А також у ст. 10, яка встановлює, що з усіма особами, позбавленими волі, слід поводитися гуманно і з повагою до властивої людській особі гідності. Це основний принцип, який зобов'язує державу забезпечити належні умови утримання. Ця стаття також передбачає, що метою тюремного режиму є виправлення та соціальна реінтеграція ув'язнених[;]²³. Отже. Міжнародний пакт про цивільні і політичні права слугує нормативною основою для розробки та вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, що є запорукою дотримання прав засуджених на рівні міжнародних стандартів.

- *Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» від 1930 року* є одним з основоположних міжнародних документів, що забороняє використання праці під загрозою покарання, якщо людина не надала свої послуги добровільно. Вона є однією з восьми ключових конвенцій МОП, які стосуються фундаментальних прав і принципів у сфері праці. Ця конвенція має надзвичайно важливе значення, оскільки її положення є основою для боротьби з рабством, рабством за борги, торгівлею людьми та іншими формами примусової експлуатації. Україна ратифікувала цю конвенцію, що зобов'язує її законодавчо та практично протидіяти примусовій праці. В якій зазначено, ст. 2 термін примусова чи обов'язкова праця означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Проте термін примусова чи обов'язкова праця в розу-мінні цієї Конвенції не включає в себе: с) будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи внаслідок вироку, винесеного рішенням судового органу, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств [; , С. 120]²⁴.

²¹ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.25)

²² Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

²³ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.25); Литвиненко О.Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретично-правовий аналіз. *Науковий юридичний журнал*. № 21/2023. С. 127-143.

²⁴ Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 р. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення 05.06.2025); Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи

Згідно з Конвенцією МОП № 29 примусовою працею є будь-яка робота, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг (п. 1 ст. 29). Примусова праця може також проявлятися як засіб політичного впливу чи виховання; як засіб покарання за висловлювання певних політичних поглядів чи ідеологічних переконань, протилежних встановленим політичній, соціальній чи економічній системі; як метод мобілізації та використання робочої сили для потреб економічного розвитку; як засіб підтримання трудової дисципліни; як засіб покарання за участь у страйку; як засіб дискримінації (ст. 1 Конвенції МОП №105)[. С. 99]²⁵. Отже, Конвенція № 29 залишається актуальною і сьогодні, оскільки примусова праця приймає нові форми, включаючи торгівлю людьми, трудову експлуатацію мігрантів та інші сучасні форми рабства. У 2014 році МОП ухвалила Протокол до Конвенції № 29, який посилює міжнародну боротьбу з примусовою працею, закликаючи держави-члени до посилення заходів щодо запобігання, захисту жертв та забезпечення їм доступу до правового захисту. Цей протокол є відповіддю на новітні виклики та форми експлуатації.

- *Декларацію про захист всіх осіб від тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу і покарання* (1975 р.). Декларація про захист всіх осіб від тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу і покарання 1975 року є ключовим міжнародним документом, що заклав основи для захисту прав засуджених. Вона прямо забороняє будь-які форми тортур і жорстокого поводження, що є особливо актуальним для осіб, позбавлених волі. Декларація 1975 року містить низку положень, які безпосередньо стосуються прав засуджених і є основою для їх захисту. У документі надається чітке визначення тортур як будь-якого акту, що заподіює сильний біль або страждання (фізичне чи психічне) особі, з метою отримання від неї або від третьої особи інформації чи зізнання, покарання за вчинок, який вона скоїла або в скоєнні якого її підозрюють, або залякування чи примушування. Декларація 1975 р. розмежовує катування і жорстоке, нелюдське або принижуюче гідність поводження чи покарання, встановлюючи, що катування розуміється як «посилений і навмисний вид» останнього. Значення цих положень для боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження складно переоцінити, навіть з урахуванням рекомендаційного характеру Декларації[. С. 385]²⁶.

Документ наголошує на тому, що відповідальність за катування несуть

обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118-122.

²⁵ Конопельцева О. О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. *Право та інновації*. № 2 (18) 2017. С. 98-104.

²⁶ Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуваннями та іншими формами негуманного поводження. *Форум права*. 2014. № 3. С. 383–389 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_3_64.pdf (дата звернення: 12.08.2025)

не лише ті, хто їх застосовує, а й ті, хто дає накази. Наказ вищого начальства чи державної влади не може бути виправданням для катувань.: Декларація також забороняє «інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види обігу і покарання». Це ширше поняття, ніж «катування», і воно охоплює усі форми неналежного поводження, що не досягають рівня катувань, але є неприпустимими. Це включає, наприклад, погані умови утримання, неналежну медичну допомогу, приниження, залякування тощо. Отже, хоча Декларація є не обов'язковим для виконання, її положення стали основою для подальших міжнародних договорів, зокрема для Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року. Саме ця Конвенція, яку ратифікувала Україна, надала юридично обов'язкову силу принципам, викладеним у Декларації 1975 року. Ці міжнародні стандарти були імплементовані в українське законодавство, зокрема в Кримінально-виконавчий кодекс України. Він містить положення, які гарантують засудженим: право на життя і здоров'я; заборону тортур та жорстокого поводження; право на належні умови утримання та медичне обслуговування; можливість оскарження дій адміністрації. Таким чином, Декларація 1975 року стала основоположним документом, що визначив неприпустимість катувань та жорстокого поводження щодо засуджених і проклав шлях до їх захисту на міжнародному та національному рівнях.

- *Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 р.)* є фундаментальним міжнародним документом, що гарантує захист прав засуджених. Вона встановлює абсолютну та беззастережну заборону катувань, яка не має винятків і діє за будь-яких обставин. Конвенція покладає обов'язок на кожну державу, що її підписала, вживати ефективних заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією. Вона, на відміну від попередніх документів, є обов'язковою для виконання, її юридична сила забезпечується Комітетом проти катувань, створеним при Організації Об'єднаних Націй []²⁷. Конвенція містить низку ключових положень, які прямо стосуються прав осіб, позбавлених волі. У статті 1 Конвенції надається чітке юридичне визначення катування. Це будь-яка дія, якою особі навмисно завдається сильний біль або страждання (фізичне чи психічне) з метою, наприклад, отримання інформації або зізнання, покарання або залякування. Це визначення є надзвичайно важливим, оскільки воно зобов'язує держави-учасниці визнавати такі дії злочином у своєму законодавстві. Стаття 2 встановлює, що «жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть бути виправданням

²⁷ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.08.2025).

катувань». Це означає, що катування є неприпустимими щодо засуджених або підозрюваних за будь-яких умов. Конвенція не лише забороняє катування, а й зобов'язує держави вживати ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання «іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, видам поводження і покарання». Цей ширший термін охоплює будь-які дії, які не досягають порогу катувань, але є принизливими чи негуманними. Також варто згадати про Факультативний протокол № 19 до цієї Конвенції, який покладає обов'язок на кожну країну, що ратифікувала його у власне законодавство, створювати дієвий механізм попередження катувань чи інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання. Україна не стала виключенням і у 2006 році взяла на себе зобов'язання створити з цією метою національний превентивний механізм, який почав фактично діяти з 2012 року, а реалізовує його Уповноважений Верховної Ради України з прав людини[, С. 126]²⁸. Отже, Україна, ратифікувавши Конвенцію, взяла на себе зобов'язання імплементувати її положення у своє національне законодавство, зокрема в Кримінально-виконавчий кодекс. Це включає: криміналізацію катувань і жорстокого поводження; гарантування права засуджених на безпечні та гуманні умови утримання; створення механізмів для подання скарг і розслідування випадків неналежного поводження. Таким чином, Конвенція 1984 року є не просто декларацією, а юридично обов'язковим інструментом, що забезпечує реальний захист прав засуджених, вимагаючи від держав активних дій для запобігання катуванням і жорсткому поводженню.

- *Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод (1950 р., ратифіковану в 1997 р.)*. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) є ключовим інструментом для захисту прав засуджених в Україні. Його важливість полягає у тому, що права та свободи, передбачені в ньому, забезпечуються системою контролю за імплементацією прав на національному рівні та діяльністю Європейського суду з прав людини. У разі порушення цих прав і свобод, держави, які їх допустили, несуть відповідальність[; , С. 126]²⁹. Ратифікована Україною в 1997 році, Конвенція не лише встановлює загальні принципи, але й надає засудженим право на індивідуальне звернення до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у разі порушення їхніх прав. Це робить ЄКПЛ не просто декларативним, а реальним механізмом захисту. ЄСПЛ є основним механізмом контролю за дотриманням Конвенції. Засуджені, які вважають, що їхні права були порушені, можуть звернутися до Суду після вичерпання всіх внутрішніх засобів правового

²⁸ Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

²⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.08.2025); Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

захисту. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання державами-учасниками. Це призвело до значних змін у пенітенціарній системі України.

Хоча Конвенція не містить окремого розділу про права засуджених, її положення поширюються на всіх осіб, включаючи тих, хто перебуває в ув'язненні. Так, стаття 3 «Заборона катувань». Це положення є фундаментальним для захисту засуджених. ЄСПЛ неодноразово встановлював порушення цієї статті через жорстокі або нелюдські умови утримання, ненадання медичної допомоги, фізичне або психологічне насильство з боку персоналу пенітенціарних установ. Стаття 5 «Право на свободу та особисту недоторканність». Хоча позбавлення волі є законним обмеженням цього права, воно повинно бути здійснене згідно із законом. ЄСПЛ розглядає законність і тривалість тримання під вартою, а також можливість його оскарження. Стаття 6. «Право на справедливий суд». Засуджені мають право на справедливий судовий процес, що включає доступ до суду, право на захист, розгляд справи у розумні строки. Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя». Це право засуджених на побачення з родичами, листування, а також на доступ до особистих речей. Будь-які обмеження повинні бути обґрунтованими та передбаченими законом.

- *Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1987 р., ратифіковану в 1997 р.)* є унікальним документом, що відрізняється від інших міжнародних договорів. Вона зосереджена не на індивідуальних скаргах, а на створенні превентивного механізму — Європейського комітету із запобігання катуванням (ЄКЗК)[; , С. 127]³⁰. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року є унікальним документом, що відрізняється від інших міжнародних договорів. Вона зосереджена не на індивідуальних скаргах, а на створенні превентивного механізму — Європейського комітету із запобігання катуванням (ЄКЗК). Замість того, щоб реагувати на порушення постфактум, як це робить ЄСПЛ, ЄКЗК працює на випередження. Його мандат включає: відвідування місць позбавлення волі: ЄКЗК має право відвідувати будь-які місця, де утримуються особи, позбавлені волі (в'язниці, слідчі ізолятори, поліцейські відділки, психіатричні лікарні тощо), без попереднього повідомлення. Це дозволяє Комітету отримати об'єктивну картину умов утримання та поводження з ув'язненими. Спілкування з ув'язненими: Члени Комітету мають право конфіденційно спілкуватися з будь-якою особою, позбавленою волі, без присутності адміністрації. Це допомагає виявити випадки жорстокого поводження, про які ув'язнені бояться говорити. Складання рекомендацій: За результатами візитів Комітет складає

³⁰ European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Text of the Convention and Explanatory Report. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3>; Сироїд Т. Л. Заборона катувань у міжнародному праві: поняття, сутність, характеристика складу злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 94. С. 123–135. URL : http://www.apdp.in.ua/v94/94_2022.pdf#page=123

конфіденційний звіт із рекомендаціями для держави. Якщо держава не співпрацює або ігнорує рекомендації, ЄКЗК може ухвалити рішення про публікацію звіту, що створює міжнародний тиск. Так, у ст. 1 Конвенції передбачено, що цей «Комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поведження з особами, позбавленими волі, з метою посилення у разі необхідності захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поведження чи покарання»³¹. Відповідно до ст. 2, «кожна держава-учасниця Конвенції дозволяє інспектувати Комітету будь-яке місце, яке знаходиться під її юрисдикцією і в якому тримаються особи, позбавлені волі органом державної влади»³². З метою реалізації покладених на нього завдань ЄКЗК здійснює інспекції до місць позбавлення волі, С. 143³³. Отже, Конвенція 1987 року є надзвичайно ефективним інструментом для дотримання прав засуджених завдяки своєму профілактичному характеру. Вона спонукає держави до постійного вдосконалення умов утримання, адже вони знають, що в будь-який момент можуть бути перевірені. Для України цей інструмент має особливе значення. Україна дозволяє безперешкодний доступ для міжнародних та національних моніторингових механізмів. Навіть під час повномасштабного вторгнення РФ, ЄКЗК відвідав Україну, щоб перевірити умови утримання в установах, включаючи установи для довічно ув'язнених. Його звіти допомагають виявляти системні проблеми, такі як переповненість, неналежні умови, неформальна тюремна ієрархія та ненадання медичної допомоги, та надають рекомендації щодо їх вирішення.

Стандарти спеціального характеру містяться у таких міжнародно-правових актах, як:

- *Мінімальні стандартні правила ООН поведження з в'язнями (1955 р.)*, Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) мають на меті запропонувати свої рекомендації по створенню мінімальних загальновизнаних умов тримання засуджених до позбавлення волі, які будуть забезпечувати повагу до людської гідності. В цьому документі зазначено, що всі рекомендації можна застосовувати й в установах виконання покарань для неповнолітніх³⁴. Правила Нельсона

³¹ Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню: ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 10.02.2025).

³² Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню: ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 10.02.2025).

³³ Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція*, № 4 (41), 2023. С. 140-144.

³⁴ Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_RulesRebook.pdf (дата звернення: 11.08.2025)

Мандели не мають обов'язкового характеру, про що прямо зазначено у вступі до документу[С. 125]³⁵. Отже, Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955 р.) є важливим міжнародним документом, що встановлює загальноприйняті принципи та стандарти поводження із засудженими. Ці правила, хоча і не є юридично обов'язковим договором, слугують основою для розробки національного законодавства та реформування пенітенціарних систем.

Правила охоплюють широкий спектр аспектів життя ув'язнених, а саме: умови утримання (розміщення; харчування; одяг та постільна білизна); права та обов'язки (медичне обслуговування, дисципліна та покарання; контакти із зовнішнім світом; право на працю).

За мінімальними стандартами, що містяться у цих правилах, прослідковується основний принцип діяльності установ виконання покарань – робота з засудженими, спрямована для повернення їх до повноцінного життя в суспільстві. У них розкрито положення щодо процедури вивчення особи ув'язненого, тримання ув'язнених у відповідності з розподілом на категорії, обладнання приміщень для їх перебування (наприклад, на окреме ліжко відповідно до національних чи місцевих норм), санітарно-гігієнічне забезпечення та своєчасне надання медичної допомоги (а у разі необхідності – забезпечення належним лікуванням), матеріально-технічне забезпечення, якісне харчування, недопускання застосування до в'язнів жорстоких, нелюдських або принизливих видів покарання за дисциплінарні проступки, залучення до фізичних вправ, спорту, праці, освіти, надання відпочинку, підтримання стосунків із зовнішнім світом і опіки після звільнення тощо. Так, організація і методи роботи в закладах повинні максимально наближатися до тих, які прийняті за стінами закладів, щоб в'язні привчилися таким чином до умов праці на волі (п.72 частини II). З самого початку відбування терміну покарання слід думати про майбутнє, яке чекає в'язня після його звільнення. Тому треба допомагати йому підтримувати й зміцнювати зв'язки з особами та установами, що знаходяться за стінами закладу, які здатні захистити інтереси його сім'ї і сприяти включенню в життя суспільства після звільнення (п. 80 частини II)[; , С. 110]³⁶. Як зауважує Рябих Н., неабияку увагу міжнародно-правові стандарти звертають на духовну ізоляцію. Так, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими запровадили основну суть ізоляції засудженого, яка проявляється в тому, що позбавляють його свободи. Тому, крім випадків, коли сегрегація (відокремлення) видається виправданою або коли цього вимагає дисципліна, в'язнична система не повинна поглиблювати

³⁵ Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129

³⁶ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 08.08. 2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114.

страждань, які впливають з такого становища[, С. 176; , С. 110]³⁷. Отже, У 2015 році ці Правила були оновлені та отримали назву «Правила Нельсона Мандели» на честь відомого борця за права людини. Оновлена версія враховує сучасні стандарти та виклики, зокрема щодо заборони тортур і жорстокого поводження, а також посилює увагу до освіти, праці та ресоціалізації ув'язнених. Таким чином, Правила є живим, еволюціонуючим документом, який залишається орієнтиром для країн у сфері поводження із засудженими.

- *Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979 р.)* (затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 34/169 від 17 грудня 1979 року) є важливим документом, що встановлює етичні та правові норми для всіх, хто працює в сфері правопорядку, включаючи працівників пенітенціарних установ. Хоча Кодекс не є юридично обов'язковим, він є моральним і професійним орієнтиром[]³⁸. Кодекс містить кілька ключових статей, які безпосередньо стосуються поводження із засудженими. Стаття 1: Підкреслює, що посадові особи з підтримання правопорядку "завжди виконують покладені на них обов'язки, що вимагаються законом, шляхом служіння суспільству та захисту всіх осіб від протиправних дій, відповідно до високого ступеня відповідальності, що вимагається їхньою професією". Це означає, що їхня діяльність повинна бути спрямована на захист прав, а не на їхнє порушення. Стаття 2: Вимагає суворо дотримуватися закону та уникати будь-яких незаконних дій. Це особливо важливо для засуджених, які повністю залежать від адміністрації пенітенціарних установ. Стаття 3: Забороняє застосування сили, за винятком випадків, коли це є абсолютно необхідним і у межах, передбачених законом. Це положення є фундаментальним для захисту засуджених від фізичного насильства. Стаття 5: Найважливіша стаття для прав засуджених. Вона прямо забороняє застосування тортур, жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження. В ній також сказано, що жодні обставини, включаючи наказ вищого керівництва, не можуть бути виправданням для тортур. Отже, Кодекс 1979 року служить основою для формування етики та професійної підготовки працівників пенітенціарної системи. Його принципи втілені в національному законодавстві багатьох країн, включаючи Україну, де вони відображені в нормативних актах, що регулюють діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України.

- *Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх («Пекінські правила»*,

³⁷ Рябих Н.В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 175–179. URL: <https://nbuv.gov.ua/UJRN/FP>(дата звернення 08.08.2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114

³⁸ Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення 12.05.2025)

1982 р.). Цей документ, хоча і не є юридично обов'язковим, є важливим орієнтиром для країн у сфері захисту прав неповнолітніх правопорушників³⁹. Дані правила визначають принципи поводження з неповнолітніми правопорушниками на всіх стадіях кримінального судочинства, включаючи відбування ними кримінального покарання. Водночас, у правилах акцентується увага на вдосконаленні системи правосуддя стосовно неповнолітніх, яка насамперед має бути направлена на забезпечення благополуччя неповнолітнього і будь-які заходи кримінального впливу стосовно нього мають завжди бути співмірні як з особливостями його особистості, так і з обставинами правопорушення. Правила містять низку положень, які прямо стосуються прав неповнолітніх, позбавлених волі. Серед яких слід відмітити: Обмеження застосування покарання у вигляді позбавлення волі. Так, у Правилах наголошується, що позбавлення волі має застосовуватися лише як крайній захід, на найкоротший можливий термін. Відповідність потреб неповнолітніх. Щодо вказаного положення слід зосередити увагу на тому, що умови утримання повинні відповідати віковим, психологічним та освітнім потребам неповнолітніх. Це включає доступ до освіти, професійної підготовки, спорту та відпочинку. Роздільне утримання, а саме неповнолітніх, позбавлених волі, слід утримувати окремо від дорослих засуджених. Медичне обслуговування - засуджені неповнолітні мають право на належну медичну допомогу. Контакти із зовнішнім світом. Правила заохочують підтримання зв'язків з родиною та суспільством, оскільки це є ключовим для успішної реінтеграції⁴⁰. Пекінські правила, хоча й акцентують увагу на дотриманні процесуальних гарантій неповнолітніх, але віддають центральне місце виховному впливу стосовно них, ставлячи їх виправлення переважним без ізоляції від суспільства. До речі, щоб уникнути тюремного ув'язнення, до неповнолітніх застосовуються альтернативні заходи (п. 18.1). Поміщення неповнолітнього в якусь виправну установу завжди має бути крайнім заходом, який застосовується протягом мінімально необхідного терміну (п. 19.1). Метою виховної роботи з неповнолітніми у виправних установах є забезпечення опіки, захисту, освіти та професійної підготовки для надання їм допомоги щодо виконання соціально-корисної і плідної ролі в суспільстві (п. 21.1). Умове звільнення з виправної установи застосовується відповідними організаціями в максимально широких масштабах і в

³⁹ Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2025)..

⁴⁰ Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2025).

максимально ранні терміни (п. 28.1) [; , С. 110]⁴¹. Варто зазначити, що Пекінські правила також мають рекомендаційний характер[, С. 125]⁴². Отже, Україна, імплементуючи міжнародні стандарти, орієнтується на «Пекінські правила». Це відображається у законодавстві, яке передбачає особливі умови відбування покарання для неповнолітніх, включаючи окремі виховні колонії, програми ресоціалізації та освіти.

- *Європейські пенітенціарні правила (1987 р.)* є важливим документом, що встановлює мінімальні стандарти для поводження із засудженими в країнах-членах Ради Європи. Вони розроблені як додаткові та деталізовані норми до положень Європейської конвенції з прав людини. Ці правила не є юридично обов'язковим договором, але слугують керівництвом для реформування пенітенціарних систем. Європейські пенітенціарні правила, на відміну від попередніх міжнародно-правових документів Ради Європи, не є обов'язковими, а мають рекомендаційний характер. Однак це не означає, що вони є менш важливими. Ці правила встановлюють ті мінімальні стандарти, до яких повинна прагнути кожна держава при виконанні покарань, пов'язаних із позбавленням волі, в тому числі і стосовно неповнолітніх. Можна виділити 9 основних принципів, на яких базуються Європейські пенітенціарні правила:

1. При поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватися їхніх прав.

2. Особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до позбавлення волі чи взяті під варту.

3. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати тій обґрунтованій меті, з якої вони накладалися.

4. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

5. Життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві.

6. Утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі.

7. Варто заохочувати співробітництво із зовнішніми соціальними службами та, наскільки можливо, залучення громадянського суспільства до участі у питаннях в'язничного життя.

8. Персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну

⁴¹ Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114.

⁴² Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

функцію, тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведіння із засудженими.

9. Всі пенітенціарні установи повинні регулярно інспектуватися державними органами та піддаватися незалежному моніторингу[; , С. 127]⁴³. Основними принципами цих правил є те, що при поводженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно дотримуватися прав людини (п.1); життя в місцях позбавлення волі повинно бути, настільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві (п. 5); утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі (п. 6); персонал пенітенціарних установ виконує важливу суспільну функцію, і тому порядок їх набору, професійної підготовки та умови роботи повинні забезпечувати їм можливість підтримувати високі стандарти поведінки з ув'язненими (п. 8)[; , С. 111]⁴⁴. Європейські пенітенціарні правила відображають прогресивний підхід до процесу впливу на засуджених, спрямований на їх виправлення завдяки трудовій діяльності, що не повинна мати елементи покарання. Так, згідно з п. 26.1 Правил, працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання]⁴⁵. Тільки так можна сприяти розвитку соціально корисних професійних навичок у засуджених, результатом яких є перспектива успішної реінтеграції. Водночас, правилами передбачена відповідальність державних органів і їх посадових осіб за ставлення до ув'язнених з метою непорушення їх особистих прав. Зокрема, за пенітенціарні установи повинні відповідати органи державної влади (п.71); керування пенітенціарними закладами мусить здійснюватися в етичному контексті, у рамках якого визнається, що до ув'язнених необхідно ставитися гуманно та з повагою до невід'ємної гідності людини (п. 72.1)]⁴⁶. Отже, ключовою ідеєю європейських правил є виправлення засудженої особи через призму позитивного впливу на погляди і поведінку такої особи з боку персоналу

⁴³ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025); Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

⁴⁴ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведінки й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114.

⁴⁵ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025)

⁴⁶ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025)

установи, не порушуючи її особистості, а також сприяння формуванню навичок, які допомагають швидко реінтегруватися у суспільство[, С. 111]⁴⁷. Отже, у 2006 році Європейські пенітенціарні правила були оновлені, а їх положення були суттєво розширені. Оновлена версія є більш деталізованою та адаптованою до сучасних реалій. Україна, будучи членом Ради Європи, орієнтується на ці правила при реформуванні своєї пенітенціарної системи. Вони є основою для розробки внутрішніх нормативних актів, що регулюють права та обов'язки засуджених.

- *Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1988 р.)*. Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином» № 43/173 було прийнято у 1988 р. Цей документ, який не є юридично обов'язковим, узагальнює міжнародні стандарти та принципи, що стосуються прав осіб, позбавлених волі. Його основна мета - забезпечити гуманне поводження з усіма затриманими або ув'язненими, незалежно від причини їхнього позбавлення волі. Принцип 1 передбачає, що всі особи, піддані затриманню або ув'язненню, мають право на гуманне поводження і повагу до гідності. Принцип 5 вказує на необхідність застосування заходів захисту прав і особливого статусу жінок, особливо вагітних жінок, матерів-годувальниць, а також дітей, підлітків, престарілих, хворих або інвалідів, що не вважається дискримінацією. Принципом 6 було заборонено застосування катування. Відповідно до принципу 24 ув'язненим надається можливість пройти належне медичне обстеження, право на постійне медичне обслуговування та лікування за необхідності. Обслуговування та лікування надаються безкоштовно[; , С. 53]⁴⁸. Цей Звід принципів є важливим інструментом для моніторингу та оцінки дотримання прав затриманих і засуджених. Він слугує основою для розробки національного законодавства та політики в пенітенціарній сфері. Хоча він не має статусу договору, його принципи відображають загальноприйняті норми міжнародного права.

- *Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, відомі як «Токійські правила», були ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 1990 році*. Основна мета цього документа - сприяти ширшому застосуванню альтернативних заходів покарання, а не тюремного ув'язнення, особливо для правопорушників, які не становлять серйозної загрози для суспільства. Ці правила є важливим доповненням до міжнародних стандартів, що стосуються прав засуджених,

⁴⁷ Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114.

⁴⁸ Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином ООН: Резолюція, Міжнародний документ від 09.12.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206 (дата звернення: 10.04.2025); Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 1(15). С. 49-66.

оскільки вони наголошують на важливості гуманізації кримінального правосуддя. Токійські правила складаються з основних принципів, що сприятимуть застосуванню до правопорушників (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на всіх етапах відправлення кримінального судочинства певних видів заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, а також мінімальних гарантій для таких осіб. Ними передбачено систему заходів, альтернативних позбавленню волі, а саме: усні санкції (зауваження, попередження, осуд), умовне звільнення від відповідальності, економічні санкції та грошове покарання (разові й щоденні штрафи), конфіскація або постанова про позбавлення права на майно, повернення майна жертві або його компенсація, умовне покарання або покарання з відстрочкою, виконання громадсько-корисних робіт, домашній арешт, направлення у виправну установу з обов'язковою щоденною присутністю, будь-яке інше поведження, не пов'язане з тюремним ув'язненням (п. 8.2.)[; , С. 111]⁴⁹. Перелічені альтернативні заходи можуть застосовуватися як досудові заходи, так і після винесення вироку з урахуванням ступеня тяжкості скоєного правопорушення, особистості та біографії правопорушника. Поміж іншим, ці правила мають на меті забезпечення більш активної участі громадськості у здійсненні правосуддя за кримінальними справами, а також сприяння розвитку в правопорушників відчуття відповідальності перед суспільством. Гуманістичний підхід правил ще раз підтверджує залучення громадянського суспільства до участі у відправленні кримінального судочинства та розглядається, з одного боку, як відповідний внесок у справу щодо захисту інтересів суспільства, а з другого – для запобігання невинуватеного застосування до правопорушника тюремного ув'язнення. Токійські правила мають рекомендаційний характер та можуть застосовуватися у кожній країні з урахуванням її економічних, соціальних і культурних умов, а також цілей та задач системи кримінального правосуддя[, С. 112]⁵⁰. Україна, як і багато інших країн, імплементує принципи «Токійських правил» у своє кримінально-виконавче законодавство. Це відображається у Законі України «Про пробацію», який передбачає застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Це дозволяє гуманізувати систему, зменшити навантаження на пенітенціарні установи та сприяти успішній реінтеграції засуджених.

- *Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1996 р.).* Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, встановлюють мінімальні стандарти, необхідні для захисту

⁴⁹ Мінімальні стандартні правила ООН відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення 19.11.2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Pp. 106-114.

⁵⁰ Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Pp. 106-114.

неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі. Цей міжнародно-правовий документ відіграє велике значення у сфері захисту неповнолітніх засуджених до позбавлення волі, адже містить широкий перелік їхніх прав. У нього включені норми, які визначають правила поміщення та перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі, закріплюють можливість отримувати освіту та займатися трудовою діяльністю, встановлюють правила медичного обслуговування в установах виконання покарань. Цей документ робить особливий акцент на розширенні кола спілкування неповнолітніх засуджених і повернення їх у суспільство. Також важливим фактом є те, що у Правилах ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, міститься розділ, присвячений персоналу установ, у яких відбувають покарання неповнолітні. У ньому закріплені вимоги до персоналу, правила підготовки персоналу та виконання їх функцій⁵¹. Цей міжнародно-правовий документ, як і попередні, має рекомендаційний характер[, С. 125-126]⁵². Цей документ наголошує на тому, що позбавлення волі для неповнолітніх має бути останнім заходом і застосовуватися на найкоротший можливий термін. Правила вимагають: роздільне утримання; всі неповнолітні, позбавлені волі, мають право на обов'язкову освіту. Їм також повинна надаватися професійна підготовка для підготовки до реінтеграції в суспільство; неповнолітні мають право на доступ до адекватного медичного обслуговування, включаючи психологічну допомогу та консультування; заохочується підтримання контактів із сім'єю та суспільством, оскільки це сприяє ресоціалізації; забороняються жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність покарання. Застосування фізичних обмежень повинно бути мінімальним і використовуватися лише для запобігання шкоди. Ці правила є орієнтиром для України при розробці законодавства, що стосується системи кримінальної юстиції для неповнолітніх. Вони відображають загальновизнану мету - виправити, а не просто покарати.

На підставі аналізу міжнародних стандартів у сфері дотримання прав людини при виконанні покарань нами визначені наступні узагальнення.

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили. Незважаючи на відсутність юридичної обов'язковості, вони визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами, неурядовими організаціями та іншими суб'єктами, що забезпечують права і свободи громадян, включаючи адміністрації установ позбавлення волі. Також вони не мають на меті нав'язати певну систему взірців, а лише пропонують напрямки для створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поведінки з ними, які б забезпечували належну

⁵¹ Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 12.08.2025)

⁵² Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

повагу до людської гідності.

Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених є нормами, принципами та рекомендаціями, прийнятими або схваленими відповідними міжнародними організаціями. Вони визначають: порядок та умови ізоляції осіб, позбавлених волі за рішенням національного суду або компетентного державного органу; порядок та умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими до позбавлення волі; гарантії та процедури захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції, а також вимоги до інших залучених фахівців.

Міжнародні стандарти у галузі прав людини, спрямовані на забезпечення прав і свобод засуджених, виконують такі основні функції: *нормативна* - дія стандартів? як складової міжнародного права спрямована на встановлення й регулювання прав та свобод людини і громадянина на національному рівні (служать орієнтиром для законодавства); *правозастосовна* - стандарти мають забезпечувати ефективну імплементацію та реалізацію прав і свобод на практиці (у роботі пенітенціарних установ); *інформаційна* - сприяють ефективному міжнародному інформаційному обміну у даній сфері (поширення передового досвіду); *захисна та контрольна* - формують та забезпечують механізм захисту та охорони прав і свобод. Визначають мінімальні правила поведінки (стандарти рівня, нижче від якого не може бути встановлено), щоб не порушити права засуджених та принцип гуманізму.

Міжнародно-правові стандарти умовно класифікують на стандарти загального та спеціального характеру. До стандартів загального характеру, відображених в універсальних міжнародних документах, прийнятих ООН та Радою Європи, належать:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.). Це найбільш універсальний міжнародний документ, що має рекомендаційний характер. Ключові положення якої слугують моральною та правовою основою для захисту прав засуджених: зокрема ст. 1, 2, 7 - рівність у гідності та правах, недискримінація, рівність перед законом і рівний захист; ст. 3: - право на життя, свободу й особисту недоторканність; ст. 5 - заборона катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; ст. 6: право на визнання правосуб'єктності; ст. 25 - право на такий життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд.

- Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (МПЦПП, 1973 р.) На відміну від Декларації, цей Пакт є обов'язковим для виконання, оскільки закріплює юридичні механізми реалізації прав. Так, ст. 7 - заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; ст. 10 регламенту, що з усіма особами, позбавленими волі, слід поводитися гуманно і з повагою до властивої

людській особі гідності. Метою тюремного режиму є виправлення та соціальна реінтеграція.

3. Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» (1930 р.). Конвенція забороняє примусову чи обов'язкову працю — будь-яку роботу, що вимагається під загрозою покарання, якщо особа не запропонувала своїх послуг добровільно. Термін «примусова чи обов'язкова праця» не включає роботу чи службу, що її вимагають від особи внаслідок вироку, винесеного судовим органом, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств.

4. Декларація про захист всіх осіб від тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу і покарання (1975 р.). Це ключовий документ, що заклав основи для захисту прав засуджених, має рекомендаційний характер, але став основою для подальшої Конвенції ООН 1984 року. Прямо забороняє катування та «інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види обігу і покарання». Наголошує, що наказ вищого начальства чи державної влади не може бути виправданням для катувань.

Міжнародні документи, що стосуються прав засуджених, формують комплексну та багаторівневу систему захисту, яка охоплює як абсолютну заборону катувань та жорстокого поводження, так і встановлення гуманних мінімальних стандартів утримання, особливо для неповнолітніх.

Ключові положення та інструменти захисту прав засуджених нижчезазначених міжнародних документів можна представити в таким чином:

Документ	Рік (Ратифікація Україною)	Характер	Основна Функція та Ключові Положення
Конвенція проти катувань (ООН)	1984 р. (обов'язкова)	Юридично обов'язковий договір	Встановлює абсолютну та беззастережну заборону катувань за будь-яких обставин (ст. 2), дає чітке юридичне визначення катування (ст. 1). Передбачає створення національного превентивного механізму (через Факультативний протокол).

Документ	Рік (Ратифікація Україною)	Характер	Основна Функція та Ключові Положення
Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ)	1950 р. (ратиф. 1997 р.)	Юридично обов'язковий договір	Забезпечує право на індивідуальне звернення до ЄСПЛ у разі порушення прав. Положення поширюються на засуджених, зокрема: ст. 3 (заборона катувань/жорстокого поводження), ст. 5 (право на свободу та недоторканність), ст. 8 (приватне і сімейне життя).
Європейська конвенція про запобігання катуванням (ЄКЗК)	1987 р. (ратиф. 1997 р.)	Юридично обов'язковий договір	Створює превентивний механізм — Європейський комітет із запобігання катуванням (ЄКЗК), який здійснює інспекції без попередження до всіх місць позбавлення волі, спілкується з ув'язненими та надає конфіденційні рекомендації урядам.
Мінімальні стандартні правила ООН (Правила Нельсона Мандели)	1955 р. (оновл. 2015 р.)	Рекомендаційни й характер	Встановлюють мінімальні загальновизнані стандарты гуманного поводження та умов утримання (розміщення, харчування, меддопомога, контакти із зовнішнім світом). Основний акцент на

Документ	Рік (Ратифікація Україною)	Характер	Основна Функція та Ключові Положення
			ресоціалізації та підготовці до життя на волі.
Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (ООН)	1979 р.	Морально- етичний орієнтир	Встановлює етичні та професійні норми для персоналу, включаючи абсолютну заборону тортур (ст. 5) та обмеження застосування сили (ст. 3). Слугує основою для професійної підготовки та етики.
Мінімальні стандартні правила ООН щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)	1982 р.	Рекомендаційни й характер	Акцентують увагу на благополуччі неповнолітнього. Встановлюють принцип: позбавлення волі як крайній захід і на мінімальний термін. Вимагають роздільного утримання від дорослих та забезпечення освіти, професійної підготовки і реінтеграції.

Жодна держава не може виправдати катування чи нелюдське поводження, навіть у надзвичайних обставинах (Конвенція проти катувань, ЄКПЛ). Ця заборона забезпечується юридично обов'язковими механізмами ЄСПЛ (реагування *постфактум* на індивідуальні скарги) та ЄКЗК (запобігання *на випередження* через інспекції). Засуджені, попри позбавлення волі, зберігають свою людську гідність. Це забезпечується низкою рекомендаційних стандартів (Правила Нельсона Мандели, Пекінські правила), які спрямовані на гарантування мінімальних умов утримання, медичного забезпечення, ресоціалізації та збереження зв'язків із зовнішнім світом.

Для України, ратифікація цих ключових конвенцій і дотримання рекомендаційних правил є зобов'язанням інтегрувати ці стандарти в національне законодавство (зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України) та практику, забезпечуючи криміналізацію жорстокого поводження та ефективну роботу національного превентивного механізму (Уповноважений ВРУ з прав людини).

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ НОВІТНІХ НАУКОВИХ НАПРЯМКІВ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

2.1 Ключові елементи «Rule of Law Roadmap» в аспекті кримінальної юстиції

14 червня 2024 року посли держав-членів ЄС узгодили переговорні рамки для вступу України та Молдови до Європейського Союзу. Це рішення, ухвалене на рівні послів, стало необхідним кроком для початку офіційних переговорів, які стартували наприкінці червня 2024 року на міжурядовій конференції в Люксембурзі.

Зазначені події стали юридичним підґрунтям для реалізації наступних кроків, необхідних для входження України до складу ЄС. Одним з них стало схвалення Кабінетом Міністрів України 14 травня 2025 р. дорожньої карти з верховенства права⁵³.

Дорожня карта з питань верховенства права є всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека». Цей документ є однією з ключових передумов відкриття офіційних переговорів про вступ України до ЄС у межах кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС», що відкривається першим і закривається останнім. Його розробка та подальше виконання свідчать про готовність України відповідати стандартам ЄС, зміцнюють довіру з боку держав-членів та підсилюють статус України як надійного партнера⁵⁴.

Дорожня карта містить у собі 124 стратегічні результати та 529 основних заходів, спрямованих на їх реалізацію, із чіткими строками виконання та відповідальними державними органами.

Перший розділ Дорожньої карти присвячено питанням правосуддя в Україні. Завданням реформування у цій сфері є подальше зміцнення незалежності суддів і прокурорів та їхніх органів (самоврядування); посилення підзвітності та доброчесності; заповнення судових вакансій і завершення перевірки чинних суддів і прокурорів; підвищення ефективності, доступності та якості правосуддя.

⁵³ Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р // Офіційний вісник України. 2025. № 49. Ст. 3399.

⁵⁴(Дорожня карта з верховенства права // https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

Основні реформи у цій галузі мають стосуватися: а) незалежності та інституційної спроможності Конституційного Суду України; б) реформування системи судів та прокуратури; в) посилення інституційної спроможності органів суддівського врядування та самоврядування, інших органів системи правосуддя, а також органів прокурорського самоврядування; г) відкритості та інформування щодо стану реформ.

Поруч із цим увага приділяється також і питанням незалежності та неупередженості під час відправлення правосуддя. Для гарантування реалізації відповідних стандартів у цій сфері необхідно реалізувати: а) дотримання гарантій незалежності та неупередженості суддів, прокурорів та членів органів суддівського врядування; б) конкурсний добір, просування в кар'єрі; в) перевірку доброчесності; г) нові підходи до дисциплінарної відповідальності; д) прозорий та випадковий розподіл справ в органах прокуратури.

Важливе значення має також досягнення високої якості та ефективності правосуддя, що передбачає: а) покращення загальних аспектів щодо підвищення ефективності правосуддя (вдосконалення процесуального законодавства, забезпечення єдності судової практики, прийняття Кодексу про адміністративні проступки тощо); б) подальшу цифровізацію правосуддя; в) організацію системного навчання (підвищення кваліфікації) суддів та прокурорів.

Складно не погодитися з розробниками Дорожньої карти з питань верховенства права, які зробили також наголос на потребі у реформі правничої освіти, що має бути реалізовано через: а) покращення нормативного регулювання за всіма напрямками; б) уніфікацію стандартів для здобувачів юридичної (правничої) освіти.

Другий розділ Дорожньої карти присвячено питанням боротьби з корупцією. У цьому напрямі має бути досягнуто: дієве впровадження стратегічної антикорупційної політики; посилення міжвідомчої оперативної співпраці та координації; зміцнення оперативних та інституційних спроможностей спеціалізованих антикорупційних органів і Вищого антикорупційного суду; посилення ефективності системи запобігання та протидії корупції, боротьби з корупцією, особливо у сферах підвищеного ризику, таких як публічні закупівлі (особливо у сфері оборони), державні підприємства, митниця та оподаткування, правосуддя та правоохоронні органи, інфраструктура, будівництво та управління землями, природні ресурси та видобуток, а також галузі, що постраждали від війни та зусиль із відбудови; подальшого прогресу у забезпеченні надійної практики розслідувань, судових переслідувань і винесення вироків за корупцію, зокрема обвинувальних вироків високопосадовцям, а також вилучення та остаточної конфіскації активів.

Питання верховенства права є невід'ємно пов'язаними з правами людини. З огляду на це, у третьому розділі Дорожньої карти увага сконцентрована саме на цій проблематиці. Європейські партнери України

неодноразово наголошували на прогресі нашої держави у цьому напрямі. Проте в окремих сферах забезпечення та гарантування прав людини все ще не втратило своєї актуальності. Відповідно, перед Україною були поставлені завдання щодо: посилення спроможності незалежної інституції з питань основоположних прав і забезпечення повного відновлення всіх основних прав і свобод після завершення воєнного стану; забезпечення свободи вираження поглядів і незалежності ЗМІ; покращення умов у місцях позбавлення волі; захисту персональних даних; забезпечення гендерної рівності та недискримінації; криміналізації мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті; захисту прав дитини, прав осіб з інвалідністю, прав підозрюваних і обвинувачених у кримінальних провадженнях, а також прав жертв злочинів; впровадження політик щодо захисту осіб, які належать до національних меншин, включаючи ромські громади; подальшого узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС у сфері громадянства.

Четверта група стратегічних завдань припадає на сферу, яка найбільш тісно пов'язана з **інститутом кримінальної юстиції**. У цьому напрямі Україна зобов'язана: вдосконалити правову, стратегічну та інституційну базу для боротьби з організованою злочинністю; зміцнити міжвідомчу співпрацю; посилити антикорупційні механізми; співпрацювати з державами-членами ЄС та агенціями ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ; забезпечити надійну практику розслідувань, судових переслідувань і винесення вироків у всіх сферах тяжких злочинів та організованої злочинності, а також відмивання грошей, включаючи паралельні фінансові розслідування, арешт та остаточну конфіскацію активів.

У цій частині, задля досягнення сформульованих завдань, на наступні роки заплановано реалізацію низки ініціатив, до яких, у тому числі, віднесено такі:

- розробити та прийняти закон про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України з метою імплементації процедури європейського ордеру на арешт (з метою виконання Рамкового рішення Ради 2002/584/JHA від 13.06.2002).

Європейський ордер на арешт (ЄОА) – це спрощена процедура екстрадиції між державами-членами Європейського Союзу. Він замінив традиційні довгі процедури екстрадиції між країнами ЄС, засновані на дипломатичних каналах. Відповідно до згаданого рамкового рішення держава-член ЄС повинна визнати і виконати ордер іншої держави майже автоматично (без політичного схвалення). Таким чином, ЄОА є інструментом боротьби з транскордонною злочинністю, який діє на принципі довіри між судовими системами країн ЄС;

- розробити та прийняти закон про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запобігання та врегулювання з іншими державами конфлікту юрисдикції (підслідності та підсудності) у кримінальному провадженні з метою виконання Рамкового рішення Ради 2009/948/JHA від 30.11.2009.

Це рішення, яке має назву «Про запобігання та вирішення конфліктів юрисдикції у кримінальних провадженнях», свого часу було ухвалене для того, щоб запобігти ситуаціям, коли декілька держав ЄС одночасно проводять кримінальні розслідування щодо тих самих фактів або тієї самої особи; уникати дублювання розслідувань і забезпечити ефективність кримінального правосуддя в ЄС;

- розробити та прийняти закон про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу, Кримінального виконавчого кодексу, Закону України «Про пробацію» та деяких інших законів з метою імплементації *acquis* ЄС механізмів міжнародної правової допомоги та взаємного виконання судових рішень у кримінальних справах у відносинах з державами-членами Європейського Союзу (з метою виконання Рамкових рішень Ради 2008/947/ІНА, 2009/829/ІНА, 2008/909/ІНА).

Названі Рамкові рішення належать до блоку актів про взаємне визнання судових рішень у кримінальних справах між державами-членами ЄС.

Рамкове рішення Ради 2008/909/ІНА від 27 листопада 2008 року «Про застосування принципу взаємного визнання до вироків у кримінальних справах, що передбачають позбавлення волі або заходи, пов'язані з позбавленням волі, з метою їх виконання в Європейському Союзі» дозволяє передавати виконання вироку (наприклад, позбавлення волі) до іншої держави-члена, де особа є громадянином або має тісні соціальні зв'язки. Його мета – сприяти реінтеграції засуджених у суспільство своєї держави.

Рамкове рішення Ради 2008/947/ІНА від 27 листопада 2008 року «Про застосування принципу взаємного визнання до рішень про нагляд за умовно засудженими особами або особами, умовно звільненими з місць позбавлення волі» спрямоване на нагляд за особами, які отримали умовне покарання або звільнені достроково, але з покладенням обов'язків (наприклад, не залишати певну територію, відвідувати пробаційного інспектора). Дозволяє передати нагляд до іншої країни ЄС, де особа проживає, щоб забезпечити виконання умов і соціальну реінтеграцію.

Рамкове рішення Ради 2009/829/ІНА від 23 жовтня 2009 року «Про застосування принципу взаємного визнання до рішень про нагляд як альтернативи попередньому ув'язненню» дозволяє особі, підозрюваній у злочині в одній країні ЄС, очікувати суду не у в'язниці, а під наглядом у своїй державі проживання. Механізм забезпечує баланс між свободою особи та ефективністю кримінального переслідування;

- забезпечити виконання Плану заходів, спрямованих на реалізацію Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.08.2024 № 792-р⁵⁵;

⁵⁵ Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023—2027 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р // Офіційний вісник України. 2024. № 81. Ст. 4799.

- розробити та прийняти закон щодо удосконалення існуючих механізмів демократичного цивільного контролю та парламентського контролю (через парламентські комітети, до повноважень яких належить забезпечення контрольних функцій парламенту за діяльністю цих органів) за процесом прийняття рішень в органах правопорядку та прокуратури з урахуванням кращих міжнародних практик з метою мінімізації корупційних та інших ризиків у їхній діяльності.

З приводу згаданого аспекту треба відзначити, що в Україні питання громадського контролю за органами, які функціонують у сфері кримінальної юстиції і, насамперед, за правоохоронними органами, дискутується вже досить давно, що має своїм наслідком напрацювання великого обсягу наукової літератури⁵⁶.

Проте майже всі автори єдині в тому, що в цій сфері все ще не вдалося досягти високого рівня ефективності такого контролю. На наш погляд, можна вести мову лише про закладення загальних рамок для його здійснення, що на сьогодні забезпечено за допомогою таких нормативно-правових актів: Закону України «Про звернення громадян»; Закону України «Про громадські об'єднання»; Закону України «Про доступ до публічної інформації»; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади»; Постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики».

Тому, враховуючи викладене, варто вітати положення Дорожньої карти, яке орієнтує на необхідність оновлення законодавства про демократичний цивільний контроль та парламентський контроль за суб'єктами, які функціонують у сфері кримінальної юстиції.

У контексті викладеного, з метою досягнення сформульованої вище задачі, доречними виглядають пропозиції Ю. А. Голодника, який обґрунтовує необхідність: прийняти новий Закон України «Про Службу безпеки України», у якому передбачити дієвий громадський контроль та звітність цього органу перед громадськістю; розділ III «Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України» Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» доповнити нормами статей, у яких визначити процедуру конкурсу для об'єктивного оцінювання професійного рівня та особистих

⁵⁶ Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції: монограф. Дніпро: Дніпропет. держ. ун-тет внутр. справ. 2020. 134 с.; Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика: навчальний посібник / В. А. Ященко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин; за заг. ред. В. Г. Пилипчука; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 224 с.; Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 17 с.; Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 8. С. 106–110. Тощо.

якостей осіб начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, відповідності їх посаді та подальшого просування по службі. З цією метою доцільно при Міністерстві юстиції України утворити комісію із залученням представників громадськості. Метою комісії має стати визначення перспективи призначення особи на посаду начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України; з метою усунення існуючих недоліків при формуванні Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань пропонується внести зміни до підпункту 5 пункту 6 Порядку формування Ради громадського контролю при Державному бюро розслідувань, затвердженого Указом Президента України від 05.02.2020 р. № 42/2020, який викласти у такій редакції: «5) не має вищої юридичної освіти та досвід роботи за спеціальністю менше 10 років»⁵⁷;

- впровадити ефективні підходи до запобігання та боротьби з корупцією в органах правопорядку, а також підвищену доброчесність і підзвітність компетентних органів, залучених до боротьби з організованою злочинністю.

Для досягнення названої цілі необхідним вбачається реалізувати низку різноманітних заходів як нормативно-правового, так і організаційного характеру. Однак, попри ці поліпшення, у Дорожній карті все ще залишається низка прогалин. Зокрема, відсутні конкретні заходи щодо посилення кримінальної відповідальності за перешкоджання розслідуванню корупційних правопорушень. Крім того, недостатньо уваги приділено системній аналітиці роботи антикорупційних органів, зокрема моніторингу тривалості розслідування, причин затягування слідства, підстав закриття кримінальних проваджень та випадків визнання доказів недопустимими. Також відсутні конкретні формулювання щодо змін до законодавства для усунення процесуальних затримок та підвищення ефективності кримінального судочинства у справах щодо високопосадовців. Не враховані пропозиції щодо впровадження можливості продовження судового розгляду при заміні судді без згоди учасників провадження, встановлення відповідальності за процесуальні зловживання та визначення зваженого підходу до зупинення провадження у зв'язку з мобілізацією особи⁵⁸.

- підвищити ефективність співпраці правоохоронних органів та обміну інформацією між ними.

З цього приводу треба особливо зазначити, що міжнародна співпраця національних поліцій з багатьох причин на сьогодні необхідна. Злочинність набула міжнародного масштабу. Багато загроз виходять за національні межі, а при пошуку способів вирішення відповідних проблем на національному рівні досвід поліції інших країн може стати у пригоді. Другою причиною інтернаціоналізації роботи національних поліцій є необхідність реалізації

⁵⁷ Голодник Ю. А. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 8. С. 271–274.

⁵⁸ Аналіз дорожньої карти з верховенства права: антикорупційні аспекти // <https://ti-ukraine.org/news/analiz-dorozhnoyi-karty-z-verhovenstva-prava-antykorrupsijni-aspekty/>

заходів міжнародних організацій. Приклади, в роботі яких беруть участь українські поліцейські: United Nations Mission in Liberia (UNMIL) або United Nations Mission in the Republic of South Sudan (UNMISS), які, не маючи власного персоналу, звертаються до органів поліції держав-членів⁵⁹. Проте названі, а також інші подібні заходи реалізуються далеко не завжди на міцній юридичній основі, яка все ще не відповідає необхідному рівню міждержавної співпраці, стандарти якої закладено на рівні ЄС;

- розробити та впровадити організаційні, а також юридичні заходи, спрямовані на підвищення рівня ефективності попередження, а також розкриття та розслідування окремих груп злочинів, зокрема: економічних злочинів; фінансових злочинів; злочинів, пов'язаних із відмиванням грошей, торгівлею людьми, сексуальним насильством над дітьми, незаконним обігом зброї, тероризмом, незаконним обігом наркотиків. Важлива увага має бути приділена також широкому колу питань із сфери міграції.

На завершення треба відзначити, що затверджена Дорожня карта в питаннях кримінальної юстиції демонструє бажання всього кола зацікавлених суб'єктів досягти поставлених цілей. Водночас неврахування деяких ключових рекомендацій залишає простір для подальшого вдосконалення Дорожньої карти. Серед них – пропозиції щодо надання керівнику САП можливості ініціювати провадження та погоджувати слідчі дії щодо народних депутатів, запровадження конкурсу на посаду Генерального прокурора та створення конкурсних комісій із участю міжнародних експертів для добору керівників правоохоронних органів. Також не повністю враховані пропозиції щодо розробки системи моніторингу тривалості розслідування та судового розгляду корупційних справ, удосконалення механізмів управління арештованими активами та заборони блокування такого управління через рішення судів некримінальної юрисдикції. Без суттєвих змін залишилися й можуть бути вдосконалені також заходи у сфері публічних закупівель. Суттєвим негативним аспектом є те, що низка важливих ініціатив запланована лише на 2027 рік, а це може уповільнити процес євроінтеграції та реформування системи кримінальної юстиції⁶⁰.

⁵⁹ Шлоер Б., Мельник Р., Проневич О. Поліцейське право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 274.

⁶⁰ Аналіз дорожньої карти з верховенства права: антикорупційні аспекти // <https://ti-ukraine.org/news/analiz-dorozhnoyi-karty-z-verhovenstva-prava-antykorrupsijni-aspekty/>.

2.2. Новітні наукові напрямки у сфері застосування кримінального процесуального законодавства

Розвиток кримінального процесуального законодавства в суверенній Україні постійно знаходився під впливом відповідного законодавства європейських країн. У зв'язку з тим, що окремі положення Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі КПКУ) успадкували й певні доктринальні ідеї радянського кримінального процесу і містили суттєві прогалини і суперечності, досить швидко виникла потреба в їх усуненні шляхом імплементації європейських стандартів кримінального провадження. Зокрема, це стосується не декларативного, а реального впровадження верховенства права, презумпції невинуватості, заборони дискримінації за певною ознакою, підвищеного захисту від насильства жінок в правових інститутах кримінального процесу. Особливо гостро ця проблематика постала після ратифікації Україною міжнародних конвенцій (Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами тощо) та зобов'язання враховувати практику Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ/Суд). Головною проблемою українського кримінального судочинства на даний час є прагнення окремих учасників кримінального провадження діяти за старими правилами та уявленнями - замість усвідомлення вимог чинних норм закону вони намагаються їх тлумачити у проекції правил, що діяли в минулому. Для її вирішення важливою є актуалізація питань імплементації європейських стандартів у законодавство України, правозастосовну практику та їх відображення у наукових дослідженнях і впровадження в навчальний процес при підготовці кваліфікованих юристів – майбутніх кадрів для правоохоронних органів і судів. Але й потрібно враховувати, що положення міжнародних конвенцій та інших програмних документів, прийнятих країнами – членами європейської спільноти, мають рекомендаційний характер і зорієнтовані на врахування особливостей національного законодавства та його дотримання у кримінальному судочинстві. Зокрема, рішення ЄСПЛ зобов'язують Україну забезпечувати дотримання матеріальних і процесуальних норм національного законодавства. Водночас повинно бути усвідомлення того, що ступінь імплементації європейських стандартів в національному законодавстві враховується при оцінці системи кримінальної юстиції в Україні. Видається, що з методичною метою найбільш продуктивним буде розгляд зазначених питань за стадіями кримінального провадження, звичайно, з усвідомленням їх взаємозв'язку і підпорядкованості досудового розслідування судовому провадженню.

Досудове розслідування є первинною стадією кримінального провадження, на якій попередньо вирішуються завдання в контексті ст. 2

КПКУ. Зокрема, відповідно до ст. 91 КПКУ підлягають доказуванню такі обставини: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації. Обов'язок доказування вказаних обставин покладається на уповноважені державою її органи – дізнавача, слідчого і прокурора, які виступають суб'єктом досудового розслідування і віднесені до сторони обвинувачення.

Доказова діяльність суб'єкта досудового розслідування належить до предметної сфери двох наук – кримінального процесу і криміналістики. Зміст доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПКУ). У зв'язку з цим потрібно звернути увагу, що доказування є елементом більш широкого пізнавального процесу, під час якого досліджуються різноманітні джерела відомостей, які можуть набути статусу доказів. З цією метою виявленню, фіксації і дослідженню підлягають сліди кримінального правопорушення - зміни в оточуючій обстановці матеріального характеру або у свідомості людей (формування і збереження в пам'яті образів події та її учасників). Таким чином у досудовому розслідуванні варто вирізняти пізнавальну діяльність та її доказову складову, що дозволяє виокремити криміналістичний і процесуальний аспекти наукових досліджень проблематики досудового розслідування. Звичайно, пріоритет має процесуальний аспект, оскільки під час досудового розслідування ключовими (стратегічними) процесуальними рішеннями, що визначають ступінь вирішення завдань кримінального провадження, є складання і вручення повідомлення про підозру (статті 277, 278 КПКУ) та складання обвинувального акту та вручення його копії підозрюваному (ст. 291 КПКУ).

Прийняття вказаних процесуальних рішень повинно ґрунтуватися на встановлених під час досудового розслідування фактичних даних про обставини кримінального правопорушення. Але ці рішення є попередніми, оскільки підлягають розгляду судом з точки зору належності і допустимості доказів, покладених в їх основу. Наукові дослідження у сфері досудового розслідування можуть бути розподілені з використанням категорій загального та окремого за напрямками: дослідження загальних питань досудового розслідування; дослідження питань проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Дослідження загальних питань досудового розслідування. До загальних питань досудового розслідування проблемного характеру з точки зору європейських стандартів, зокрема можна віднести: учасників досудового розслідування; структуру досудового розслідування; процесуальні строки досудового розслідування; заходи забезпечення досудового розслідування; співвідношення досудового і журналістського розслідувань.

Учасники досудового розслідування. З оновленням кримінального процесуального законодавства України в 2012 р. виникла низка проблемних питань щодо інституту учасників кримінального провадження, а також визначення функцій і статусу окремих його представників. Вони стали предметом аналізу в дослідженнях низки авторів⁶¹, але для проведених досліджень характерним було слідування завданям законодавцем курсом, коли за визначенням статусу окремих учасників кримінального провадження не помічалися недоліки у використаному концептуальному підході. В чинному КПКУ учасники кримінального провадження були класифіковані на учасників кримінального провадження (пункт 25 частини 2 статті 3) та учасників судового провадження (пункт 26 частини 2 статті 3). Це виглядає очевидно нелогічним, адже поняття кримінального провадження включає у себе й судове провадження, як окрему стадію. Звертає на себе увагу й те, що законодавець, розподілив учасників за виконуваними функціями по чотирьох групах: 1) учасники сторони обвинувачення (статті 36-41 КПКУ); 2) учасники сторони захисту (статті 42-54 КПКУ); 3) потерпілий та його представник (статті 55-59 КПКУ); 4) інші учасники кримінального провадження (статті 60-

⁶¹ Гуртієва Л.М. Учасники кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії досудового розслідування: окремі позиції Верховного суду. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 5. С. 541-545. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/130>; Кучинська О.П., Циганюк Ю.В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 344-347. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85> URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/85.pdf; Мудрецька Г.В. Реалізація учасниками кримінального провадження права на доступ до матеріалів досудового розслідування. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2023. № 2(6). С. 29-34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-5>; Соловійова О.Є. Процесуальний статус учасників кримінального провадження як засіб забезпечення прав і законних інтересів. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. № 2(101). С. 249-256. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.54>.

74 КПКУ). При цьому підставою для класифікації було використано функцію, яку виконують учасники у кримінальному провадженні, але це було здійснено вельми непослідовно. Зокрема, акцент було зроблено тільки на функції обвинувачення і функції захисту прав підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого. Виключно до вказаних учасників було застосовано поняття «сторони кримінального провадження».

Таким чином законодавцем не було прийнято до уваги, що в змагальному процесі приймають участь й інші учасники, які захищають свої власні права та законні інтереси, не менш важливі для них ніж права підозрюваного (обвинуваченого). Але вони (потерпілий, цивільний позивач, володілець тимчасово вилученого майна та ін.) не були удостоєні іменуватися стороною кримінального провадження, хоча і мають право на відшкодування матеріальних та інших втрат, що робить їх ключовими в кримінальному процесі. В цьому вбачається порушення рівного права учасників доступу до правосуддя. Так, відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, (затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 року) вони мають право, зокрема на: повагу і співчуття; доступ до правосуддя; швидку компенсацію нанесеної шкоди; право на інформування про права; інформацію про хід (розгляд) справи; клопотання під час розгляду справи; належну правову допомогу; забезпечення безпеки жертв і членів їх сімей; медичну, психологічну та соціальну допомогу тощо⁶². Видається, що наведений перелік прав потерпілих осіб є більш ніж достатній для надання їм статусу потерпілої сторони у кримінальному провадженні.

На основі аналізу положень КПКУ до переліку учасників досудового розслідування потрібно віднести: заявника; потерпілого та його представника; цивільного позивача та його представника; орган, на який покладено обов'язок досудового розслідування; підозрюваного, його захисника і законного представника; цивільного відповідача та його представника; представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; третю особу, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; свідка та його адвоката; перекладача; спеціаліста; експерта; понятого. Наведені учасники досудового розслідування мають різний статус, виконують різні функції під час досудового розслідування, а відтак потребують відповідної класифікації, що дозволяє виділити наступні їх групи⁶³.

Потерпіла сторона. Сюди потрібно віднести учасників, які зазнали моральної, фізичної або майнової шкоди від кримінального правопорушення (фізична або юридична особа). Права та обов'язки потерпілої особи виникають

⁶² Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU85009R?ed=1985_11_29

⁶³ Волобуєв А. Ф. Учасники кримінального провадження: проблемні питання класифікації. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Том 107 № 4 (2024). С. 126-136. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.12>

з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Відповідно до чинного законодавства до потерпілої сторони належать потерпілий та його представник (статті 55-59 КПКУ) і цивільний позивач та його представник (статті 61, 63 КПКУ). Статус потерпілого і цивільного позивача, як правило, співпадають у кримінальному провадженні і відмежовуються тільки поданням чи неподанням позовної заяви органу досудового розслідування (частини 2, 3 ст. 61 КПКУ). Видається, що ці учасники повинні бути визнанні першою (головною) стороною, оскільки саме вони найчастіше виступають заявниками і мають особистий інтерес і мають право його відстоювати⁶⁴.

Сторона обвинувачення. На сторону обвинувачення (дізнавач, слідчий, прокурор, керівник органу дізнання, керівник слідчого підрозділу; співробітник оперативного підрозділу, наділений повноваженнями слідчого) покладається виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПКУ), для чого вона наділена виключним правом проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 2 ст. 93 КПКУ). Ґрунтуючись на цьому можна цілком погодитися з думкою В.В. Вапнярчука, що учасники сторони обвинувачення на відміну від інших учасників є суб'єктами досудового розслідування⁶⁵.

Сторона захисту. Учасники сторони захисту представлені підозрюваним (ст. 42 КПКУ), його законним представником (ст. 44 КПКУ) та захисником (ст. 45 КПКУ). Для реалізації функції захисту адвокат наділений правом брати участь у проведенні процесуальних дій за участю підозрюваного та іншими правами. Окрім того сторона захисту наділена правом самостійного збирання доказів, але тільки шляхом витребування та отримання від державних органів, фізичних та юридичних осіб речей і документів (ч. 3 ст. 93 КПКУ). Ч. 2 ст. 243 КПКУ стороні захисту надано право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи. Видається, що до сторони захисту потрібно віднести й цивільного відповідача та його представника (ч. 1 ст. 128 КПКУ), а також представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 64-1 КПКУ), третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт (ст. 64-2 КПКУ).

Учасники, які зобов'язані надавати сприяння стороні обвинувачення у встановленні істини у кримінальному провадженні. Характер такого сприяння може бути різним і тому видається доцільним на цій підставі виділити

⁶⁴ Туманянц А.Р. Забезпечення прав потерпілого при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Серія «Право». Випуск 78: частина 2. С. 304-309. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.48>.

⁶⁵ Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Серія «Право». Випуск 70. С. 405-410. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.65>.

наступні категорії таких учасників:

а) учасники, які не мають особистого інтересу у кримінальному провадженні, але мають громадський обов'язок сприяти державі у боротьбі з кримінальними правопорушеннями шляхом надання відомостей або посвідчення процесуальних дій: заявник (ч. 1 ст. 60 КПКУ); свідок (ч. 1 ст. 65 КПКУ); понятий.

б) учасники, які не мають особистого інтересу у кримінальному провадженні, але володіють певними спеціальними знаннями і навичкам та залучаються для вирішення спеціальних завдань: перекладач; експерт; спеціаліст.

Вирішення проблеми учасників досудового розслідування, звичайно, передбачає проведення окремих досліджень процесуального статусу кожного представника певної класифікаційної групи з порівнянням із стандартами європейських країн.

Структуризація досудового розслідування. Видається, що одним із шляхів підвищення ефективності досудового розслідування в контексті виконання його завдань, визначених у ст. 2 КПКУ, є його чітка структуризація. Структуризація є окремим проявом застосування системного підходу, який полягає в орієнтації сприйняття певного об'єкта як сукупності структурних елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія⁶⁶. Зокрема, таке питання виникає стосовно структуризації методик розслідування кримінальних правопорушень, що не завжди пов'язувалося з процесуальними приписами. Тим чи іншим чином цієї проблематики торкалися публікації багатьох авторів у зв'язку з дослідженням структури стадії досудового розслідування або структури криміналістичних методик⁶⁷. Але аналіз публікацій свідчить, що дослідники в цілому погоджуючись з необхідністю структуризації досудового розслідування на етапи, дещо по різному тлумачать їх зміст, що може пояснюватися різними аспектами розгляду цієї проблематики. Видається, що для подолання існуючих розбіжностей потрібно враховувати, на якому саме аспекті зосереджують свою увагу вчені-правники – процесуальному чи криміналістичному і як тлумачиться співвідношення

⁶⁶ Філософський енциклопедичний словник / наук. ред.: Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. с. 583-584.

⁶⁷ Вапнярчук В. В. Досудове провадження. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. С. 332–364; Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С. 136-144; Тіщенко В.В. Структура окремих методик розслідування. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 352-361; Шевчук В. М. Стадійність кримінального провадження та її вплив на формування тактико-криміналістичних комплексів. Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 березня 2019 р.) Харків : Право, 2019. С. 147-150. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17123/1/Shevchuk_147-150.pdf

цих аспектів.

Законодавець не виділяє формалізованих частин досудового розслідування, він тільки вказує на його початок і закінчення (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПКУ). Видається, що це є прогалиною і вона повинна бути усунута шляхом визначення певних етапів, що надасть можливість більш чіткого усвідомлення характеру вирішуваних завдань на різних відрізках досудового розслідування. Важливим у цьому аспекті є співвідношення процесуального і криміналістичного аспектів структуризації досудового розслідування.

В криміналістиці це питання постає у зв'язку з розробленням методик розслідування кримінальних правопорушень окремих видів, де використовується поняття етапів. Ґрунтуючись на природі криміналістики, як науки прикладної до кримінального процесу, цілком закономірним є визнання пріоритетності процесуальних положень щодо структуризації досудового розслідування в криміналістиці. У зв'язку з цим видається глибоко помилковим твердження, що інформаційно-пізнавальна діяльність слідчого зазвичай не охоплюється процесуальними межами розслідування, а процесуальні і криміналістичні уявлення про межі, зміст та структуру розслідування не збігаються⁶⁸. Потрібно зазначити, що досить довгий час дискусійним залишалося питання про розмежування предметів кримінального процесу і криміналістики у сфері збирання доказів. Насьогодні вирішення цього питання лежить у площині визначення криміналістичного аспекту досудового розслідування як інформаційно-пізнавальної діяльності, в якій використовуються засоби пізнання події минулого, якою завжди є кримінальне правопорушення. Ця діяльність спирається на розроблювані криміналістикою методи і прийоми, що ґрунтуються на спеціальних знаннях природничих, соціальних і технічних наук. Застосування цих пізнавальних засобів здійснюється в межах проведення відповідних слідчих (розшукових) дій (далі СРД) і з дотриманням встановленого процесуального порядку та процесуальної форми, що є обов'язковим для визнання отримуваних відомостей належними і допустимими доказами.

Якщо криміналістичний аспект досудового розслідування знаходиться у площині пізнавальної діяльності, то процесуальний аспект є значно ширшим і включає у себе врегулювання всіх правовідносин між учасниками кримінального провадження під час вирішення його завдань, визначених у ст. 2 КПКУ. Відповідно процесуальна структуризація досудового розслідування охоплює як правовідносини під час проведення СРД, так й інші правовідносини між його учасниками. Відтак, ключовою ознакою певних структурних елементів досудового розслідування можна вважати певні процесуальні рішення, які віддзеркалюють вирішення того чи іншого завдання. З урахуванням співвідношення процесуального і криміналістичного

⁶⁸ Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. №61. С. 435–441. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/issue/view/11>

в методиках розслідування кримінальних правопорушень окремих видів можуть бути виділені етапи: початковий, наступний і заключний (етап закінчення досудового розслідування)⁶⁹.

Початковий етап досудового розслідування згідно ч. 2 ст. 214 КПКУ починається з моменту внесення отриманих відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР). Водночас потрібно враховувати, що у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події при повідомленні про злочин, а при отриманні повідомлення про кримінальний проступок й інші процесуальні дії (відібрання пояснення; проведення медичного освідування; отримання висновку спеціаліста; зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису; вилучення знарядь і засобів вчинення кримінального проступку, речей і документів, що були безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи; особистий огляд або огляд речей). Тобто законодавець у невідкладних випадках надає можливість здійснення пізнавальної діяльності з отриманням доказів до внесення відомостей в ЄРДР, що робить необхідним розгляд її особливостей у відповідних криміналістичних методиках. Закінчення початкового етапу досудового розслідування пов'язується з вирішенням завдань, які надають підстави для складання і вручення повідомлення про підозру.

Наступний етап досудового розслідування починається після вручення особі повідомлення про підозру, у зв'язку з чим з'являється учасник кримінального провадження у статусі підозрюваного. Підозрюваний має досить широке коло прав (ч. 3 ст. 42 КПКУ), реалізація яких суттєво впливає на методику розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема, підозрюваний має право на залучення захисника – кваліфікованого юриста (адвоката), за участі якого будуть проводитися СРД щодо підозрюваного, а також ініціюватися проведення інших СРД. Таким чином завдання наступного етапу розслідування значною мірою будуть зумовлюватися позицією сторони захисту щодо повідомленої підозри, поданих нею доказів і заявлених клопотань. Тобто пізнавальна діяльність на цьому етапі буде мати ситуативний характер і спрямована, зокрема на перевірку версій, обґрунтованих стороною захисту. Завершення цього етапу розслідування пов'язується з процесуальним рішенням - визнанням прокурором (або слідчим за дорученням прокурора) достатності зібраних доказів для складання обвинувального акту чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Про прийняття такого рішення повинна бути повідомлена сторона захисту і їй надано доступ до матеріалів досудового

⁶⁹ Волобуєв А. Ф., Орлова Т.А. Структуризація досудового розслідування: процесуальний і криміналістичний аспекти. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. №4 (131). С. 108-115. DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-16>

розслідування та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них (ст. 290 КПКУ). Але процесуальне рішення щодо завершення досудового розслідування ще не означає його закінчення, оскільки до складання обвинувального акту (чи відповідного клопотання) має бути здійснена низка процесуальних дій, що дає підстави для виділення етапу закінчення досудового розслідування.

Етап закінчення досудового розслідування (заключний) починається з моменту повідомлення сторони захисту про завершення досудового розслідування та надання їй доступу до матеріалів досудового розслідування. При цьому сторона обвинувачення зобов'язана відкрити всі матеріали для ознайомлення, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання (ч. 2 ст. 290 КПКУ). Тобто сенс відкриття матеріалів досудового розслідування полягає у наданні стороні захисту можливості ознайомитися з доказами, зібраними стороною обвинувачення, і визначитися з позицією захисту під час судового розгляду. Право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування має й потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 7 ст. 290 КПКУ). Формою такого ознайомлення може бути надання доступу до матеріалів досудового розслідування, що містяться в інформаційно-комунікаційній системі досудового розслідування, або надання електронних копій таких матеріалів, засвідчених в установленому порядку (ч. 3 ст. 290 КПКУ). З іншого боку, і сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати свої матеріали, які вона має намір використати як докази у суді за виключенням тих, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 6 ст. 290 КПКУ). Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів (тобто приховає їх), то суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (ч. 12 ст. 290 КПКУ). Дотримання наведених приписів є надзвичайно важливим при оцінці судом доказів з точки зору їх належності, достовірності і допустимості, на що звертається особлива увага в адвокатському середовищі при формуванні своєї захисної позиції⁷⁰.

Звичайно, структуризація досудового розслідування безпосередньо не визначається європейськими стандартами (вона віднесена до компетенції національного кримінального процесуального законодавства), але вона є необхідною передумовою (процедурою), яка суттєво впливає на реалізацію передбачених прав та обов'язків учасників в контексті цих стандартів.

Процесуальні строки досудового розслідування. Визначення процесуальних строків досудового розслідування, як першої стадії

⁷⁰ Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Харків: Фактор, 2019. С. 80-83.

кримінального провадження, є одним із найважливіших у плані дотримання прав і законних інтересів його учасників. Перш за все, це стосується потерпілого і підозрюваного, які згідно ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод мають право на справедливий і публічний розгляд їх справи упродовж **розумного строку** (виділено нами А.В., Т.О.) незалежним і безстороннім судом. Актуальність поняття розумних строків була сприйнята українським законодавцем й оцінена ним як один із загальних принципів кримінального провадження (п. 21 ч. 1 ст. 7 КПКУ). Згідно ст. 28 КПКУ розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції).

Інститут розумних строків став новелою для українського кримінального процесуального законодавства, а відтак він притягнув увагу науковців з точки зору необхідності його адаптації до інших інститутів кримінального процесу⁷¹. Таким чином можна було б констатувати, що законодавцем був імплементований європейський стандарт щодо процесуальних строків. Але в 2023 році була суттєво змінена редакція статті 219 КПКУ, відповідно до якої строк досудового розслідування наразі потрібно обчислювати не з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом (клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження)⁷².

⁷¹ Кушнєрьов В. Категорія «розумний строк» у кримінальному процесі України. Підприємництво, господарство і право. 2020. №10. С. 269-273. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.46>; Рогатинська Н.З., Захарків Д.М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 12. С. 296-298. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>; Гловюк Ірина (2022). Оскарження недотримання розумних строків досудового розслідування – ст.ст. 308, 303 КПК України. URL: <https://radako.com.ua/oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokov-dosudovogo-rozsliduvannya-st-st-308-303-kpk-ukrayiny/>; Івчук Ю.Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання. Актуальні проблеми права: теорія і практика. №1 (43), 2022. С. 11-20. DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-11-20>; Горінецький Й.І., Нестерова І.А., Реплюк Н.М. Забезпечення розумності строків кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Серія «Право». Вип.83.Ч. 3.С. 213-219. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.33>.

⁷² Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 8 грудня 2023 року № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n14>

Вказаний припис виглядає нелогічним не тільки з точки зору його протиріччя положенню ч. 2 ст. 214 КПКУ про початок досудового розслідування, що пов'язується з моментом внесення відомостей до ЄРДР. Виникає й низка проблем з дотриманням прав учасників кримінального провадження в період до вручення особі повідомлення про підозру, який може бути досить тривалим. Справа полягає у тім, що стороні обвинувачення була надана можливість здійснювати досудове розслідування впродовж значного часу без прийняття процесуальних рішень, які безпосередньо пов'язані із забезпеченням реалізації прав інших учасників. Так, до складання і вручення повідомлення про підозру можуть обмежуватися права і законні інтереси при проведенні обшуків, здійсненні тимчасового доступу до речей і документів та їх вилученні, накладення арешту на майно тощо⁷³. Наприклад, під час досудового розслідування злочинів у сфері підприємництва до складання повідомлення про підозру може бути вилучена комп'ютерна техніка та інші електронні носії інформації (гаджети), що може фактично паралізувати діяльність підприємства. Тривале утримування вилучених засобів до повідомлення про підозру створює сприятливі умови для здійснення корупційного тиску на підприємців.

Існує проблема й з визначенням розумних строків під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків. Запровадження інституту кримінальних проступків мало на меті спрощення провадження у справах про кримінальні правопорушення невеликої суспільної небезпечності. Цей інститут і процедура його реалізації були імplementовані в українське кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство в контексті Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя⁷⁴. Для цього була змінена редакція ч. 3 ст. 214 КПКУ, відповідно до якої у справах про кримінальні проступки дізнавачу до внесення в ЄРДР відповідної інформації надавалося право окрім проведення огляду місця події: 1) відбирати пояснення; 2) провести медичне освідування; 3) отримати висновок спеціаліста і зняти показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучити знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей (ч. 3 ст. 214 КПКУ).

Результатам вказаних процесуальних дій дізнавача було надано статусу

⁷³ Волобуєв А.Ф., Смоков С.М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. Аналітично-порівняльне правознавство. Випуск № 01. 2025. С. 702-707. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.117>.

⁷⁴ Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 410 засіданні заступників міністрів 17 вересня 1987 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf

джерел доказів (ст. 298-1 КПКУ). Але строк їх проведення обмежувався 24 годинами після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Зважаючи на те, що проведення вказаних процесуальних дій та оцінки їх результатів дізнавачем вимагає значного часу, встановлений строк у 24 години є нереальним, а відтак і не розумним. Вихід бачиться у наданні дізнавачу права проведення зазначених процесуальних дій для встановлення ознак саме кримінального проступку і відмежування його від злочину на протязі 72 годин (до внесення відомостей в ЄРДР)⁷⁵. Видається, що результатів проведення зазначених процесуальних дій дізнавача буде достатнім для формулювання підозри (чи прийняття іншого рішення), після чого отримані відомості вносяться до ЄРДР, складається повідомлення про підозру і вручається особі з наступним проведенням слідчих (розшукових) дій, якщо в них виникає потреба. Це цілком узгоджується з приписом ч. 1 ст. 301 КПКУ щодо особливостей закінчення дізнання, відповідно до яких дізнавач зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПКУ, подати прокурору всі зібрані матеріали дізнання разом із повідомленням про підозру.

У зв'язку з викладеним потрібно звернути увагу, що згадана Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо спрощення кримінального правосуддя наголошує, що країни з правовими системами, у яких розмежовані адміністративні та кримінальні правопорушення, мають вжити заходів з метою виключення адміністративних деліктів з категорії кримінальних правопорушень. Видається, що це досить масштабна проблема, яка потребує окремих досліджень щодо імплементації європейських стандартів в систему кримінальної юстиції України.

Заходи забезпечення досудового розслідування. Звичайно, заходи забезпечення стосуються всього кримінального провадження, але своєчасне їх застосування набуває особливого значення саме на стадії досудового розслідування. Під такими заходами правниками розуміються передбачені кримінальним процесуальним законом заходи примусового характеру, спрямовані на запобігання або усунення обставин, які перешкоджають або можуть перешкодити вирішенню завдань кримінального провадження⁷⁶. Тобто йдеться про створення умов, які б максимально сприяли дотриманню належної правової процедури у кримінальному процесі, реалізації прав та виконання обов'язків його учасниками.

Види заходів забезпечення кримінального провадження визначаються в ст. 131 КПКУ і за загальним правилом застосовуються на підставі ухвали

⁷⁵ Волобуєв А. Ф. Кримінальний проступок: проблемні питання теорії і практики. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. Т. 31. № 2. С. 218–233. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-218.

⁷⁶ Ортинський Володимир. Заходи забезпечення кримінального провадження: правовий аналіз. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”. 2022. № 2 (34). С. 174–178. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2022.34.174>.

слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПКУ. У зв'язку з тим, що заходи забезпечення пов'язані з певними обмеженнями прав учасників кримінального провадження, вони потребують їх порівняння з європейськими стандартами. З цих позицій особливої уваги заслуговує застосування під час досудового розслідування таких заходів, як: відсторонення від посади; арешт майна; затримання особи та обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Відсторонення від посади. В КПКУ передбачено тимчасове відсторонення від посади, як захід забезпечення кримінального провадження, та регламентовано порядок його застосування (п. 4 ч. 2 ст. 131, статті 154-158 КПКУ). Цей захід торкається обмеження одного з найважливіших прав людини – права на працю і на заробітну плату. Таке право забезпечується, зокрема конституційним захистом від незаконного звільнення (ст. 43 Конституції України). Оскільки відсторонення від посади може бути здійснено щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, виникає питання щодо обґрунтованості такого обмеження прав людини, вирішення якого може стати предметом розгляду в ЄСПЛ з точки зору його правомірності та необхідності. У зв'язку з цим ця тема в останні роки притягала увагу дослідників⁷⁷.

Аналіз чинного законодавства, судової практики та наукових публікацій щодо відсторонення від посади, надає підстави для наступних умовиводів, які можуть розглядатися як формально-правові критерії прийняття такого рішення на стадії досудового розслідування:

- особою, до якої може застосовуватися інститут відсторонення від посади за встановленою процедурою є спеціальний суб'єкт – службова особа;
- відсторонення від посади може застосовуватися тільки щодо особи, яка у кримінальному провадженні має статус підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину за вмотивованим клопотанням сторони обвинувачення (ч. 1 ст. 154, ст. 155 КПКУ);
- метою процесуального рішення про відсторонення особи від посади може бути: припинення кримінального правопорушення; припинення або запобігання перешкоджання кримінальному провадженню особою, яка перебуваючи на посаді може використовувати свої службові повноваження для знищення чи підроблення речей і документів, впливати незаконними

⁷⁷ Ісланкін С.М. Підстави та процесуальний порядок відсторонення від посади в кримінальному процесі. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. С. 355-360. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.64>; Ісланкін С.М. Відсторонення від посади в системі заходів забезпечення кримінального провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. №1. С. 746-749. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/180>; Кучер В.О., Криштафович О.Я. Участь захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. Вісник кримінального судочинства. 2022. № 1–2. С. 41-71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>; Радущка Л.В. Відсторонення від посади. В кн.: Слідчий суддя: актуальні питання діяльності: науково-практичний посіб./кол. авторів; за заг. ред. О.С. Короткової, І.С. Шаповалової. Київ, 2024. С. 70-75.

засобами на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (ч. 1 ст. 157 КПКУ);

- уповноваженим суб'єктом прийняття рішення про відсторонення особи від посади за загальним порядком є слідчий суддя під час досудового розслідування і суд під час судового провадження (ч. 2 ст. 154 КПКУ);

- рішення щодо відсторонення особи від посади повинно спиратися на достатні докази, які вказують на вчинення особою злочину (п. 2 ч. 2 ст. 157 КПКУ), продовження нею кримінальної діяльності або здійснення протиправного перешкоджання кримінальному провадженню чи наявності у неї такої можливості (ч. 1 ст. 157 КПКУ);

- під час розгляду клопотання слідчий суддя, суд має право за клопотанням сторін кримінального провадження або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади (ч. 3 ст. 156 КПКУ);

- строк відсторонення від посади не може бути більше двох місяців. але він може бути продовжено відповідно до вимог статті 158 КПКУ (ч. 2 ст. 154 КПКУ);

- копія ухвали про відсторонення від посади надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень (ч. 4 ст. 157 КПКУ).

Але разом з формально-правовими критеріями суб'єкт прийняття такого рішення відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 157 КПКУ повинен враховувати й наслідки відсторонення від посади для інших осіб. Закон не розкриває змісту таких наслідків, але вони містяться в окремих ухвалях слідчих суддів, судів, які піддаються аналізу та оцінці авторами наукових публікацій і можуть розглядатися як наслідкові критерії⁷⁸. Наслідки можуть мати публічний негативний характер, наприклад, відсторонення від посади підозрюваного, який на протязі багатьох років одночасно був засновником і керівником підприємства, а його усунення може зумовити припинення її діяльності. Негативні наслідки відсторонення від посади можуть бути й приватного характеру, наприклад, погіршення матеріального стану членів сім'ї підозрюваного, як то малолітніх дітей, хворої дружини/чоловіка, батьків-інвалідів похилого віку та ін. Судова практика свідчить, що на такі обставини звертається увага. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що відсторонення від посади пов'язано з позбавленням особи права отримувати заробітну плату, що з точки зору дотримання презумпції невинуватості може стати предметом розгляду в ЄСПЛ. Так, у справі «Коргун проти України» Суд розглядав скаргу

⁷⁸ Волобуєв А. Ф. Критерії прийняття рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні. Аналітично-порівняльне правознавство. Вип. 4. 2025.

заявника за п. 1 ст.6 Європейської конвенції з прав людини та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції на незаконне позбавлення його заробітної плати і ненаведення національними судами достатнього обґрунтування своїх рішень (скарга була задоволена, хоча і частково)⁷⁹.

Арешт майна (п. 7 ч. 2 ст. 131, статті 170-175 КПКУ). Правовий інститут арешту майна, як заходу забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування, має давню історію. Але в найбільш систематизованому виді він був викладений в КПКУ 2012 року після внесення чисельних змін і доповнень, хоча й не визнається правниками цілком досконалим⁸⁰.

На основі аналізу чинного законодавства можна зробити висновок, що арешт майна - це тимчасове позбавлення фізичної чи юридичної особи за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення чи підлягає конфіскації (загальної чи спеціальної). Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. А його метою може бути забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди (ч. 2 ст. 170 КПКУ). Потрібно зазначити, що інститут арешту майна існує на тлі такої загальної засади (принципу) кримінального провадження, як недоторканність права власності (п. 9 ч. 1 ст. 7 КПКУ), яка ґрунтується на статті 41 Конституції України і статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відповідно до статті 1 вказаного Протоколу кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах,

⁷⁹ Справа «Коргун проти України» (Заява № 68907/14). Страсбург 14 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j15#Text

⁸⁰ Гловюк І.В., Гринюк В.О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Вип.15(27), Т.1.2023. с. 239-249. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249; Рогальська В.В., Здрок О.І. Арешт майна в кримінальному процесі: підстави та порядок застосування. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 626-629. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/149>; Торбас О.О. Попередній арешт майна в кримінальному процесі України: аналіз правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 622-625. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/148>; Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. Juris Europensis Scientia. 2024. Випуск 1. С. 135-139. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.24>

передбачених законом або загальними принципами міжнародного права⁸¹. Відтак спори, що стосуються порушення вказаної статті, належать до юрисдикції ЄСПЛ, який неодноразово у різних справах підкреслював, що будь-яке втручання державного органу у право на мирне володіння майном повинно забезпечувати справедливий баланс між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи⁸².

Ю. М. Глушко звертає увагу, що виходячи з аналізу п. 11 ст. 170 КПКУ, існують два види арешту майна: 1) коли особа позбавляється права на відчуження та розпорядження майном, але їй дозволяється користування цим майном; 2) коли особа позбавляється права не тільки на відчуження і розпорядження майном, але й права користування ним⁸³. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що вимога обґрунтування того чи іншого рішення з наведених не передбачається при поданні відповідного клопотання до слідчого судді, суду в порядку ст. 171 КПКУ.

Також варто підкреслити, що предметом арешту може бути не тільки рухоме і нерухоме майно, але й грошові кошти на банківських рахунках (безготівкові кошти) з метою забезпечення спеціальної конфіскації. Це може стосуватися як фізичних, так й юридичних осіб, але найчастіше це стосується підприємницьких структур. В цьому аспекті важливим є припис, відповідно до якого слідчий суддя, суд при вирішенні питання про арешт майна поряд з іншими обставинами повинен враховувати наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб (п. 6 ч. 2 ст. 173 КПКУ). Видається, що суд обов'язково повинен враховувати не тільки наслідки суб'єктивного характеру, але й можливі публічні негативні наслідки накладення арешту на активи підприємств (грошові кошти, транспорт, виробниче обладнання тощо). Зокрема, це стосуються підприємств з іноземним капіталом, які виступають інвесторами в економіку країни. Прикладом може слугувати справа «East/West Alliance Limited» проти України», відкритої у ЄСПЛ за заявою № 19336/04 ірландського підприємства у зв'язку із численними та різноманітними втручаннями органів влади у його право власності на чотирнадцять літаків, що, як стверджувалося, призвело до позбавлення підприємства-заявника цього майна. Підприємство-заявник вимагало близько 166 млн. доларів США відшкодування заподіяної матеріальної шкоди. При розгляді справи Суд дійшов висновку, що поведінка податкових органів (вилучення документації і накладення арешту на майно підприємства) може тлумачитися як така, що виявляє ознаки

⁸¹ Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525

⁸² Глов'юк І.В., Грин'юк В.О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Вип.15(27), Т.1.2023. с. 241. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249

⁸³ Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Випуск 1. С. 137. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.24>

недобросовісності та свавілля. В результаті Суд постановив, що мало місце порушення статті 1 Першого протоколу Конвенції, і зобов'язав державу-відповідача виплатити підприємству-заявнику 5000000 (п'ять мільйонів) євро відшкодування матеріальної і моральної шкоди плюс будь-який податок, що може нараховуватись підприємству-заявнику, а також 8000 (вісім тисяч) євро компенсації судових та інших витрат, плюс будь-який податок, що може нараховуватись підприємству-заявнику. За частковою окремою думкою судді Лемменса присуджена сума у 5 млн. євро могла бути набагато більшою, для остаточного визначення якої потрібно було провести підрахунок компенсації, виходячи із поточної ринкової вартості літаків з відповідними технічними характеристиками ступеня їх зношення⁸⁴.

Видається, що наведений приклад свідчить не тільки про матеріальні втрати держави від недотримання міжнародних стандартів у застосуванні процедури накладення арешту на майно, але й про величезну шкоду публічного характеру, зокрема інвестиційній привабливості України.

Затримання особи і тримання під охороною/вартою (статті 187-191, 207-213, 298-2, 298-3 КПКУ). В ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошено, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім перелічених випадків, зокрема у разі законного арешту або затримання особи, здійсненого з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (пункт (с) частина 1).⁸⁵

Інститут затримання, в основі якого знаходиться правовий примус, є одним із найбільш важливих в сенсі забезпечення належної правової процедури під час здійснення кримінального провадження. В контексті гармонізації українського кримінального процесуального законодавства та його трансформації в бік європейських стандартів та практики ЄСПЛ існує необхідність усвідомлення нових концептуальних положень, закладених в КПКУ 2012 року, та їх поступового удосконалення. Проблемність інституту затримання вже закладена самою необхідністю збалансування, з одного боку, прав людини, які були порушені кримінальним діянням певної особи, а з іншого – прав особи, стосовно якої передбачається тимчасове позбавлення волі шляхом її затримання. Забезпечення такого справедливого балансу між вимогами захисту публічного інтересу та конституційних прав особи закладено у формулюванні завдань кримінального провадження (ст. 2 КПКУ), метою яких є створення умов для застосування належної правової процедури. Проте у чинному кримінальному процесуальному законодавстві наразі існують певні прогалини і суперечності, обумовлені досить складним і

⁸⁴ Справа «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04). Страсбург 23 січня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text

⁸⁵ Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

непослідовним формуванням та удосконаленням цього законодавства.

Перш за все, потрібно зазначити, що затримання особи розглядається як виключний засіб впливу на особу правопорушника для забезпечення виконання ним своїх процесуальних обов'язків. Його сутність полягає у тимчасовому обмеженні свободи пересування і місцезнаходження та спонуканні її до виконання своїх процесуальних обов'язків відповідно до її статусу у кримінальному провадженні. В КПКУ вирізняється два види затримання: 1) затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу для забезпечення розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу (статті 187-191 КПКУ); 2) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (статті 207-213, 298-2, 298-3 КПКУ). Ці види затримання суттєво відрізняються один від одного низкою приписів з точки зору дотримання прав людини⁸⁶. Найбільш проблемним в цьому аспекті є затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке супроводжується триманням під охороною, строк якого не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання. При цьому затримана особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ст. 211 КПКУ).

Встановлений порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду є обов'язковою правовою процедурою (формою), дотримання якої є гарантією від свавілля державних правоохоронних структур, порушення прав людини. Важливість процесуальної форми затримання полягає й у тому, що вона забезпечує достовірність і допустимість доказів, отриманих під час реалізації цієї дії. Цей нюанс міститься у тому, що затримання особи під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення або відразу після цього є процесуальною дією, яка фактично проводиться до відкриття кримінального провадження (до внесення відомостей до ЄРДР). Тобто затримання є тією процесуальною дією, яка хоча і проводиться до початку досудового розслідування, але є елементом кримінального провадження (п. 10 ст. 3 КПКУ). Її метою є, перш за все, припинення правопорушення, але разом із тим нею закладаються й основи доказування у кримінальному провадженні. З врахуванням даної перспективи затримання повинно супроводжуватися проведенням особистого обшуку та оглядом місця затримання (підозрюваний може намагатися позбавитися від речових доказів вчинення кримінального правопорушення). Відтак належне процесуальне оформлення затримання без ухвали слідчого судді, суду є принципово важливим для забезпечення вирішення завдань кримінального провадження з дотриманням процесуальної форми.

Попри доволі детальну регламентацію порядку затримання особи без

⁸⁶ Волобуєв А. Ф. Затримання як захід забезпечення належної правової процедури у кримінальному процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право". Випуск 86. Ч. 5. 2024. С. 39-45. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.5>.

ухвали слідчого судді, суду (на місці вчинення кримінального правопорушення, обов'язковість складання протоколу з роз'ясненням прав затриманої особи та ін.) уповноважені службові особи часто ігнорують процесуальні приписи. Так, 3 квітня 2025 року ЄСПЛ ухвалив рішення у справі *Bogay and others v. Ukraine*, яка стосується права на мирні зібрання та затримання учасників акції протесту. Справа полягала у тому, що у січні 2018 року заявники у цій справі організували та брали участь в акції протесту у м. Львові проти жорстокого поводження з тваринами шляхом їх використання у циркових виставах. Про проведення акції протесту заявники завчасно попередили органи влади. На місці проведення акції протесту були присутні близько 50 працівників поліції. Акція протесту була мирною і зібрала близько тридцяти-сорока учасників, які були членами незареєстрованої організації «Екологічна платформа». Учасники акції протесту тримали плакати та вигукували гасла через гучномовець проти використання тварин у цирках, вхід до цирку залишався вільним. Невдовзі після початку акції протесту заявників неподалік з'явилася група контрдемонстрантів, які почали кидати в бік поліції і протестувальників димові шашки. Після цього поліція оточила учасників акції протесту і почала їх затримувати із застосуванням наручників. Всіх заявників обшукали та доставили до місцевого відділку поліції, де їх фотографували та відбирали відбитки пальців (там вони перебували понад 3 години). Протоколи затримання в порядку, передбаченому ст. 208 КПКУ, не склалися (стосовно окремих учасників акції протесту склалися протоколи про дрібне хуліганство, що явно суперечило сутності протестної акції). Заявники скаржилися на порушення їх прав за статтею 5 (право на свободу та особисту недоторканність), 10 (свобода вираження поглядів) та 11 (свобода зібрань та об'єднань) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Розглядаючи справу Суд підкреслив, що він вже неодноразово визнавав, що затримання і доставлення осіб до відділку поліції та їхнє перебування там є позбавленням волі, навіть незважаючи на короткий проміжок часу перебування у відділку. Грунтуючись на повідомленнях заявників, а також на відеозаписах, де було зафіксовано, як поліція поклала кількох протестувальників на землю, надягла на них наручники і забрала їх, Суд дійшов висновку, що заявників було позбавлено волі у розумінні статті 5 § 1 Конвенції (§§40-45 рішення). У §§ 54-55 свого рішення ЄСПЛ повторив, що у справах, що стосуються України, він неодноразово визнавав, що несвоєчасне документування позбавлення волі протоколом про затримання є порушенням статті 5 § 1 Конвенції. Остаточним рішенням Судом було визнано відсутність жодних підстав для затримання і позбавлення волі заявників в контексті статті 5 § 1 Конвенції, а держава-відповідач була зобов'язана виплатити компенсацію 1200 євро кожному заявнику, плюс 6350 євро заявникам спільно, як

відшкодування судових витрат⁸⁷.

Показовою в цьому аспекті є й справа «Панчук проти України» (Заява № 14607/16), в якій ЄСПЛ розглядав скаргу заявника на незаконність тримання його під вартою в контексті вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд задовольнив скаргу Панчука, зазначивши що коли постає питання про «законність» взяття під варту, у тому числі дотримання «порядку, встановленого законом», Конвенція по суті посиляється на національне законодавство та встановлює зобов'язання забезпечувати дотримання його матеріальних і процесуальних норм. Однак недостатньо лише відповідності національному законодавству: пункт 1 статті 5 Конвенції вимагає, щоби будь-яке позбавлення свободи відповідало меті захисту особи від свавілля⁸⁸.

Зважаючи на те, що національні суди застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення ЄСПЛ як джерела права, рішення і висновки Суду повинні бути керівними й для поліції та інших правоохоронних органів при здійсненні затримань осіб і триманні їх під вартою. У зв'язку з масовим порушенням прав затриманих осіб та необхідності адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу 21.03.2024 Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих» була суттєво змінена редакція статті 212 КПКУ⁸⁹. Відповідно до неї в органі, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, передбачається призначення однієї або декількох службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Підкреслено, що такі службові особи повинні бути незалежними від органів слідства - ними не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, керівники органів дізнання, інші співробітники підрозділу органу досудового розслідування та оперативних підрозділів. Службова особа, відповідальна за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, зобов'язана: 1) негайно зареєструвати затриманого; 2) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки, здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна, повідомлення затриманого про підстави затримання та його права, повідомлення третіх осіб

⁸⁷ Case of Bogay and others v. Ukraine (Application no. 38283/18). Strasbourg 3 April 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>

⁸⁸ Справа «Панчук проти України» (Заява № 14607/16). Страсбург 22 липня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g67#Text

⁸⁹ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих: Закон України від 21 березня 2024 року № 3623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-20#n14>

про факт затримання, стан здоров'я затриманого; 3) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 цього Кодексу; 4) забезпечити належне поводження із затриманим та дотримання його прав, передбачених Конституцією України, цим Кодексом та іншими законами України; 5) забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; 6) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого (до складу осіб, що надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням може бути допущена конкретна особа, що має право на зайняття медичною діяльністю); 7) у разі виявлення порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї негайно вжити заходів щодо їх припинення та доповісти про такі факти керівнику органу, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, і письмово повідомити прокурора (ч. 3 ст. 212 КПКУ).

Особи, затримані за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, утримуються в кімнатах для затриманих (далі КЗ) при чергових частинах та ізоляторах тимчасового тримання (далі ІТТ) Національної поліції України. Згідно абзацу третього пункту 2 розділу I Інструкції з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України (затверджена Наказом МВС України від 23.05.2017 № 440 із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС № 447 від 26.06.2024) в чергових частинах службовою особою, відповідальною за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, є інспектор (старший інспектор, заступник начальника сектору, начальник сектору, заступник начальника відділу, начальник відділу). Підставою для поміщення в КЗ доставленої до чергової частини особи є протокол її затримання, здійсненого в порядку ст. 208 КПКУ. Затримана особа поміщується в КЗ на строк до 3 годин із подальшим поміщенням до ІТТ (абзац другий пункту 6 розділу V Інструкції)⁹⁰.

Відповідно до Інструкції із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання (затверджена Наказом МВС України від 25.09. 2023 року № 777 із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС № 472 від 11.07.2024) службовою особою, відповідальною за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих є інспектор (старший інспектор) дотримання прав людини, який безпосередньо підпорядковується начальникові ІТТ (пункти 11, 12 розділу IV Інструкції)⁹¹.

⁹⁰ Інструкція з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України (2024). Затверджена Наказом МВС України від 23.05.2017 № 440 із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС № 447 від 26.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17?find=1&text>

⁹¹ Інструкція із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України: Наказ МВС України від

На вказаного інспектора (старшого інспектора) покладаються обов'язки, визначені в ч. 3 ст. 212 КПКУ.

Потрібно звернути увагу, що інспектор дотримання прав людини уповноважений здійснювати не тільки реєстраційно-організаційні заходи (зареєструвати затриману особу, інформувати про правила внутрішнього розпорядку ІТТ, порядку отримання медичної допомоги тощо), але й виконувати певні дії контрольного характеру з відповідною фіксацією (здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна тощо). На даного інспектора покладено й обов'язок виявлення ознак будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (згідно підпунктів 9 і 10 пункту 12 розділу IV Інструкції забезпечує реєстрацію таких фактів та інформує органи прокуратури і Державного бюро розслідувань). Він зобов'язується й здійснювати заходи з метою негайного звільнення осіб після зникнення підстави для їх утримання в ІТТ або спливу строку для затримання, передбаченого статтею 211 КПК України.

Підсумовуючи викладене важливо підкреслити, що в контексті імплементації європейських стандартів у сферу кримінальної юстиції України вперше були нормативно визначені службові особи, безпосередньо відповідальні не тільки за умови тримання тимчасово позбавлених волі осіб, але й за здійсненням належного контролю за законністю затримання осіб без ухвали слідчого судді, суду і дотримання їх прав. Проте аналіз зазначених нормативних положень і практики їх застосування надає підстави звернути увагу на окремі положення, закладені в інституті затримання підозрюваного, які при їх тлумаченні в проекції минулих правил та уявлень, зумовлюють порушення прав затриманих.

1. Елементами процедури реалізації інституту затримання підозрюваного є: затримання особи під час вчинення кримінального правопорушення або замаху на його вчинення; доставлення затриманого до територіального підрозділу поліції (чергової частини); поміщення особи до кімнати для затриманих строком до 3 годин; переміщення затриманої особи до ізолятора тимчасового тримання строком до 72 годин.

Затримання без ухвали слідчого судді, суду є примусовим (силовим) процесуальним заходом, який складається з наступних елементів: фізичного обмеження свободи пересування і місцезнаходження людини (можуть бути застосовані засоби обмеження рухомості, як то кайданки, сітки для зв'язування тощо); документального оформлення затримання для фіксації його обставин (у т.ч. з використанням відеозапису), що є дотриманням встановленої процесуальної форми.

Згідно статей 208, 213 КПКУ службова особа, яка здійснила затримання

підозрюваного у вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, уповноважена:

- негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється;

- роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього;

- надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи;

- роз'яснити право вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші передбачені процесуальні права підозрюваного;

- здійснити обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених ч. 7 статті 223 і статтею 236 КПКУ;

- обов'язково скласти протокол, в якому зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого.

У зв'язку з цим потрібно підкреслити, що складання протоколу є обов'язком уповноваженої службової особи, яка здійснила затримання підозрюваного, що є умовою належного процесуального оформлення затримання. Але практика свідчить, що нерідко уповноважені на затримання офіцери національної поліції (патрульної служби, кримінального розшуку) протоколи не складають, а доставляють затриману особу до органу досудового розслідування для відповідного процесуального оформлення.

2. Уповноважена службова особа, яка здійснює затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді (суду), відповідно до ст. 210 КПКУ зобов'язана доставити цю особу до органу досудового розслідування для здійснення реєстраційної функції. Зокрема, слідчий зобов'язується негайно зареєструвати дату і точний час доставлення (виділено нами А.В., Т.О.) затриманого та інші відомості. Окрім того він має провести перевірку наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, і вирішити питання про відповідальність винуватих у цьому осіб. Очевидно, що йдеться про слідчого, який заступив на добове чергування та уповноважений проводити процесуальні дії, пов'язані з вчиненням у цей період кримінальних правопорушень.

Таким чином на слідчого покладено виконання реєстраційної функції щодо доставлення затриманого в порядку ст. 208 КПКУ, а також вирішення питання щодо притягнення до відповідальності уповноваженої службової особи за порушення строку доставлення. Видається, що вказані повноваження (обов'язки) слідчого потребують узгодження з положеннями оновленої редакції ст. 212 КПКУ щодо призначення в органі, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, одної або декількох службових

осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Такими відповідальними особами не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, керівники органів дізнання, інші співробітники підрозділу органу досудового розслідування та оперативних підрозділів (ч. 1 і 2 ст. 212 КПКУ). Важливо підкреслити, що службова особа, відповідальна за перебування затриманих в місцях несвободи (КЗ, ІТТ) та забезпечення дотримання їх прав уповноважена: негайно зареєструвати затриманого; роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна; здійснити повідомлення третіх осіб про факт затримання, стан здоров'я затриманого. У випадку зникнення підстави для затримання вказана службова особа зобов'язана негайно звільнити затриманого. Окрім того вона уповноважена забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій. У разі ж виявлення порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї негайно вжити заходів щодо їх припинення та доповісти про такі факти керівнику органу, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, і письмово повідомити прокурора (ч. 3 ст. 212 КПКУ).

Таким чином новітнім науковим напрямком в системі реформування кримінальної юстиції є узгодження повноважень слідчого щодо процесуального оформлення факту доставлення затриманого підозрюваного і відповідних повноважень службової особи правоохоронного органу, відповідальної за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. У цьому контексті потребують узгодження та правильного тлумачення й положення щодо поміщення затриманої особи до кімнати для затриманих при чергових частинах підрозділів Національній поліції України. Обов'язковою підставою для цього є протокол про затримання підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення (або протокол про адміністративне затримання), складений уповноваженою службовою особою, яка здійснила таке затримання. Саме цей процесуальний документ є правовою підставою для тимчасового позбавлення волі людини, яким повинні керуватися слідчі і всі службові особи, відповідальні за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих.

2. Уповноважена службова особа, яка здійснює затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді (суду), відповідно до ст. 210 КПКУ зобов'язана доставити цю особу до органу досудового розслідування для здійснення реєстраційної функції. Зокрема, слідчий зобов'язується негайно зареєструвати дату і точний час **доставлення** (виділено нами *А.В., Т.О.*) затриманого та інші відомості. Окрім того він має провести перевірку наявності підстав для обґрунтованої підозри,

що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, і вирішити питання про відповідальність винуватих у цьому осіб.

Таким чином на слідчого покладено виконання реєстраційної функції щодо доставлення затриманого в порядку ст. 208 КПКУ, а також вирішення питання щодо притягнення до відповідальності уповноваженої службової особи за порушення строку доставлення. Видається, що вказані повноваження (обов'язки) слідчого потребують узгодження з положеннями оновленої редакції ст. 212 КПКУ щодо призначення в органі, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, одної або декількох службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих. Такими відповідальними особами не можуть бути слідчі, дізнавачі, керівники органів досудового розслідування, керівники органів дізнання, інші співробітники підрозділу органу досудового розслідування та оперативних підрозділів (ч. 1 і 2 ст. 212 КПКУ). Важливо підкреслити, що відповідальна за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих службова особа уповноважена: негайно зареєструвати затриманого; роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; здійснити опитування щодо обставин затримання, застосування уповноваженою службовою особою заходів примусу, проведення особистого обшуку та вилучення майна; здійснити повідомлення третіх осіб про факт затримання, стан здоров'я затриманого. У випадку зникнення підстави для затримання вказана службова особа зобов'язана негайно звільнити затриманого. Окрім того вона уповноважена забезпечити запис усіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій. У разі ж виявлення порушень дотримання прав затриманої особи, фактів катування, жорстокого або нелюдського ставлення до неї негайно вжити заходів щодо їх припинення та доповісти про такі факти керівнику органу, до складу якого входить підрозділ органу досудового розслідування, і письмово повідомити прокурора (ч. 3 ст. 212 КПКУ).

Узгодження повноважень слідчого щодо процесуального оформлення факту доставлення затриманого підозрюваного і відповідних повноважень службової особи правоохоронного органу, відповідальної за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, є новітнім науковим напрямком в системі реформування кримінальної юстиції. У цьому контексті потребують узгодження й положення щодо поміщення затриманої особи до кімнати для затриманих при чергових частинах підрозділів Національній поліції України, обов'язковою підставою чого є складений протокол про затримання підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення або протокол про адміністративне затримання.

Співвідношення досудового і журналістського розслідувань. Наразі в країнах ЄС особлива увага приділяється журналістським розслідуванням корупційних діянь посадовців, як засобу контролю демократичного суспільства за діяльністю представників державної влади. Йдеться, перш за

все, про виявлення корупційних схем можновладців за допомогою незалежних від держави медіа, які покликані стати важливими партнерами для правоохоронних антикорупційних органів. В цьому контексті знаменним для України стало прийняття закону «Про медіа» від 13 грудня 2022 року, № 2849-IX (набув чинності 13.03.2023, а деякі положення з 1 червня 2024 року), відповідно до якого були внесені зміни в чисельні закони, що стосувалися сфери медіа⁹².

Серед багатьох соціальних функцій журналістики окремо виділяється функція, яка позначається поняттям «сторожова журналістика». Сторожова журналістика є формою журналістських розслідувань, за допомогою якої перевіряються факти і беруться інтерв'ю у можновладців, політичних та громадських діячів з метою посилення їх підзвітності у системі демократичного управління. Даний термін виник в американській теорії журналістики, як образ сторожового собаки, який охороняє дім і починає голосно гавкати при наблизенні певної небезпеки⁹³. Відзначається, що сторожова журналістика може ефективно працювати тільки в демократичних країнах, ознаки яких проявляються завдяки високому рівню свободи преси, журналістської автономії та незалежності⁹⁴. Журналістське розслідування проявляється як оригінальна стаття чи серія статей на актуальну тему, що з різних причин невідома суспільству або яка навмисно приховується.

Відповідно до чинного законодавства журналісти наділені правом вільного доступу до суспільно актуальної інформації. При цьому її збирання здійснюється з метою отримання доказів вчинення протиправних дій, що приховуються, і з використанням широкого спектру методів: спостереження (відкритого і прихованого); аналіз документів; інтерв'ю з особою, яка володіє суспільно значущою інформацією; експеримент (штучне створення журналістом певної ситуації з метою перевірка версії розслідування) та ін. Допускається й використання негласних прийомів збирання новин, але тільки тоді, коли це необхідно для забезпечення достовірності або точності матеріалу⁹⁵. Така методологічна «озброєність» журналістів дозволяє зробити висновок, що методи пошуку інформації ріднять журналіста - розслідувача з співробітником оперативного підрозділу і слідчим, що зумовлює потенційну можливість використання матеріалів журналістського розслідування як джерел доказів (після перевірки процесуальними засобами). І це дає підстави

⁹² Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року, № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

⁹³ Norris, P. Watchdog Journalism. In M. Bovens, R. E. Goodin, & T. Schillemans (Eds.), Oxford Handbook of Public Accountability (pp. 525-541). 2014. Oxford University Press. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3096850>

⁹⁴ Hallin, Daniel C. Mancini, Paolo. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. 2004. P.29-30. Cambridge University Press. URL: https://books.google.com.ua/books?id=gGy_SqiaBmsC&pg=PA35&hl=ru&source=gs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

⁹⁵ Генпрокуратура визнає важливість журналістських матеріалів про колабораціонізм та військові злочини – дискусія (2023). URL: <https://zmina.ua/en/event-en/>

для загальної позитивної оцінки цього виду журналістської діяльності в контексті її важливої соціальної ролі в підвищенні ефективності протидії злочинності. З іншого боку журналістська діяльність нерідко пов'язана з проявами морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозові дії проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Європарламент 13 березня 2024 року схвалив Акт про захист журналістів ЄС і свободу преси⁹⁶ і в його контексті актуальним є проведення досліджень проблем співвідношення і взаємодії досудового і журналістського розслідувань. Зокрема, це стосується визначення ролі журналістських розслідувань у відкритті кримінального провадження, питань взаємовідносин правоохоронних органів і журналістської спільноти під час здійснення досудового розслідування, особливостей проведення процесуальних дій стосовно журналістських матеріалів тощо⁹⁷.

Дослідження питань проведення окремих слідчих (розшукових) дій. До даної групи питань досудового розслідування проблемного характеру з точки зору європейських стандартів дотримання прав людини можна віднести, зокрема проведення таких СРД: обшуку, допиту підозрюваного, експертиз.

Проведення обшуку. В ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції й органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві⁹⁸. Обшук є слідчо-розшуковою дією, що має яскраво виражений примусовий характер і яка суттєво обмежує зазначені права людини. Відтак проведення обшуку вимагає закладення у національне кримінальне процесуальне законодавства системи гарантій його обґрунтованості і правил проведення, які б запобігали невинуватому звуженню прав людини. У зв'язку з цим не можна погодитися з твердженням В.В. Гвоздюк, що органи досудового розслідування під час проведення слідчих (розшукових) дій зобов'язані керуватися Конвенцією та протоколами до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також практикою ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини⁹⁹. Вони повинні керуватися не вказаними міжнародними документами, а положеннями національного законодавства, в які належним чином повинні

⁹⁶ Media Freedom Act: a new bill to protect EU journalists and press freedom. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19014/media-freedom-act-a-new-bill-to-protect-eu-journalists-and-press-freedom>

⁹⁷ Волобуєв А. Ф. Кримінальне провадження і журналістське розслідування: конкуренція чи взаємодія. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. Т. 31. № 1. С. 266-283. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-31-1-266

⁹⁸ Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97) .URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

⁹⁹ Гвоздюк В.В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 4, 2021. С. 208. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.36>

бути імплементовані відповідні європейські стандарти. Виконання ж їх правоохоронними органами і судами повинно спиратися на правильне тлумачення і викладання при підготовці юридичних кадрів.

В контексті зазначеного положення Конвенції в статтях 223, 233-236 КПКУ 2012 року передбачені норми, відповідно до яких:

- ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, пов'язаних з врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (частини 1 і 3 ст. 233 КПКУ);

- обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПКУ);

- строк дії ухвали не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (п. 1 ч. 2 ст. 235 КПКУ);

- обшук повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка володіє житлом чи іншим об'єктом (згідно ч. 4 ст. 223 КПКУ це є час з 22.00 до 06.00), якщо тільки слідчий, прокурор не вважає, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку (ч. 2 ст. 236 КПКУ);

- обов'язкове пред'явлення ухвали з наданням її копії особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності - іншій присутній особі, перед початком виконання ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 236 КПКУ);

- вживаються належні заходи для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 1 ст. 236 КПКУ), це можуть бути, наприклад, власники приміщення чи майна;

- обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (в умовах воєнного стану, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук проводиться без залучення понятих, але обов'язковому порядку фіксуються шляхом здійснення безперервного відеозапису) (ч. 7 ст. 223 КПКУ);

- особа, яка проводить обшук, на будь-якому етапі його проведення зобов'язана допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються відповідними документами (ч. 1 ст. 236 КПКУ);

- обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку (ч. 5 ст. 236 КПКУ), зокрема виявленню і вилученню підлягають речі, документи або особи, що вказані в ухвалі слідчого судді (згідно ч. 7 ст. 236 КПКУ вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в

ухвалі і не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном);

- якщо під час обшуку будуть виявлені носії комп'ютерної інформації, щодо яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але є достатні підстави вважати, що ця інформація має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, то уповноважена службова особа має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних на місці проведення обшуку (зокрема, за участі спеціаліста) (ч. 6 ст. 236 КПКУ);

- при проведенні обшуку житла чи іншого володіння уповноважена службова особа може провести обшук осіб, які перебувають у ньому, але у присутності адвоката чи представника на вимогу такої особи (ч. 5 ст. 236 КПКУ);

- особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї процесуальної дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку (ч. 8 ст. 236 КПКУ);

- другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якій проведено обшук, а в разі її відсутності - повнолітньому членові її сім'ї або його представникові (ч. 9 ст. 236 КПКУ);

- обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді окрім протоколу в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПКУ), що є невід'ємним додатком до протоколу (згідно ч. 1 ст. 107 КПКУ право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту).

Наведені приписи КПКУ можуть розглядатися як достатні гарантії дотримання прав обшукуваних осіб у світлі положень Конвенції. Але представниками адвокатської спільноти України відзначаються наступні типові порушення процесуальних норм:

- 1) не надається можливість одержати правову допомогу адвоката (порушення ст. 59 Конституції України, ч. 3 ст. 236 КПКУ);

- 2) обшук проводиться без ухвали слідчого судді (порушення ч. 2 ст. 234 КПКУ);

- 3) ухвала про дозвіл на проведення обшуку не пред'являється (порушення ст. 13, ч. 3 ст. 236 КПКУ);

- 4) копія ухвали про дозвіл на проведення обшуку не надається (порушення ст. 236 КПКУ);

- 5) обшук проводиться особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку (порушення ст. 13, ч. 2 ст. 234, ст. 236 КПКУ);

- 6) обшук проводиться оперативними співробітниками, однак відповідні доручення відсутні, тобто проведення слідчої дії неуповноваженими особами (порушення ч. 2 ст. 234 КПКУ);

- 7) обшук проводиться в нічний час з 22.00 до 06.00 (порушення ч. 4 ст. 223 КПКУ);

- 8) за однією ухвалою слідчого судді проводиться більше одного обшуку

(порушення ч. 1 ст. 235 КПКУ);

9) обшук проводиться за відсутності понятих (порушення ч. 7 ст. 223 КПКУ)¹⁰⁰.

Для оцінки порушень процесуальних норм під час проведення обшуків, що заявляються в адвокатських клопотаннях, важливо враховувати реагування на них судів. Зокрема, узагальнення практики Касаційного кримінального суду Верховного суду свідчить про наступне¹⁰¹.

Щодо проведення обшуку неуповноваженими особами. Виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається особисто на слідчого чи прокурора і не може бути доручене в порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПКУ відповідним оперативним підрозділам. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку мають право запросити спеціалістів, однак це не звільняє їх від обов'язку особистого виконання обшуку. У випадку проведення обшуку іншими особами, окрім слідчого чи прокурора, вказане слід вважати суттєвим порушенням умов обшуку. Результати обшуку у відповідності з вимогами ст. ст. 86, 87 КПКУ не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень і на них не може посилатися суд при ухваленні обвинувального вироку, як на доказ.

Щодо проведення обшуку без визначення власника/володільця майна, в якому проводиться обшук. Визнаються правильними рішення судів про недопустимість доказів обвинувачення, здобутих в ході обшуку житла або інших володінь особи, й отриманих без визначення власника чи володільця квартири/приміщення та з порушенням визначеного статтями 234, 236 КПКУ порядку.

Щодо процесуальних порушень безпосередньо під час проведення обшуку і складання протоколу. Відсутність понятого/поятих під час проведення обшуку вказує на не контрольованість проведення слідчої дії, а тому докази, здобуті під час такої дії, яка проводилася з порушенням норм КПКУ, є недопустимими. Відсутність у протоколі обшуку даних про опечатування і підписування вилучених речових доказів, а також технічних характеристик технічних засобів фіксації не є істотним порушенням процесуальних норм обшуку і не ставить під сумнів зміст протоколу. Разом з тим підставою для визнання протоколу недопустимим доказом може бути взято до уваги допущення великої кількості дрібних порушень при складанні протоколу

¹⁰⁰ Петренко Євген, Шишко Ганна (2024). Завершальний етап обшуку: які зауваження адвокати вносять до протоколу обшуку найчастіше? URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-najchastishe/>; Облетов Артем (2024). Приклади кризових порушень під час обшуку та алгоритми дій. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prikladi-krizovix-porusen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii>; Приходько Анатолій (2025). Порушення під час обшуку. URL: <https://prihodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/>.

¹⁰¹ Кабанець Олексій. Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку. Київ. 2024. Вища школа Адвокатури. URL: <https://tinyurl.com/ydd7y4rs>

(відсутність інформації щодо усіх учасників слідчої дії; відсутність відомостей про характеристики, умови і порядок використання технічного засобу фіксації; не вірно зазначені номер кримінального провадження і місце її проведення; незрозумілі виправлення і зроблені дописи тощо), а також грубі порушення, як то неконкретність відомостей щодо виявлених предметів.

Проведення обшуку у житлі у нічний час при наявності підстав, які свідчили про можливість втрати доказів при відтермінуванні обшуку на інший день, не є порушенням вимог ч. 4 ст. 223 КПКУ. Недопустимим доказом є протокол обшуку, який проводився за відсутності захисника, хоча такий вже був призначений у кримінальному провадженні. Ненадання підозрюваному протоколу обшуку для ознайомлення і внесення ним своїх зауважень щодо його процедури є істотним порушенням прав підозрюваного, що зумовлює недопустимість протоколу і результатів обшуку, як джерел доказів.

Щодо процесуальних порушень під час проведення особистого обшуку. Відсутність добровільної згоди особи на проведення її особистого обшуку під час проведення обшуку приміщення за ухвалою слідчого судді не зумовлює недопустимість результатів такого обшуку. Проведення слідчим особистого обшуку фактично затриманої особи, її одягу і речей, але без складання протоколу такого затримання в порядку ст. 208 КПКУ є грубим порушенням закону. Особистий обшук не може бути проведений до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. В результаті вилучена в особи речовина рослинного походження і схожі на патрони предмети визнаються недопустимими, як й інші докази, що є похідними від проведеної з порушенням вимог кримінального процесуального закону слідчої дії. Посилання на протокол огляду місця події, як на доказ є недопустимим, оскільки він отримується з істотним порушенням вимог ч. 4 ст. 208 і ст. 214 КПКУ.

Щодо процесуальних порушень, пов'язаних з «маскуванням» обшуку під огляд місця події. Обстеження володіння особи з метою виявлення речових доказів (наприклад, наркотичних засобів) до внесення відомостей до ЄРДР під виглядом огляду місця події є істотним порушенням вимог ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 237, ч. 2 ст. 234 КПКУ. Адже така дія стосовно житла чи іншого володіння особи, як би вона не була названа (оглядом чи обшуком), у всіх випадках здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Відтак її проведення без ухвали слідчого судді є істотним порушенням кримінального процесуального закону, що зумовлює недопустимість отриманих доказів. Потрібно враховувати не назву документа, використану для оформлення процедури проведення слідчої дії, а зміст та спосіб фактично вчинюваних уповноваженою особою дій, мети проведення слідчої дії.

Щодо дозволу на проведення обшуку на підставі доказів, що були визнані судом недопустимими. Ухвали слідчого судді і, відповідно, обшуки, які було проведено на їх підставі, стали можливими виключно через використання слідчими органами інформації, отриманої в результаті негласних слідчих дій,

здійснених, як визнано судом першої інстанції, з істотним порушенням прав та свобод людини. За таких умов результати обшуку є недопустимими доказами в силу вимог частини 1 статті 87 КПКУ.

Наведене узагальнення практики Касаційного кримінального суду Верховного суду свідчить, що далеко не всі клопотання адвокатів щодо порушень процесуальних вимог під час проведення обшуків визнаються судами такими. Водночас є підстави вважати, що значна частина таких порушень має місце з боку працівників оперативних підрозділів поліції, слідчих і прокурорів з-за нерозуміння сутності змін у кримінальному процесуальному законодавстві під впливом міжнародного законодавства. Очевидно, що не останню роль тут відіграють застарілі уявлення, що склалися під впливом практики минулих років до прийняття КПКУ 2012 року, яким була суттєво змінена парадигма кримінального процесу. Шляхи їх усунення бачаться в проведенні глибоких наукових досліджень причин процесуальних порушень, систематичному проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів і судів поєднані з притягненням до відповідальності за brutальні порушення чинного законодавства.

Допит підозрюваного. Після вручення особі повідомлення про підозру і роз'яснення його змісту, а також прав підозрюваного (статті 276-279 КПКУ) цілком логічною є пропозиція цій особі дати показання щодо обставин викладених у даному процесуальному документі. Але, як показує практика, далеко не завжди слідчі, дізнавачі, прокурори (далі «слідчі») вдаються до проведення допиту підозрюваного, що зумовлює необхідність дослідження даної проблематики через призму європейських стандартів дотримання прав людини.

Проблемність ситуації, пов'язаної з допитом підозрюваного, зумовлена тим, що повідомлення про підозру знаменує собою початок якісно нового етапу досудового розслідування, який іменуються притягненням до кримінальної відповідальності (п. 14 ч. 1 ст. 3 КПКУ). Саме на цьому етапі в кримінальному провадженні з'являється сторона захисту, наділена досить широкими правами щодо можливості з'ясування обставин, які спростовують підозру, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного. Зокрема, згідно пунктам 4, 5, 8 ч. 3 ст. 42 КПКУ підозрюваний має право давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати і відповідати на запитання, а також збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази. Це є подальшим розвитком положення про те, що забезпечення права на захист підозрюваного полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри (ч. 1 ст. 20 КПКУ). При цьому підозрюваний має право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника, який зобов'язаний використовувати передбачені законодавством засоби захисту з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного (ч. 1 ст. 47 КПКУ). Зокрема, підозрюваний має право на зустріч із захисником до першого допиту з дотриманням умов, що

забезпечують конфіденційність спілкування, а також на присутність адвоката під час допиту і зустрічі з ним після допиту без обмеження в часі та кількості (п. 3 ч. 3 ст. 42 КПКУ). Очевидно, що ці положення досить детально відображають і регламентують право людини на ефективний засіб правового захисту в національному органі, закладене в статтях 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини¹⁰².

Наведені процесуальні приписи однозначно свідчать, що проведення першого допиту підозрюваного є обов'язковим після вручення повідомлення про підозру, оскільки це торкається забезпечення права на захист. Звичайно, сторона захисту може відмовитися від дачі показань, але у всякому разі слідчий повинен запропонувати надати пояснення свого ставлення до змісту підозри з наведенням відповідних аргументів. Не дивлячись на те, що після початку допиту підозрюваний у будь-який момент може відмовитися відповідати на запитання, а слідчий після отримання такої заяви зобов'язаний одразу його зупинити, протокол такого допиту буде свідчити про надання можливості захищатися шляхом надання відповідних пояснень. Тому цілком можна погодитися з адвокатами, які вважають допит підозрюваного інструментом захисту, коли сторона захисту має можливість використати його на свою користь¹⁰³. Але неприйнятними є непоодинокі випадки, коли слідчий на клопотання сторони захисту щодо проведення допиту підозрюваного відмовляє у ньому, посилаючись на відсутність у нього такої потреби. Таке рішення слідчого безумовно повинно розглядатися, як порушення права на захист, а саме вимоги ч. 1 ст. 20 КПКУ.

Окрім того відмова слідчого від проведення допиту підозрюваного має й інший негативний наслідок, який торкається забезпечення повноти і неупередженості розслідування, як принципово важливої умови виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПКУ. Виявлення ставлення підозрюваного до змісту підозри та отримання відповідної аргументації є надзвичайно важливим для побудови методики розслідування, визначення тактичних завдань і відповідних засобів їх вирішення (криміналістичний аспект). Ухилення від допиту підозрюваного, який, наприклад, бажає повідомити про своє алібі, вкрай негативно може позначитися на оцінці доказів, поданих стороною обвинувачення у суді. Так, неспростованість алібі підозрюваного під час досудового розслідування може виявитися під час судового провадження, коли відповідна заява обвинуваченого перевіряється в залі судового засідання в умовах публічного розгляду. Встановлення у суді факту неспростованості алібі обвинуваченого під час досудового розслідування при наявності таких можливостей і відсутності прямих доказів (наприклад, при непред'явленні підозрюваного для

¹⁰² Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97) .URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

¹⁰³ Ключков Володимир, Гурська Анастасія (2020). Допит підозрюваного як інструмент сторони захисту. Юридична газета online. №10 (716). URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/dopit-pidozryuvanogo-yak-instrument-storoni-zahistu.html>

впізнання) розглядається в адвокатському середовищі, як підстава для визнання представлених прокурором доказів недостовірними і недопустимими¹⁰⁴.

Варто звернути увагу й на те, що допит підозрюваного окремими теоретиками і практиками розглядається в суто обвинувальному аспекті, коли береться за основу завдання безумовного викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення і визнання нею своєї вини. Так, багато років існує рекомендація проводити допит підозрюваного одразу після його затримання, не даючи йому можливості обміркувати своє становище, обрати лінію поведінки, проаналізувати обсяг доказової інформації, що має слідчий, та протистояти досудовому розслідуванню¹⁰⁵. Відтак допит супроводжується здійсненням тиску на підозрюваного з використанням певних прийомів психологічного впливу з метою спонукання його до самовикриття. Потрібно зазначити, що обрання службовою особою подібної тактичної лінії проведення допиту підозрюваного погано узгоджується з її обов'язком повідомлення про право на мовчання та інші права підозрюваного. Згідно ст. 63 Конституції України особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Відтак вона не може примушуватися давати показання, які можуть бути покладені в основу обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. В міжнародному праві і практиці ЄСПЛ це правило отримало найменування «Правило Міранди» - юридичної вимоги, яка діє в країнах англосаксонського права. Його сутність полягає у тому, що особа не може бути допитана поліцією під час її утримання під вартою, доки вона не буде поінформована про право зберігати мовчання, право консультуватися з адвокатом та мати його присутність під час допиту, а також право на призначення адвоката у разі відсутності у неї необхідних коштів¹⁰⁶.

Підсумовуючі розглянуті положення потрібно підкреслити, що національне кримінальне процесуальне законодавство щодо регламентації допиту підозрюваного в цілому увібрало в себе європейські стандарти дотримання прав людини. Водночас в практиці правозастосування спостерігається тенденція діяти за «старими лекалами». Ця обставина зумовлює необхідність усунення протиріч між існуючими правовими приписами і процесуальними діями уповноважених службових осіб, спираючись на рішення Верховного суду і практику ЄСПЛ.

¹⁰⁴ Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 100.

¹⁰⁵ Строк І. А. Особливості тактики допиту підозрюваного у вчиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. Юридична наука. 2019. № 11(101). С. 484. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d32e3a7a-6316-4379-94c3-5ac50555044a/content>

¹⁰⁶ Miranda rule | Wex | US Law | LII / Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/miranda_rule

Проведення експертиз. Експертизи відіграють надзвичайно важливу роль в судочинстві всіх розвинутих країн, в яких, не дивлячись на відмінності у національних правових системах, висновок експерта розглядається як суттєвий елемент основи для прийняття судових рішень. Заслужують на увагу два проблемні положення КПКУ щодо проведення експертизи у кримінальному провадженні, які мають неоднозначне тлумачення в теорії кримінального процесу і криміналістики:

1) надання права стороні захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ч. 2 ст. 243 КПКУ);

2) заборона під час досудового розслідування допитувати як свідків експертів щодо роз'яснення наданих ними висновків (п. 11 ч. 2 ст. 65 КПКУ)¹⁰⁷.

Щодо права сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи (у тому числі обов'язкової), потрібно зазначити, що законодавець дійшов до такого висновку після кількох початкових варіантів врегулювання цього питання. Очевидно, що підґрунтям такого рішення слугувало положення ч. 2 ст. 22 КПКУ, яким проголошувалася рівність сторін у збиранні і поданні до суду доказів, як ствердження принципу змагальності в кримінальному провадженні. Водночас надання права адвокатам самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, яка віднесена до категорії СРД, створило уявлення, що адвокати можуть користуватися такими ж самими повноваженнями, що і слідчий. На цьому тлі цілком логічною виглядає пропозиція регламентувати цю процедуру аналогічно проведенню СРД, яка знаходить підтримку серед експертів і правників¹⁰⁸. Проте за оцінками адвокатського середовища реалізація прав сторони захисту під час проведення судової експертизи стикається з низкою проблемних питань - надані права майже ніколи неможливо реалізувати, що пов'язується з неповнотою чинного кримінального процесуального законодавства¹⁰⁹.

Якщо уважно подивитися на ідею рівноправ'я у збиранні доказів, зокрема шляхом надання стороні захисту права самостійного залучення експертів на стадії досудового розслідування, то виявиться очевидна її суперечність іншим принципам положенням кримінального процесуального законодавства. Надання такого права суперечить положенням чинного законодавства щодо

¹⁰⁷ Волобуєв А.Ф. Самостійне залучення експерта стороною захисту: труднощі і перспективи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 88 ч. 3. 2025. С. 222-227. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.334>.

¹⁰⁸ Сидоренко Д. В. Забезпечення прав сторони захисту під час проведення судової експертизи. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2023. №02. С. 349. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.60>

¹⁰⁹ Несінов О.М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків: «Права людини», 2018. С 65-69; Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 17.

виключного права органа досудового розслідування на застосування від імені держави примусу, зокрема шляхом проведення СРД та інших процесуальних дій (ч. 2 ст. 93 КПКУ). Сторона ж захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не є уповноваженими суб'єктами досудового розслідування - вони лише його учасники. Вони наділені правом самостійно збирати і подавати докази для відстоювання своїх прав, свобод і законних інтересів, але тільки шляхом витребування та отримання речей і документів від юридичних і фізичних осіб (ч. 3 ст. 93 КПКУ). Щодо слідчих (розшукових) дій, то сторона захисту та інші вказані суб'єкти наділені лише правом їх ініціювання, а також взяття участі у їх проведенні шляхом подання відповідного клопотання слідчому, прокурору, яке розглядаються у встановленому порядку. Такий порядок розподілення прав у збиранні доказів є цілком закономірним, адже тільки на орган досудового розслідування покладається завдання встановлення істини як з точки зору обвинувачення певної особи, так і виправдання її чи пом'якшення відповідальності (статті 2 і 94 КПК України). Сторона ж захисту під час досудового розслідування виконує значно менше за обсягом завдання - воно полягає у забезпеченні адвокатського контролю за дотриманням прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого (ч. 1 ст. 47 КПК України). Таким чином захисник не зобов'язаний встановлювати істину (всі обставини, що мають юридичне значення), він керується тільки правами, свободами і законними інтересами свого клієнта, тобто виконує тільки функцію захисту. У зв'язку з цим в адвокатському середовищі став крилатим вислів: «Мене не цікавить, чи скоїв мій клієнт інкримінований йому злочин, але я доведу, що звинувачення не відповідає букві закону».

Що стосується заборони органу досудового розслідування допитувати як свідків експертів щодо роз'яснення наданих ними висновків (п. 11 ч. 2 статті 65 КПКУ), то це може розглядатися як усунення можливості тиску на експерта стороною обвинувачення з метою отримання бажаного нею висновку. Адже при можливості допиту експерта як свідка, він повинен ще раз попереджатися про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань (ч. 3 ст. 224 КПКУ), що може бути елементом маніпулювання. Видається, що саме з цих міркувань виходив законодавець, забороняючи допитувати експерта як свідка і створюючи таким чином правові гарантії забезпечення незалежності експерта в проведенні експертного дослідження. Таким чином висновок експерта на стадії досудового розслідування повинен сприйматися сторонами за правилом «як є» без можливості отримання його роз'яснення чи доповнення. Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (ч. 7 ст. 101 КПКУ), а також права подати клопотання про проведення експертизи за ухвалою суду (ч. 1 ст. 332

КПКУ).

Грунтуючись на цих положеннях, можна стверджувати, що під час досудового розслідування не може бути повної рівності прав учасників кримінального провадження у способах збирання доказів (у т.ч. шляхом самостійного залучення експертів), оскільки вони мають різний статус і керуються різними інтересами і завданнями. Наприклад, важко уявити рівність слідчого (прокурора) і адвоката підозрюваного в питаннях проведення такої обов'язкової експертизи, як судово-медична експертиза трупа, або слідів біологічного походження, вилучених під час огляду місця події. Доречно звернути увагу, що у Великій Британії підготовлено керівництво для прокурорів щодо використання експертиз у кримінальному провадженні, де вказується на пріоритетність сторони обвинувачення у залученні (виборі) експертів. Зокрема, наводяться критерії вибору експерта прокурором і відзначається, що сторона захисту може подати аргументоване клопотання щодо визнання висновку експерта неналежним чи недопустимим доказом, але це буває досить рідко¹¹⁰.

У зв'язку з викладеним виникає питання щодо доцільності надання стороні захисту (а також іншим учасникам кримінального провадження) під час досудового розслідування права самостійного залучення експерта при відсутності повноважень на проведення СРД для належної підготовки експертного дослідження. Видається, що для виконання адвокатом функції захисту прав, свобод і законних інтересів свого клієнта цілком достатнім є право ініціювання експертизи з поданням відповідного клопотання, а також право ознайомлення з висновком експерта (звичайно, при належному процесуальному гарантуванні реалізації такого права). Для оцінки висновку експерта стороною захисту може бути залучений інший експерт, який виконує функцію спеціаліста і може зі знанням справи вказати на ті помилки та упущення, які допустив експерт при проведенні дослідження. Доречно звернути увагу, що, наприклад, в судах Австралії досить поширеним є залучення таких експертів, які отримали назву експертів-свідків. Їх функція у суді може полягати у викладенні своєї думки (оцінки) про хід судового розгляду або про окремі суперечні обставини¹¹¹. Таким чином можна дійти висновку, що в умовах чинного КПК України право сторони захисту на самостійне залучення експерта для проведення експертизи, передбачене ч. 2 ст. 243, є здійсненим лише у тому випадку, коли ця сторона може самостійно у встановленому порядку, без допомоги слідчого (прокурора) надати експерту відповідний об'єкт для дослідження, а також необхідні для цього речі і документи.

Судове провадження є стадією, що настає після закінчення досудового розслідування, а її змістом є розгляд у суді першої інстанції поданих

¹¹⁰ Expert Evidence. The Crown Prosecution Service. Updated: 20 November 2023/Legal Guidance. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/expert-evidence>

¹¹¹ Expert Evidence & Expert Witnesses. Federal court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/guides/expert-evidence>

сторонами доказів і ухвалення та проголошення судового рішення. До цієї стадії також віднесено провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами (п. 24 ч. 1 ст. 3 КПКУ). На стадії судового провадження приймається остаточне рішення по суті кримінального провадження, яке має ґрунтуватися на безпосередньому дослідженні судом, поданих сторонами доказів. За загальним правилом не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду (ч. 2 ст. 23 КПКУ). Таким чином стадія судового провадження по відношенню до досудового розслідування, яке має попередній характер, є стадією вирішальною. Визначення співвідношення стадій кримінального провадження може мати й інше словесне оформлення – досудове розслідування здійснюється «ДО» суду і «ДЛЯ» суду. В цьому контексті заслуговують на увагу проблеми здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням і строки судового провадження.

Судовий контроль досудового розслідування. Під час досудового розслідування сторона обвинувачення уповноважена державою на прийняття процесуальних рішень і здійснення дій примусового характеру, що обмежують основоположні права і свободи людини. Зважаючи на це і з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження, національним законодавством передбачено здійснення судового контролю за досудовим розслідуванням. Судовий контроль покликаний забезпечити демократичний розвиток кримінального процесу, зокрема, шляхом:

- а) скасування монопольного права нагляду органами прокуратури за діяльністю органів досудового розслідування;
- б) забезпечення рівних прав та гарантій дотримання засади змагальності сторонам обвинувачення і захисту, цивільному позивачеві та відповідачеві тощо;
- в) посилення захисту прав людини від владного тиску та неправомірних дій з боку органів досудового розслідування;
- д) введення неупередженого арбітра, який має можливість оцінити заявлені претензії та правові позиції учасників кримінального провадження і слугує перехідним етапом перевірки на міцність та забезпеченість доказової бази (але він не підміняє собою безпосередню оцінку доказів суддею, а лише обмежується питанням допустимості зібраної інформації під час досудового розслідування)¹¹².

Неупередженим арбітром забезпечення балансу під час досудового розслідування і дотримання основоположних прав і свобод людини є слідчий суддя, функціональну ланку якого було передбачено в результаті

¹¹² Роль слідчого судді у кримінальному провадженні : звіт за результатами дослідження / Белоусов Ю., Венгер В., Орлеан А., Крапивін Є., Шапутько С., Яворська В. ; за заг. ред. Белоусова Ю. К., 2020. С. 46-47.

імплементції європейських стандартів в українське судочинство. Потрібно звернути увагу, що КПКУ не містить систематизованого визначення повноважень слідчого судді – вони викладені в нормах окремих інститутів кримінального процесу. Їх аналіз дозволяє виділити кілька груп таких повноважень.

1. *Повноваження слідчого судді щодо інституту заходів забезпечення кримінального провадження (застосування, зміну, скасування за клопотанням слідчого, прокурора):* судовий виклик (ст. 134 КПКУ); привід (ст. 140 КПКУ); накладення грошового стягнення (ст. 144 КПКУ); тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. 148 КПКУ); відсторонення від посади (ст. 154 КПКУ); тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПКУ); арешт майна (ст. 170 КПКУ); запобіжні заходи (ст. 176 КПКУ); затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу (ст. 187 КПКУ) та ін.

2. *Повноваження слідчого судді щодо забезпечення пропорційності обмеження прав людини під час збирання доказів (надання дозволу на проведення окремих СРД):* обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 234 КПКУ); огляд житла чи іншого володіння особи (ст. 237 КПКУ); слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи без її добровільної згоди (ст. 240 КПКУ); примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи (ст. 242 КПКУ); примусове відбирання біологічних зразків для експертизи (ст. 245 КПКУ); проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 246 КПКУ) та ін.

3. *Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю стосовно розгляду та вирішення скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, прокурора (Глава 26 КПКУ).* Так, ч. 1 ст. 303 КПКУ передбачає, що під час досудового розслідування можуть бути оскаржені: бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПКУ, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений строк; рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування; рішення слідчого про закриття кримінального провадження; рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи; рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим та ін.

4. *Повноваження слідчого судді, що стосуються нагляду за дотриманням законності в питаннях затримання особи та утримання її під вартою.* Так, слідчий суддя суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право: постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав такої особи (ч. 1 ст. 206 КПКУ); постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю

особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи (ч. 2 ст. 206 КПКУ); вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи, якщо особа заявляє про застосування до неї насильства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади або незалежно від наявності заяви особи, якщо її зовнішній вигляд, стан чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі (частини 6, 7 ст. 206 КПКУ); слідчий суддя зобов'язаний вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником (ч. 9 ст. 206 КПКУ).

5. *Повноваження слідчого судді допоміжного характеру*: вирішення питань про відводи під час досудового розслідування (ст. 81 КПКУ); вирішення окремих питань щодо зберігання речових доказів і документів (ст. 100 КПКУ); поновлення процесуального строку (ст. 117 КПКУ); встановлення строку для ознайомлення з матеріалами (ст. 290 КПКУ) та ін.

Окремі з наведених груп повноважень слідчого судді притягають увагу науковців, як актуальні теми досліджень в умовах реформування українського кримінального судочинства¹¹³. Але поряд з ними не менш важливими є питання відповідальності слідчого судді за реалізацію своїх повноважень і питання оскарження його рішень¹¹⁴.

Строки судового провадження. В контексті дотримання прав людини значну проблему у сфері судового провадження складають питання дотримання права на свободу та особисту недоторканність. У значній частині рішень Європейського суду з прав людини, постановлених у справах проти України, констатовано порушення, зумовлені проблематикою застосування запобіжних заходів. Ключова проблема, що існує на сьогодні, – це необґрунтованість і недостатня вмотивованість судових рішень щодо продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Так, у Верховному суді відбулося обговорення шляхів імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» та дотримання вимог ст. 5 Конвенції, організованого Верховним судом спільно з Міністерством юстиції України, Програмою підтримки ОБСЄ для України в межах проєкту «Підтримка Верховного Суду та вищих судів у реалізації судової реформи та забезпеченні доступу до правосуддя в умовах війни», Управлінням програм

¹¹³ Дроздова О. В., Заріцька К. Г. Слідчий суддя як гарант забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Наукові праці НУ ОЮА. 2021. С. 98-107. DOI: <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.721>; Налуцишин В.В., Налуцишин В.В. Слідчий суддя як гарант принципу змагальності на стадії досудового розслідування: аналіз міжнародного досвіду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”. 2024. Вип. 84 ч. 4. С. 105-110. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.14>

¹¹⁴ Шумейко Д. О. Окремі проблеми оскарження ухвал слідчого судді, суду у спеціальному кримінальному провадженні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2020. № 2. С. 168-172. DOI: <https://doi.org/10.15421/392066>

співробітництва Ради Європи в межах проєкту «Зміцнення прав людини в системі кримінальної юстиції України»¹¹⁵.

В українському кримінальному судочинстві є очевидною проблема достатньої обґрунтованості і вмотивованості судових рішень щодо продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Ця проблема значною мірою зумовлена суперечливим процесом формування інституту процесуальних строків і, зокрема невизначеністю строків судового розгляду. Водночас потрібно підкреслити, що саме встановлення оптимальних проміжків часу для проведення досудового розслідування і судового розгляду створює стимули для інтенсифікації діяльності учасників кримінального провадження у реалізації своїх прав і виконанні обов'язків. Чинний КПКУ передбачає два види процесуальних строків кримінального провадження в залежності від суб'єкта їх визначення: 1) процесуальні строки, встановлені законодавцем; 2) процесуальні «розумні» строки, визначення яких віднесено до компетенції прокурора і слідчого судді (під час досудового розслідування) і суду (під час судового провадження). Вказані види процесуальних строків суттєво відрізняються між собою, мають різну значущість у кримінальному провадженні¹¹⁶. В контексті співвідношення процесуальних строків, встановлених законодавцем, і «розумних» строків можна констатувати, що останні мають підпорядкований характер. Видається, що ідея законодавця полягала у наданні учасникам кримінального провадження можливості керуватися не граничними строками, а в їх межах орієнтувалися на строки, які є об'єктивно необхідними для вирішення завдань кримінального провадження. Таким чином це є реалізацією положення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж **розумного** строку (*виділено нами А.В., Т.О.*) незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...»¹¹⁷. Воно знайшло втілення у національному кримінальному процесуальному законодавстві, де проголошено, що кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону (ч. 1 ст. 21 КПКУ).

Для досудового розслідування законодавцем встановлені граничні строки провадження, які не можуть перевищувати одного місяця з дня повідомлення

¹¹⁵ У Верховному Суді обговорили шляхи імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» і дотримання права на свободу та особисту недоторканність (2025). URL:

<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1791647>

¹¹⁶ Волобуєв А.Ф., Смоков С.М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Випуск № 01. С. 702-707. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.117>

¹¹⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 4.XI.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

про підозру у вчиненні кримінального проступку, шести місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні нетяжкого злочину і дванадцяти місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст. 219 КПКУ). Це означає, що підозрюваний може утримуватися під вартою не більше дванадцяти місяців (найбільш жорсткий запобіжний захід).

Потрібно підкреслити, що вказані строки є строками завершення досудового розслідування, в межах яких суб'єкт розслідування повинен керуватися розумними строками, тобто строками об'єктивно необхідними для вирішення поставлених завдань. Водночас граничних процесуальних строків для судового розгляду не встановлено, ч. 1 ст. 318 КПКУ містить припис, що він має бути проведений і завершений протягом розумного строку, який є оціночним поняттям. Тривалість розумного строку визначає суд, а разом з ним і тривалість тримання особи під вартою. Фактично суди продовжують строки тримання під вартою до закінчення судового розгляду. У зв'язку з цим Н. З. Рогатинська і Д. М. Захарків, посилаючись на практику ЄСПЛ, зазначають, що у разі значної складності справи кримінальне провадження може тривати протягом значного періоду часу і це не буде порушенням розумних строків¹¹⁸. Але ж судова практика в Україні свідчить про вражаючі факти порушення принципу розумних строків, коли обвинувачений утримується під вартою кілька років, що іноді спонукає його до самогубства загально небезпечним способом¹¹⁹. Такий стан речей не може бути визнаний таким, що відповідає вимогам ст. 6 Європейської конвенції з прав людини. Видається очевидним, що при закінченні граничного строку тримання особи під вартою, обумовленим строком досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину (дванадцять місяців), суди мають вирішувати питання про заміну тримання обвинуваченого під вартою на менш суворий запобіжний захід. Доцільним було б й встановлення граничного строку судового розгляду, наприклад, ті ж дванадцять місяців, що й для досудового розслідування. Такий підхід законодавця сприяв би й практичній реалізації принципу незмінності складу суду (ст. 319 КПКУ). Затягування ж строків судового розгляду без прийняття вмотивованого судового рішення (обвинувального чи виправдувального вироку) породжує судову тяганину, збільшення витрат бюджету і зневіру громадян у незалежний і справедливий суд за європейськими стандартами. Звичайно, є багато дотичних до цього питань, що потребують проведення окремих наукових досліджень, які б слугували удосконаленню системи кримінальної юстиції в Україні.

¹¹⁸ Рогатинська Н.З., Захарків Д.М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 12. С. 296-298. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>

¹¹⁹ Вибух у Шевченківському суді Києва. Що відомо та як це пов'язано зі справою про вибух під Радою (2023). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66100017>

2.3 Новітні наукові напрямки у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань

Новітні наукові напрямки у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань мають високу актуальність, оскільки ця сфера постійно трансформується під впливом суспільних змін, технологічного прогресу та міжнародних стандартів. Також актуальність новітніх наукових напрямків у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань обумовлена такими чинниками. По-перше, сучасна пенітенціарна політика відходить від карального підходу на користь ресоціалізації та гуманізації умов утримання. Це вимагає наукового обґрунтування нових методів роботи із засудженими, які сприятимуть їхньому поверненню до суспільства. Дослідження у цій галузі допомагають розробити програми, що зменшують рецидивізм і забезпечують гідне ставлення до людини. По-друге, цифровізація та використання новітніх технологій, таких як електронний моніторинг, біометрія, та системи електронного документообігу, створюють нові можливості та виклики. Наукові дослідження необхідні для оцінки їх ефективності, забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних засуджених. По-третє, в умовах війни, як це відбувається в Україні, виникають унікальні виклики для пенітенціарної системи. Це включає питання евакуації засуджених, забезпечення їхньої безпеки, а також утримання військовополонених. Дослідження в цьому напрямку є критично важливими для розробки нових механізмів, що відповідають нормам міжнародного права та захищають права всіх осіб, що перебувають під вартою. По-четверте, Україна, прагнучи до європейських стандартів, повинна адаптувати свою пенітенціарну систему до вимог Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини. Наукові роботи допомагають імплементувати ці стандарти, забезпечуючи відповідність українського законодавства та практики міжнародним нормам. А також, по-п'яте, ефективність реформ залежить від кваліфікації пенітенціарного персоналу. Актуальні дослідження зосереджені на розробці нових освітніх програм, які готують фахівців до роботи в умовах змін, надаючи їм необхідні знання та навички, включаючи вміння використовувати сучасні технології та працювати з людьми, що мають складну психологію.

Серед основних наукових напрямків у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань маємо виділити: гуманізація та реформування пенітенціарної системи; міжнародно-правові стандарти; соціальна реабілітація та ресоціалізація; запобігання тортурам та жорстокому поводженню; забезпечення прав вразливих груп тощо.

Українські науковці активно досліджують гуманізацію та реформування пенітенціарної системи, зосереджуючись на кількох ключових напрямках. Їхні роботи підкреслюють важливість адаптації міжнародного досвіду для покращення національної системи покарань. Так серед наукових розробок

присвяченим *гуманізації та реформуванню пенітенціарної системи*, маємо зазначити, публікації Пузирного В.Ф., Боднара І.В., які аналізують найкращі практики з англосаксонської, скандинавської, континентальної і американської моделі, які сприяють реабілітації правопорушників, зменшенню рівня рецидиву та їх інтеграції в суспільство. Описано ключові компоненти названих моделей пробації, такі як нагляд, підтримка, навчання та застосування цифрових технологій. Вчені аналізують можливість адаптації основних принципів названих моделей пробаційних систем, зокрема: ресоціалізація і реабілітація, індивідуальний підхід, характеристика мультидисциплінарних команд та основні пробаційні програми, що ними реалізуються до українських реалій, включаючи нормативно-правове забезпечення, виклики і ризики, щодо їх інтеграції в національну систему органів пробації¹²⁰.

Яковець І. Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В., які на основі міждисциплінарного підходу розкривають основні терміни і зміст права на освіту, презентують аналіз емпіричних даних щодо освітніх потреб засуджених в установах виконання покарань, а також у контексті євроінтеграції узагальнюють практику дотримання міжнародних стандартів і рішень Європейського суду з прав людини в реалізації права на освіту засуджених осіб¹²¹.

Пироговська В. О., Мірошніченко О.А., Литовченко В.П. у своєму дослідженні визначають, що деякі потенційні правові нововведення у сфері забезпечення справедливості покарань можуть включати впровадження методів відновного правосуддя, застосування альтернативних методів винесення покарання, використання технологій для спостереження за злочинцями та керування ними, а також покращення програм реабілітації для ув'язнених. Ці інновації сприятимуть підвищенню ефективності і справедливості системи кримінального правосуддя, яка займається покаранням і скороченням рецидивів. Авторами доведено, що доступність судової сфери під час розробки більш суворих законів у кримінальній сфері має вирішальне значення для справедливості покарання. Забезпечення доступності та відкритості судової системи підвищує довіру громадян до правосуддя, запобігає корупції, дає право на справедливий вирок та можливість оскарження. Дотримання прав людини в системі кримінального

¹²⁰ Пузирний В.Ф., Боднар І.В. Запровадження закордонного досвіду у діяльності органів пробації в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 555-559. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/95.pdf>(дата звернення: 28.01.2025)

¹²¹ Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи : монографія : електрон. наук. вид. / Ірина Яковець, Володимир Пивоваров, Вікторія Ворожбіт-Горбатюк ; [наук. ред. В. В Пивоваров] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. Проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2023. 110 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986801>

судочинства відіграє ключову роль у забезпеченні законності покарання. Крім того вчені зазначають, що зміни в пенітенціарній системі мають на меті посилити реабілітацію, зменшити рецидивну злочинність та забезпечити справедливе й пропорційне покарання злочинців. Деякі стратегії реформування пенітенціарної системи включають впровадження альтернативних варіантів покарання, сприяння відновному правосуддю, покращення умов ув'язнених, надання освіти та працевлаштування ув'язненим, а також посилення підтримки повернення до суспільства після звільнення. Ці реформи спрямовані на сприяння формуванню більш справедливої та ефективної системи правосуддя, яка зосереджена на підтримці та безпеці громади¹²².

Романцова С.В. під час проведення теоретико-правового дослідження досвіду країн Європейського Союзу щодо захисту прав і свобод громадян в пенітенціарних установах, аналізуючи міжнародні стандарти поводження та тримання засуджених, визначає питання, пов'язані із захистом прав осіб, шляхів упровадження у національне законодавство норм міжнародно-правових актів, які закріплюють права та свободи людини. Автора аналізує та критично оцінює міжнародні стандарти: Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Європейські пенітенціарні правила, Токійські правила, практика Європейського Союзу у сфері, що досліджується та розглядає (коментує) існуючі стандарти обмежень прав ув'язнених у Франції, Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччина, Іспанії, Італії. Описує процес та проблеми втілення стандартів обмежень прав укладених у нормативно-правових актах України та упровадження досвіду країн Європейського Союзу та зазначає, що пріоритетами у сфері виконання покарань відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є: забезпечення прав людини, дотримання мінімальних стандартних правил щодо поводження і тримання засуджених осіб, підвищення ефективності діяльності органів кримінально-виконавчої системи¹²³.

Хорватова О. О. та Степанова А. П. аналізують пенітенціарну систему України, її основні завдання, а також розглядають деякі особливості створення та діяльності пенітенціарних установ США та Норвегії, напрями запозичення позитивного досвіду яких можуть вплинути на процес функціонування

¹²² Пироговська В. О., Мірошніченко О.А., Литовченко В.П. Стратегії посилення законодавства у сфері кримінально-виконавчого права для забезпечення справедливості покарань. *Академічні візії*. Випуск 34/2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13312929> (дата звернення: 11.08.2025)

¹²³ Романцова С. В. Досвід країн європейського союзу щодо захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах. *Електронне наукове видання Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.62>

кримінально-виконавчої служби України[]¹²⁴.

Новікова К. А. у своєму монографічному дослідженні присвяченому питанням обмеження особистої свободи особи при застосуванні до неї покарання та деяких інших суміжних заходів кримінально-правового характеру, комплексно досліджує широке коло теоретичних, законотворчих та правозастосовних питань, пов'язаних із виробленням та обґрунтуванням оптимальної моделі цього виду покарання, його закріпленням у кримінальному законодавстві України та перспективами використання у кримінально-правовому регулюванні[].¹²⁵ Ільїна О. В. досліджує основні чинники, що формують кримінально-виконавчу політику України, на підставі яких доводить, що сучасна кримінально-виконавча політика України спрямована на досягнення трьох основних цілей: виправлення засуджених, профілактика злочинності, соціальна адаптація та реабілітація осіб, які відбувають чи відбули покарання, передбачене нормами Кримінального кодексу України. Вчена розкриває особливості застосування правового інституту «пробація» та обґрунтовує позицію про те, що в процесі впровадження інституту пробації в національну правову систему важливу роль повинні відігравати органи державної влади, національні та міжнародні благодійні і громадські організації, правоохоронні й судові органи, науковці, практики та громадськість. Аналіз порядку застосування пробації засвідчив необхідність подальшого нормативного удосконалення реалізації його організаційно-правових засад[]¹²⁶.

Шкута О.О. визначає, що пробація в Україні створюється та розвивається на основі кращого міжнародного та зарубіжного досвіду пробації та наразі в Україні реалізуються міжнародні проекти в сфері пробації («PRAVO-Justice», «NORLAU Проект пробації», «EDGE», «МАТРА», «SERVING LIFE», «UNODC»). Автор зауважує, що «Центром пробації» укладено меморандуми про багатостороннє співробітництво з органами пробації зарубіжних країн (з Директоратом Виправної служби Норвегії Норвегії та Державною службою пробації Латвії; з Директоратом Виправної служби Норвегії та Директоратом національної пробації міністерства юстиції Румунії). Вченим підсумовується те, що міжнародна співпраця в сфері пробації має на меті подолання ряду проблем у сфері здійснення пробації України, відповідність міжнародним стандартам, впровадженню позитивного зарубіжного досвіду, вдосконаленню законодавства, методології та інструментарії сприянню ресоціалізації, реабілітації та вправленню

¹²⁴ Хорватова О. О., Степанова А. П. Міжнародно-правовий аналіз пенітенціарних систем світу: позитивний досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2022/2-4. С. 186-189

¹²⁵ Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія / К. А. Новікова ; [наук. ред. Ю. А. Пономаренко]. Харків : Право, 2019. 288 с

¹²⁶ Ільїна О. В. Напрямки реалізації кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2022. С. 182-188.

засуджених після відбуття ними кримінального покарання у вигляді позбавлення волі та щодо реалізації покарань, непов'язаних з позбавленням волі[]¹²⁷

У монографічному дослідженні в якому надається аналіз створення та розвитку інституту пробації в Україні за десятиліття, а саме вивчення історії становлення пробації як ефективного інструменту правосуддя, нормативно-правової бази, професійного розвитку працівників органу пробації та модель удосконалення професійної компетентності. Вчені досліджують психологічні підходи до роботи органів пробації, зокрема методи та інструменти, які сприяють ресоціалізації осіб, що відбувають покарання у виді пробаційного нагляду. Особливу увагу приділено ролі міжнародного досвіду функціонування системи пробації, аналізу ефективних практик інших країн, можливій їх адаптації до національного контексту[]¹²⁸. Отже, українська наукова спільнота проводить ґрунтовні дослідження в галузі гуманізації та реформування пенітенціарної системи. Ці роботи охоплюють широкий спектр проблем, від впровадження інституту пробації та використання міжнародного досвіду до забезпечення прав засуджених на освіту та застосування інноваційних технологій. Результати цих досліджень мають ключове значення для формування нової, більш ефективної та гуманної кримінально-виконавчої політики України, що відповідає європейським стандартам.

Серед вчених, роботи, яких пов'язані із дослідженням міжнародно-правових стандартів виділимо:

Почанська О. С. у своїх публікаціях визначає зміст поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, аналізує основні сучасні наукові підходи до визначення специфічних особливостей міжнародних стандартів поведінки з засудженими та виділяє головні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, із відповідною характеристикою їх змісту[]¹²⁹.

У дисертаційному дослідженні Іваньков А. І. вивчає історико-правові аспекти виникнення і розвитку міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі; розкриває поняття, зміст та призначення міжнародно-правових стандартів Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи у сфері забезпечення захисту прав осіб, які

¹²⁷ Шкута О.О. Інституційна роль пробації в механізмі застосування кримінально-правового інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2023. С. 730-733.

¹²⁸ Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернівці : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

¹²⁹ Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020 / № 3(13). С. 98-105; Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Revista științifică internațională "supremația dreptului"*. № 2, 2018. С. 185-190.

відбувають покарання у виді позбавлення волі; формулює загальні принципи класифікації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, й визначено критерії їх класифікації. Вчений досліджує відображення у кримінально-виконавчому законодавстві України вимог і рекомендацій міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі, а також розроблено пропозиції з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, галузевих нормативно-правових актів у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі[]¹³⁰.

Музика В.В. здійснює порівняльний аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у Федеративній Республіці Німеччина, Королівстві Бельгія, Португальській Республіці та Королівстві Нідерланди та вихначає спільні та відмінні риси в системі кримінальної відповідальності неповнолітніх у цих державах[]¹³¹.

Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. висвітлюють вирішення питання щодо того, чи є праця правом або все ж таки обов'язком засуджених. Вені зазначають, що у 2014 році були зроблені перші рішучі кроки в напрямку зміни праці засуджених з обов'язку на право. На цей час ст. 118 КВК викладена таким чином, що сміливо можна ствердити, що праця засуджених є як їх правом, так і їх обов'язком. Взагалі автори поділяють працю засуджених на 3 види: 1. Оплачувана праця як конституційне право засудженого. 2. Обов'язкова праця засуджених, які мають заборгованість за виконавчими документами до погашення такої заборгованості. 3. Неоплачувана праця з благоустрою установи[]¹³².

Колодчин Д. В. охарактеризовує міжнародні правові механізми впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн через призму таких складових: 1) міжнародні стандарти поведіння із засудженими та ув'язненими (міжнародні пенітенціарні стандарти); 2) прецедентна практика (рішення) ЄСПЛ; 3) моніторингова діяльність (втільена в моніторингові звіти) ЄКЗК. Перша група механізму закладає правові передумови й гарантії дотримання прав засуджених і запобігання правопорушенням (у т. ч. кримінальним) у пенітенціарній сфері та, по суті, утворює матеріальний сегмент. Друга й третя групи виступають процесуальними механізмами втілення відповідних стандартів на практиці, в т. ч. шляхом вжиття низки

¹³⁰ Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 16 с.

¹³¹ Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

¹³² Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118-122.

ресторативних (спрямованих на захист і відновлення порушених прав) заходів. Відтак, як ЄКЗК у своїх звітах, так і ЄСПЛ у своїх рішеннях звертають увагу на низку проблем функціонування місць несвободи, з'ясування і вплив на які відіграють роль дієвого антикриміногенного чинника в контексті вироблення ефективних механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері зарубіжних країн. Ураховуючи предметну сферу пенітенціарної кримінології, власне пенітенціарна система може продукувати низку інституційних проблем, що детермінують досліджуваний вид злочинності. Як випливає з проведеного аналізу, більшість зафіксованих порушень і відповідних криміногенних факторів стосуються матеріально-побутової, медико-санітарної та режимної сфер і пов'язані з такими супутніми чинниками, як: а) недостатнє фінансування системи виконання покарань; б) низький рівень професійної підготовки окремих представників пенітенціарного персоналу; в) зловживання повноваженнями або неправомірні дії з боку співробітників пенітенціарної системи¹³³.

Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. здійснюють теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених та визначають питання, пов'язані із захистом прав таких осіб, шляхів упровадження у національне законодавство норм міжнародно-правових актів, які закріплюють права і свободи людини. Вченими зосереджується увага на мінімальних стандартах поводження з в'язнями, Європейських пенітенціарних правилах, Токійських та Пекінських правилах, оскільки одним із напрямів міжнародної правозастосовної діяльності є розробка і прийняття міжнародно-правових актів, що суттєво впливають на систему органів виконання кримінальних покарань. Основним критерієм для запровадження в дію цих міжнародно-правових актів стало дотримання прав людини у контексті щодо поводження із засудженими особами в органах та кримінально-виконавчих установах. У зв'язку з цим перед кримінально-виконавчою системою постало питання щодо забезпечення її ефективності шляхом спрямування діяльності у руслі відповідності міжнародним стандартам і правилам. Автори публікації визначають класифікацію міжнародно-правових стандартів та зосереджують увагу на стандартах загального характеру і стандартах спеціального характеру. Аналіз цих стандартних правил свідчить, що вони мають на меті запропонувати свої рекомендації щодо створення у країнах мінімальних загальновизнаних гуманних умов поводження та тримання позбавлених волі осіб, щоб забезпечити повагу до людської гідності й усебічного дотримання прав людини на всіх етапах кримінального судочинства. Водночас, окреслено проблеми та системні порушення прав людини у місцях несвободи, які зазначені у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні за 2019 рік. Сьогодні пріоритетами у сфері виконання покарань

¹³³ Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція*, № 4 (41), 2023. С. 140-144.

мають стати: забезпечення прав людини, дотримання мінімальних стандартних правил щодо поводження і тримання засуджених осіб, підвищення ефективності діяльності органів кримінально-виконавчої спрямованості¹³⁴.

Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. аналізують міжнародні стандарти поводження із засудженими, які регулюють питання виправлення і ресоціалізації, та групує їх за спільними ознаками. Так, міжнародні нормативно-правові акти містять положення, що стосуються виправлення та ресоціалізації засуджених, проте вони не систематизовані і зустрічаються у різних за юридичною силою та часом прийняття документах. Для їх виокремленого дослідження вказані стандарти, мають бути належним чином окреслені та структуровані. Найбільш вдалою класифікацією щодо положень, які регулюють виправлення та ресоціалізацію засуджених є оновлена модель розподілу за двома основними критеріями: загальні (спільні для всіх норми й правила) та спеціальні (норми й правила, що стосуються окремих категорій засуджених). Так, до загальних належать: заборона застосування тортур або інших жорстоких, нелюдських, таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; заборона примусової чи обов'язкової праці; гуманне поводження і повага до гідності; депеналізація та декриміналізація покарань, зменшення кількості осіб, які потрапляють у місця позбавлення волі шляхом пріоритетного застосування заходів пробації; розробка індивідуальних комплексних програм з виправлення та ресоціалізації засуджених, що передбачають освітню та професійну підготовку, роботу або будь-яку іншу допомогу, необхідну для успішної реінтеграції. Міжнародні стандарти, що належать до категорії спеціальних доцільно розділити на 4 основні групи: необхідно застосовувати заходи, альтернативні позбавленню волі, заохочувати встановлення вільних контактів з жителями місцевої громади; проводити співбесіди з метою підготовки психологічного і соціального звіту, раннє умовне звільнення з виправної установи. 2) щодо жінок необхідно застосовувати заходи захисту їх прав, особливо вагітних жінок чи матерів годувальниць; приділяти підвищену увагу здоров'ю; розробляти та впроваджувати методи класифікації з урахуванням особливих потреб і обставин жінок-ув'язнених, обумовлених гендерними факторами. 3) щодо працівників установ виконання покарань необхідно забезпечити захист засуджених від зловживання під час застосування заходів наведення порядку в пенітенціарних установах; повну охорону здоров'я та можливість надання медичної допомоги у разі потреби; сприяти реабілітаційному середовищу у виправних закладах, розвитку міжвідомчої координації. 4) щодо осіб, засуджених до альтернативних ув'язненню видів покарання необхідним є їх активне залучення до обрання шляхів і методів власного виправлення; обговорення виду робіт, який вони можуть виконувати; активна участь в оцінці можливості скоєння нового

¹³⁴ Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Pp. 106-114.

злочину; запровадження електронного моніторингу; створення умов, які дають можливість займатися корисною оплачуваною працею []¹³⁵.

В інших публікаціях аналізуються умови тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, які вироблені практикою ЄСПЛ та закріплені в українському законодавстві, шлях їх формування та механізм дії. Авторами підкреслюється, що дослідження даних умов є вкрай важливим, оскільки позбавлення волі є найбільш тяжким видом покарання, який призводить до обмеження великої кількості конституційних прав особи, засудженої до цього виду покарання. На основі практики Суду авторами вироблено та запропоновано класифікацію умов тримання: 1) Житлові – Суд вказує, що площа, де утримується засуджений, має бути достатньою для гідного та комфортного проживання, усамітнення; 2) Санітарно-гігієнічні – приміщення, де тримається особа, має бути забезпечено туалетом, достатньо освітлено та опалено; 3) Соціальні – забезпечення цих умов передбачає створення програм соціальної реабілітації в місцях позбавлення волі, які обов'язково включають у себе заходи щодо побачення з родичами, прогулянки на свіжому повітрі та інші контакти із зовнішнім світом. Окрім цього, авторами акцентовано увагу на вимогу щодо недопустимості катування та принизливого поводження із даною категорією осіб. Наведено статті ЄКПЛ, які найчастіше порушуються по відношенню до засуджених. Особливу увагу в статті приділено концепції «право на надію», яка нещодавно знайшла своє закріплення в Україні. Детально проаналізовано рішення ЄСПЛ «Петухов проти України» №2 (Petukhov v. Ukraine №2), в якому Суд закликав Україну змінити процедуру дострокового звільнення від ДПВ. Виходячи з цього та інших рішень ЄСПЛ встановлено основні характеристики даної концепції, її сутність та зроблено висновок, що відбування ДПВ без реально існуючої перспективи звільнення від такого покарання, може кваліфікуватись як порушення статті 3 ЄКПЛ у формі «нелюдського поводження» []¹³⁶.

Семенюк, І., здійснює дослідження особливостей застосування практики Європейського Суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. Вказано фактори, що створюють перешкоди ефективності впливу практики ЄСПЛ на здійснення національного правосуддя. Визначено, що дотримання норм Конвенції про захист прав і основоположних свобод суб'єктами здійснення правосуддя апріорі неможливе без урахування існуючої практики

¹³⁵ Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 1(15). С. 49-66.

¹³⁶ Овдієнко М.С., Овдиенко М.С., Сорокіна А.А., Сорокіна А.А., Романов М.В., Романов М.В. Тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: практика єспл та українське законодавство. *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Juridical Sciences"* <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-5> (дата звернення: 11.08.2025).

Європейського Суду з прав людини[]¹³⁷

Олефір Л. здійснює дослідження міжнародних стандартів захисту прав засуджених та ув'язнених. Визначає, що міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених – це сукупність норм і принципів, встановлених міжнародними організаціями, які визначають мінімальні вимоги до поводження з особами, що перебувають у місцях несвободи, які повинні бути дотримані в країнах-учасниках відповідних міжнародних договорів для забезпечення належного рівня захисту їх прав. Вчений зауважує, що стандарти міжнародного механізму захисту прав засуджених та ув'язнених встановлюють конкретні критерії та норми, які повинні бути дотримані в різних країнах для забезпечення належного рівня захисту прав людей, які перебувають в місцях несвободи. Підкреслено, що в залежності від класифікації та виду стандартів вони мають універсальний, регіональний, обов'язковий, рекомендаційний, загальний та спеціалізований характер, застосовуються до різних категорій засуджених та ув'язнених. Вченим обґрунтовано, що завдяки впровадженню міжнародних стандартів захисту прав ув'язнених до законодавства України та практику пенітенціарної діяльності відмічається позитивних змін в даній сфері: впроваджено ряд реформ, спрямованих на гуманізацію системи виконання покарань, включаючи зменшення чисельності засуджених та ув'язнених шляхом впровадження альтернативних видів покарання, таких як пробація; державні органи здійснюють моніторинг дотримання прав засуджених та ув'язнених, у т.ч. шляхом співпраці з міжнародними організаціями, такими як Комітет з питань запобігання катуванням Ради Європи; у пенітенціарних установах було покращено умови проживання засуджених та ув'язнених; впроваджуються програми освіти та професійного навчання, що допомагає засудженим та ув'язненим здобувати нові навички та готуватися до реінтеграції в суспільство після звільнення; розвивається співпраця пенітенціарної системи з неурядовими організаціями шляхом реалізації спільних проектів, моніторингу, правової допомоги та адвокації та ін.[]¹³⁸.

Богатирьов І. розкриває роль міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. Вчений зазначає, що ця проблема потребує свого вирішення як на теоретичному, так і практичному рівні та доводить, що вивчення ролі міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України ґрунтується нами на таких підставах: по-перше, чинні міжнародні правові

¹³⁷ Семенюк І. Досвід Європейського Суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*, 1(3), 2020, С. 309-312. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519>

¹³⁸ Олефір Л. Міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених. № 4. 2024: *Аналітично-порівняльне правознавство* DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.92> (дата звернення: 11.08.2025)

акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України; по-друге, завдяки цим міжнародним правовим актам Державна кримінально-виконавча служба України забезпечує вироблений роками гуманний і схвалений міжнародною спільнотою механізм правового впливу на засуджених в місцях несвободи з метою їх виправлення й ресоціалізації; по-третє, міжнародні правові акти – це своєрідні орієнтири трансформації кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему нового зразка. Завдяки міжнародним правовим актам правове забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України набуло нового змісту за напрямом формулювання оптимального механізму застосування прогресивної системи виконання покарання та дозволило обґрунтувати значення блоку праць інноваційного характеру, підготовлених науковою школою «Інтелект». Відзначено, що в умовах сучасного переосмислення ролі міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України відбулася нагальна необхідність проведення відповідного наукового пошуку з вирішенням конкретних наукових завдань, що є незаперечною і конче важливою науковою справою. Зважаючи на сучасні трансформаційні процеси, зазначено, що саме міжнародні правові акти відіграють важливу роль у механізмі правового забезпечення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України і можуть бути правовим фундаментом у вирішенні питання про трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему нового європейського типу¹³⁹.

Українські вчені глибоко досліджують міжнародно-правові стандарти у сфері виконання покарань, підкреслюючи їх ключове значення для реформування національної пенітенціарної системи. Ці дослідження охоплюють широкий спектр проблем, від теоретичного аналізу до конкретних практичних рекомендацій.

Так, монографічне дослідження Таволжанського О. В., в якому автор досліджує теоретичні і практичні питання організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. Вченим проведено огляд сучасного стану наукової розробки теорії та практики організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі; розглянуто поняття та основні ознаки соціально-виховної роботи, розкрито її мету і завдання; здійснено аналіз міжнародних стандартів та зарубіжної практики проведення соціально-виховної роботи із засудженими та подібних видів діяльності з метою впровадження в Україні позитивного досвіду; визначено шляхи удосконалення соціально-виховної роботи та сформульовано на підставі проведеного наукового пошуку пропозиції з удосконалення кримінального і

¹³⁹ Богатирьов І. Роль міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Закон і кордон*. Том 2 № 2 (2023). С. 4-22.

кримінально-виконавчого законодавства[]¹⁴⁰.

Також, Діденко О.В., Тимків О.І., Бабич А.В. у своїй публікації розкривають основні задачі працівників пенітенціарної служби при виконанні педагогічно-виховної роботи із ув'язненими. Описують основні принципи поведінки із в'язнями, які включають спілкування із засудженими, встановлення довірливих відносин між персоналом пенітенціарної служби та ув'язненими особами, вивчення мотивів та обставин, які спонукали скоєнню злочину, корекція особистості та психологічна оцінка, трудове та духовне виховання, формування позитивного світогляду тощо. Вчені аналізують особливості організації індивідуально виховної та психологічної роботи із засудженим таких категорій як засуджені неповнолітні, жінки, люди похилого віку, засуджені до обмеження волі, засуджені до позбавлення волі, до довічного позбавлення волі, особи з психічними розладами, особи, які готуються до звільнення, особи, які мають особливі потреби, зокрема ВІЛ-інфіковані та хворі на туберкульоз. За основу дослідження було взято основні чинники, які психологічно впливають на відбування покарання у місцях позбавлення волі певної категорії засуджених, а саме агресивність, протиріччя, незгода, відсутність бажання жити далі, гнів, імпульсивність, потяг до вчинення нових злочинів та правопорушень, неприйняття ситуації та себе у нових умовах, схильність до самогубства тощо. У даній розвідці досліджено основні принципи роботи персоналу органів виконання покарань та методи їх урегулювання та усунення, що сприятиме подальшому забезпеченню безпеки суспільства після звільнення засуджених. Авторами публікації встановлено, що дотримання належного рівня проведення психологічної та педагогічно-виховної роботи із засудженими є запорукою реалізації кінцевої мети покарання, тобто виправлення засудженого та його ресоціалізація[]¹⁴¹.

Озерський І.В. здійснює психологічний моніторинг організації соціально-виховних заходів із засудженими до позбавлення волі в установах виконання покарань та розглянуто специфіку роботи психологів таких установ з в'язнями у напрямі її оптимізації. Загальний статус (правоздатність) засудженого не залежить від кваліфікації вчиненого ним злочину та його перебування у місцях неволі. Визначено, що не персоніфікованою якістю (властивістю) засудженого є його загальний правовий статус «засуджений», а не суб'єктивна здібність, поведінка, особисті погляди чи становище у суспільстві. Важливим етапом для кожного засудженого є його ресоціалізація, а саме процес свідомого повернення його до нормального життя, адаптація до суспільства. Соціально-виховна робота в установах виконання покарань, фактично ґрунтується на створенні дієвих механізмів виправлення і

¹⁴⁰ Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / О. В. Таволжанський ; за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Х. : Право, 2015. 192 с.

¹⁴¹ Діденко О.В., Тимків О.І., Бабич А.В. Психологічні особливості педагогічно-виховної роботи із засудженими різних категорій в установах виконання покарань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2022. С. 414-417.

ресоціалізації засуджених. Процес психокорекції та ресоціалізації засудженого – це нове пристосування особистості до соціального середовища, прийняття норм, законів, традицій, звичаїв, що були знівельовані або спотворені умовами перебування у місцях позбавлення волі. Відтак від цього етапу залежатиме подальша доля особи, а саме те, чи вчинятиме вона правопорушення, чи, навпаки, намагатиметься поліпшити своє соціальне становище. Процес ресоціалізації містить і зміни в особистості засудженого, й зміни в його свідомості, формуванні установки на законослухняне життя. І тут важливу роль відіграють саме процеси психокорекції (зادля усунення недоліків у розвитку особистості засудженого). У цьому разі засуджений психологічно повинен бути готовим, вмотивованим змінити свій спосіб життя. У контексті представленої праці висловлено авторську позицію щодо неоднорідності об'єкта та предмета пенітенціарної психології як окремої підгалузі юридичної психології. Ця галузь психології вивчає психологічні факти, закономірності та глибинні механізми поведінки засуджених у виправних установах, формування соціально-психологічної моделі перевиховання ув'язнених та зміни їх негативних соціальних, особистісних установок, а також вироблення ефективних засобів соціально-психологічного впливу, що застосовуються персоналом пенітенціарних установ в процесі виконання різних видів покарання[]¹⁴².

Олексюк Н. охарактеризував особливості перебування засуджених в умовах установи виконання покарань та вказав на те, що на різні аспекти поведінки ув'язнених позитивно впливає зміцнення їх соціально корисних зв'язків. Вченим обґрунтовано, що одним із основних чинників виправлення осіб, які скоїли злочин, є соціальна робота з ними – професійна комплексна діяльність з надання соціальної допомоги й підтримки, здійснення соціального захисту засуджених, результатом чого є створення умов для їх позитивного функціонування. Автора публікації зазначає, що соціальна робота в пенітенціарній системі спрямована на формування в засуджених сумлінного ставлення до праці, прагнення до дотримання ними вимог законів, а також закріплення у них законослухняної поведінки як в колонії, так і за її межами. Олексюк Н. виявляє, що зміст соціальної реабілітації в установах виконання покарань визначається особистісними характеристиками засуджених, важкістю скоєних ними злочинів, якістю соціальних зв'язків та можливостями соціального працівника в пенітенціарній системі. На основі аналізу наукових досліджень визначено рівні (низький, середній, високий) соціальної реабілітації засуджених. Схарактеризовано найбільш результативні методи ресоціалізації (вивчення документів, бесіда, спостереження, аналіз медичних даних і динаміки розвитку особистості, незалежні характеристики, переконання, навіювання, регулювання психологічних спілкувань тощо), а

¹⁴² Озерський І.В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 3. С. 312-317.

також вказано, що ефективними її засобами є: світоглядне, моральне, правове, трудове, духовне, естетичне, фізичне, валеологічне виховання; загальноосвітнє й професійно-технічне навчання; гуманне соціальне середовище; педагогічно доцільне дозвілля; гуманістична діяльність суспільно корисного спрямування; медичне, наркологічне, психіатричне обслуговування. Розкрито зміст роботи соціального працівника з засудженим напередодні закінчення терміну відбування ними покарання[]¹⁴³.

Кутєпов М.Ю. аналізує проблеми, пов'язані з реалізацією конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. Вченим з'ясовано зміст і сутність навчання засуджених до позбавлення волі в Україні. Під час дослідження автор дійшов висновку, що пенітенціарна система України стала більш відкритою, гуманною й за параметрами наближається до європейських стандартів. Пенітенціарна система сучасної України, створюючи для засуджених-студентів необхідні умови для отримання освіти, розглядає підвищення засудженими освітнього рівня як один з основних критеріїв їх виправлення, соціалізації та реабілітації[]¹⁴⁴.

Резніченко Г. С. розглядає поняття «соціалізація» та «ресоціалізація» і важливість цих понять для суспільства та держави. Доводить, що суспільство занадто упереджено ставиться до осіб, що звільнилися із місць позбавлення волі. Світогляд засуджених звичайно змінюється, проте не повністю. Для них так само залишаються важливими відносини з родиною, друзями, близькими, і успішність ресоціалізації не востаннє залежить від того, наскільки близькі люди та оточення допоможуть засудженому стати повноправним членом суспільства. Доводить, що не останню роль у подоланні упередженого ставлення до осіб, які звільнилися із місць позбавлення волі, повинна відводитися державі, яка шляхом використання ЗМІ має змінювати ставлення суспільства до такої категорії громадян. Важливу роль у процесі ресоціалізації має також і можливість працевлаштуватися після звільнення. На законодавчому рівні закріплено гарантії працевлаштування засуджених шляхом встановлення квот на підприємствах, установах, організаціях для працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; на співробітників органів пробації покладено обов'язки щодо надання допомоги засудженим до покарання у виді обмеження або позбавлення волі до звільнення з метою трудового та побутового влаштування таких осіб після звільнення, але статистичні відомості доводять, що цих заходів, на жаль, замало. Статистичні відомості доводять, що досить незначним є відсоток осіб, які звільнилися із місць позбавлення волі і змогли працевлаштуватися.

¹⁴³ Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України, *Social Work and Education*, Vol. 6, No. 1., 2019. pp. 40-50. DOI: 10.25128/2520-6230.19.1.4

¹⁴⁴ Кутєпов М.Ю. Навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, як один із важливих напрямів ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 235-238.

Наводяться пропозиції щодо стимулювання роботодавців до забезпечення працевлаштування осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі. Під час відбування покарання, пов'язаного з позбавленням волі, у засудженого є можливість отримати професійно-технічне навчання. Проте напрями професійно-технічного навчання засуджених не завжди відповідають потребам ринку праці. Наводяться пропозиції щодо вдосконалення співпраці керівництва установ виконання покарань із центрами зайнятості населення з метою подолання цієї проблеми[¹⁴⁵].

У монографічному дослідженні обґрунтовано необхідність формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці (філософські, правові, організаційно управлінські, господарські, податкові аспекти) як особливої, об'єктивно необхідної системи правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на вирішення проблеми трудової зайнятості. Здійснено комплексне дослідження стану правового регулювання і практики застосування законодавства з питань залучення засуджених до праці і на цій основі сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства України[¹⁴⁶].

Паскевська, Ю. В у своїй публікації доводить те, що уточнено поняття психічного здоров'я як стану повноцінної психічної діяльності людини, що забезпечує вміння пристосовуватись як до сприятливих, так і несприятливих умов та впливів, як здатності саморегуляції та регуляції власної діяльності, координації діяльності згідно з існуючими нормативами, а також функціональної ресурсності. Головними критеріями психічного здоров'я є адаптивність психічної діяльності та поведінки, адекватність віку й властивостям та впливу середовища. Встановлено значущість дослідження умов збереження психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ. [¹⁴⁷].

Романов М.В у своїй публікації приділяє увагу проведенню розмежування та визначення особливостей діяльності із захисту прав засуджених і зазначено, що захист прав засуджених має значні особливості як в історичних етапах становлення як доктринального положення, так і в загальній структурі суспільних відносин і відносин із захисту прав людини зокрема. Вчений розглядає співвідношення та зв'язок між поняттями захисту прав та їх забезпечення та вказує на те, що захист прав є одним із засобів забезпечення, який перетворює відповідний інститут з декларації на реальні правовідносини. Підкреслено, що саме можливість захисту створює умови для

¹⁴⁵ Резніченко Г. С. Ресоціалізація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2019 р., № 4. С. 118-123.

¹⁴⁶ Формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці : монографія / під ред. Ф. П. Шульженка (перша частина), О. В. Кузьменко (друга частина). Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2022. 441 с..

¹⁴⁷ Паскевська Ю. Психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ як предиктор успішного функціонування у професійному просторі. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, (1(25), 2022. С. 81-88. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.9> (дата звернення: 11.08.2025)

існування, підтримання та гарантування відповідних правовідносин. Встановлено зв'язок між захистом прав засуджених та правовим статусом як базовою категорією, що лежить в основі визначення та розуміння елементів правового статусу і засобів його забезпечення. Проведено екстраполяцію отриманих визначень на захист прав засуджених як правовий феномен. Водночас зазначається, що розуміння захисту прав засуджених як правового феномену у своїй основі має сукупність цінностей, декларацій, сподівань, очікувань, емоцій, амбіцій тощо. У результаті такого перенесення дійшли висновку, що, незважаючи на наявність норм, інститутів та практики здійснення захисту прав засуджених, натеper захист як правовий феномен не сформувався. Захист залишається правовим інститутом, який лише частково забезпечений належними механізмами не гарантує реалізації прав засудженого і підтримання його статусу в разі участі в інших правовідносинах¹⁴⁸.

Серед наукових досліджень, в яких приділяється увага питанням запобігання тортурам та жорстокому поводженню Гарасим П. Здійснюючи аналіз змісту нормативно-правових актів та практики їх застосування у сфері виконання покарань України, що стосуються запобігання катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні, з'ясовує у зв'язку з цим роль громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань, який породжує та обумовлює вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь. Зокрема, встановлено, що не дивлячись на низку ратифікованих нашою державою міжнародно-правових актів і відповідних додаткових протоколів до них та закріплення в Конституції права кожної особи на повагу її гідності, щорічно засуджені стають жертвами посягань, пов'язаних з тортурами та іншим нелюдським поводженням щодо них як з боку персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, так й інших осіб, включаючи й тих, які поряд з ними відбували визначені судом покарання. Результати вивчення практики та архівних кримінальних проваджень, які були порушені по фактах досліджуваної у даній роботі проблематики, показали, що серед низки детермінант, які її породжують та обумовлюють, особливе місце займають ті, що стосуються прорахунків і недоліків, які мають місце при здійсненні громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання відповідних кримінальних покарань. До таких, як визначено в ході даного наукового пошуку, можна віднести такі із них, як: низький рівень представників громадських об'єднань з питань методології проведення даного виду соціального моніторингу; формально-юридичне реагування громадськості на виявлені випадки порушення прав осіб, які тримаються у місцях позбавлення або обмеження волі; досить вузький предмет зазначеного виду діяльності, який зведений на законодавчому рівні лише до контролю за дотриманням прав засуджених,

¹⁴⁸ Романов М. В. Захист прав засудженого як правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2020. С. 334-337.

залишаючи осторонь інші об'єкти правової охорони, які визначені у законі (законні інтереси і свободи цих суб'єктів, а також стан забезпечення правового статусу персоналу органів і установ виконання покарань, близьких родичів засуджених; ін.). Отже, вчений доводить необхідність удосконалення змісту тих законодавчих актів, які регулюють процедуру здійснення громадського контролю за процесом виконання – відбування покарань[]¹⁴⁹.

Пузирьов М. С., Мельниченко І. П. у публікації розглядають кримінально-виконавче законодавство України у сфері забезпечення прав засуджених до довічного позбавлення волі на предмет відповідності стандартам Європейського комітету з питань запобігання катуванням (шляхом аналізу висловлених у звіті зауважень і рекомендацій за результатами інспектування установ виконання покарань України у 2012 році). Проведено аналіз висловлених правових позицій науковців щодо впливу Європейського комітету з питань запобігання катуванням на формування кримінально-виконавчого законодавства України у сфері довічного позбавлення волі. Доведено, що зміст внесених змін до Кримінально-виконавчого кодексу України у сфері забезпечення прав і свобод засуджених до довічного позбавлення волі має прогресивний характер, але при цьому потребує подальшого приведення у відповідність до стандартів Ради Європи. Система виконання покарання та зокрема одного з найсуворіших його видів – довічного позбавлення волі – не залишилась поза увагою міжнародних інституцій, відповідальних за дотримання прав людини. Долучившись до європейської спільноти, Україна взяла на себе визначені міжнародними нормами зобов'язання у сфері захисту прав людини, розроблених на регіональному рівні Радою Європи. Їхньою особливістю є те, що вони мають надійну підтримку та механізм забезпечення їх дотримання, головними з яких є Європейський суд із прав людини та Європейський комітет із питань запобігання катуванням. У зв'язку з вищезазначеним можна стверджувати, що висловлені за результатами інспектування Європейського комітету з питань запобігання катуванням зауваження та рекомендації стосовно забезпечення порядку та умов відбування довічного позбавлення волі поступово впроваджуються у кримінально-виконавче законодавство України і використовуються у практичній діяльності. Здійснення моніторингу порядку і умов виконання та відбування довічного позбавлення волі з боку міжнародних інституцій є необхідним напрямом, який стимулює до приведення у відповідність з міжнародними нормами зазначеного покарання[]¹⁵⁰. Отже, дослідження українських вчених демонструють, що міжнародні стандарти є не

¹⁴⁹ Гарасим П. Про роль і місце громадського контролю у запобіганні тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні. *Юридичний вісник*, 2022/6. С. 77-83.

¹⁵⁰ Пузирьов М. С., Мельниченко І. П. Відповідність кримінально-виконавчого законодавства України у сфері довічного позбавлення волі зі стандартами комітету ради Європи з питань запобігання катуванням. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск, том 2, 2019. С. 112-116.

лише теоретичними нормами, а й ключовими інструментами для трансформації національної пенітенціарної системи. Їхні роботи забезпечують наукове обґрунтування для впровадження ефективних, гуманних і прозорих механізмів, які відповідають світовим стандартам і враховують специфіку українських реалій.

Українські вчені активно досліджують проблеми забезпечення прав вразливих груп у пенітенціарній системі, таких як неповнолітні та жінки (особливо вагітні та з дітьми). Ці дослідження спрямовані на гуманізацію покарань, адаптацію законодавства та покращення умов утримання. Звернемо увагу на публікацію Царюка С. В., який наголошує на особливостях виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх як однієї з уразливих категорій засуджених, правовий статус яких потребує пильної уваги з боку як законотворця, так і правозастосувача¹⁵¹. Також публікацію Конопельського В.Я., Резніченко Г.С., які досліджуючи етапи становлення кримінально-правової норми, яка передбачає звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років та проблеми застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років доводять, що підлягають перегляду види покарань, при призначенні яких, вагітні жінки або жінки, які мають дітей віком до семи років, можуть бути звільнені від відбування покарання з випробуванням. Передбачення серед цих видів покарань покарання у виді обмеження волі є неприпустимим, оскільки суперечить положенням ч. 3 ст. 61 Кримінального кодексу України «Обмеження волі». Вирішення правової колізії вбачається у внесенні змін до кримінального законодавства України. В результаті дослідження кримінально-правових підстав застосування звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають малолітніх дітей, передбачених ст. 79, 83 Кримінального кодексу України, доводиться необхідність приведення у відповідність умов звільнення, які передбачені ст. 79 Кримінального кодексу України до умов, що передбачені ст. 83 Кримінального кодексу України. Таким чином буде досягнута справедливість під час застосування даного виду звільнення від відбування покарання з випробуванням. Автори доводять також необхідність внесення змін до переліку обов'язків, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, які будуть передбачати обов'язок вагітної жінки, або жінки, яка має дитину віком до семи років, створювати умови для догляду та вихованню дитини, як такий що буде свідчити про піклування звільненої жінки про свою дитину та серед іншого підтверджувати виправлення засудженої. Оскільки на теперішній час такий обов'язок на звільнених від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок або

¹⁵¹ Царюк С. В. Особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх. *Право і суспільство*. № 4 / 2021. С. 189-195.

жінок, які мають дитину віком до семи років не покладається¹⁵². Меркулової В. О., яка розглядаючи окремі аспекти національно-правових підходів щодо гендерної експертизи кримінального законодавства: встановлює, що природні властивості жінки у чинній кримінальній політиці та законодавстві розглядаються переважно з точки зору співвідношення особливостей реалізації всіх форм кримінальної відповідальності (видів покарання), призначення та звільнення від покарання та його відбування та психофізичних, емоційних особливостей жінки, яка перебуває у стані вагітності або ж має малолітню дитину. Вчена розглядає за чинним законодавством відмінності у визначенні системи покарання, умов та порядку призначення та виконання конкретного виду покарання, що стосуються переважно вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей та встановлює, що за міжнародно-правовими стандартами та досвідом окремих країн світу зазначеним особливостям не надається належна увага, не зменшує значення та важливості існування суто вітчизняних специфічних пільгових кримінально-правових інститутів. Є підстави вважати, що в різних правових системах у межах відправлення кримінального правосуддя жінка продовжує займати маргінальне становище, оскільки її особисті властивості та потреби зазвичай не враховуються належним чином. За стандартами кримінальне правосуддя зорієнтоване переважно на більшу частину засуджених – чоловіків. Актуальним залишається питання гарантованого захисту прав та законних інтересів жінок під час відправлення кримінального правосуддя, тим паче під час виконання та відбування покарання у вигляді позбавлення волі¹⁵³.

Бурда С.Я., Приймак І.В. приділяючи увагу аналізу кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, практики його застосування, зокрема, законодавства, яке регламентує порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх, досліджують особливості утримання в установах відбування покарань неповнолітніх як чоловічої, так і жіночої статі, визначено особливості умов та порядку призначення та відбування покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання та правозастосування у сфері виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі щодо засуджених неповнолітніх. У разі здійснення кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі неповнолітніх слід приділити увагу тим ознакам, що безпосередньо утворюють їхню особистість. До таких ознак, зокрема, належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні. Вдосконалення порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань засудженими

¹⁵² Конопельський В.Я., Резніченко Г.С. Деякі проблеми правозастосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2023. С. 436-438.

¹⁵³ Меркулова В. О. Гендерна експертиза кримінального законодавства: окремі аспекти національно-правових підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2-2019. С. 38-42.

неповнолітніми є необхідним складником для розбудови України як демократичної, правової держави. Чинне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України ґрунтується на тому принциповому положенні, що засуджена особа є не об'єктом виховного впливу, а є суб'єктом кримінально-виконавчих відносин, захист прав, законних інтересів та обов'язків яких має гарантувати кримінальне і кримінально-виконавче законодавство^[154].

Гумін О. М. під час дослідження особливостей забезпечення і реалізації під час воєнного стану в Україні права засуджених неповнолітніх, з'ясовує те, що особливості реалізації прав засуджених неповнолітніх під час воєнного стану в Україні передбачаються загальнодержавними та міжнародними нормативно-правовими актами, в яких акцентовано увагу на дотриманні прав на освіту, безпеку, повагу до людської гідності, на недопущенні дискримінації за будь-якими ознаками та створення умов відбування покарань засудженим з особливими потребами. Наголошується на необхідності дотримання мінімальних стандартних правил ООН поводження із в'язнями «Правила Нельсона Манделі». Серед інших положень вчений акцентує увагу на тому, що до засуджених неповнолітніх застосовуються заходи заохочення як спосіб впливу на формування правомірної поведінки: дозвіл на участь у культурно-видовищних та спортивних заходах, що проводяться поза межами виховної колонії, за умови супроводу працівників установи; також допускається можливість виходу за територію колонії у супроводі батьків або інших близьких родичів. За неналежну поведінку застосовуються дисциплінарні стягнення^[155]. Отже, дослідження українських науковців підкреслюють, що забезпечення прав вразливих груп є критично важливим для розбудови правової держави. Вони аналізують чинне законодавство, виявляють його недоліки та пропонують конкретні зміни, що відповідають міжнародним стандартам. Ця робота сприяє не лише гуманізації пенітенціарної системи, а й забезпеченню справедливості та рівноправності для всіх її суб'єктів, особливо для тих, хто потребує особливого захисту.

І хоча, наукових досліджень у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань останнім часом достатньо, проте цей напрям постійно розвивається, адаптуючись до нових викликів. Сучасні напрямки відходять від традиційного фокусу на каральній функції та зосереджуються на гуманізації, ефективності та реінтеграції. Так, новими напрямками наукових досліджень у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань можуть стати:

¹⁵⁴ Бурда С.Я., Приймак І.В. Виконання та відбування покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* № 1. 2023: DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-5>

¹⁵⁵ Гумін О. М. Права засуджених неповнолітніх: особливості забезпечення і реалізації під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* Том 3 № 89 (2025): DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.31>

1. Запровадження інноваційних технологій. Цей напрямок зосереджений на використанні сучасних технологій для вдосконалення пенітенціарної системи. Які можуть включати: використання електронного моніторингу. Замість ув'язнення, до засуджених можуть застосовуватися альтернативні заходи, що контролюються за допомогою GPS-трекерів. Це дозволяє обмежити свободу, не ізолюючи особу від суспільства. Впровадження систем електронного документообігу. Цифровізація адміністративних процесів у пенітенціарних установах спрощує доступ до інформації, прискорює розгляд скарг та забезпечує прозорість.

2. Засудження, засноване на доказах (Evidence-based sentencing). Цей науковий напрямок передбачає використання наукових даних для оцінки ризику повторного вчинення злочину та застосування найбільш ефективних програм для його зниження. Замість виключно карального підходу, цей напрямок зосереджується на: оцінці ризиків та потреб (використання структурованих інструментів для оцінки ризику рецидиву, що дозволяє індивідуалізувати покарання та реабілітаційні програми); програмах втручання (розробка та впровадження науково обґрунтованих програм, спрямованих на корекцію криміногенних чинників).

3. Реінтеграція та соціалізація. Цей напрямок зосереджений на поверненні засуджених до повноцінного життя в суспільстві, а не лише на їх ізоляції. Ключовими аспектами можуть бути: партнерство з громадськими організаціями (залучення недержавних організацій до роботи із засудженими та їхніми родинами); підготовка до звільнення (розробка та впровадження програм, які готують засуджених до життя на волі, включаючи працевлаштування, навчання та соціальну підтримку); вивчення досвіду інших країн (аналіз успішних практик, наприклад, досвіду Норвегії, яка відома своїми гуманними в'язницями та низьким рівнем рецидивної злочинності).

4. Захист прав вразливих груп. Особлива увага повинна приділятися захисту прав засуджених, які належать до вразливих груп, а саме жінок (дослідження психологічних та соціальних потреб жінок у в'язниці, а також впливу ув'язнення на їхніх дітей); неповнолітніх (розробка спеціальних підходів, які враховують вікові особливості, зосереджуючись на освіті та вихованні); особи з інвалідністю та психічними розладами (забезпечення належної медичної та психологічної допомоги, адаптація умов утримання до їхніх потреб).

Зазначені напрямки знаходяться на етапі розвитку, отже вчені зосереджують свої дослідження на окремих аспектах, зокрема:

- *теоретичне обґрунтування інноваційних підходів у пенітенціарній сфері* Так, серед сучасних досліджень маємо зазначити публікації:

Гончаренка О.Г., який розглядає процес формування цілей і стратегії пенітенціарних закладів як важливий елемент ефективного управління системою виконання покарань. Серед інших питань, які піднімаються та розкриваються вченим наведено характеристику інноваційних закордонних практик і можливості їх реалізації в пенітенціарних установах України. Автор

встановлює, що можливості застосування закордонних практик забезпечать інтеграцію інноваційних підходів до ресоціалізації та гуманізації умов утримання ув'язнених, які базуються на використанні сучасних технологій, новітніх методиках психологічної підтримки та індивідуалізації програм виправлення, зокрема: психологічні інновації в роботі із засудженими, індивідуальні програми ресоціалізації, інновації у сфері працевлаштування та економічної адаптації¹⁵⁶. Отже, Гончаренко О.Г. вивчає інноваційні практики управління пенітенціарними установами. Він наголошує на важливості впровадження іноземного досвіду, включаючи психологічну підтримку, індивідуальні програми ресоціалізації та новітні підходи до працевлаштування засуджених.

Петровської Ю.М. та Пузирного В.Ф., які досліджують місце професійної підготовки пенітенціарного персоналу під час реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Авторами з'ясовано, що протягом тривалого проміжку часу на території сучасної України існувала проблема неосвіченості пенітенціарного персоналу. З метою забезпечення набуття необхідних знань і умінь пенітенціарним персоналом на території сучасної України постійно здійснювався пошук ефективної моделі професійної підготовки пенітенціарного персоналу. Вчені визначають основні напрями удосконалення системи підготовки пенітенціарного персоналу України¹⁵⁷. Отже, вчені досліджують професійну підготовку персоналу, акцентуючи увагу на необхідності створення ефективної моделі навчання для підвищення кваліфікації працівників.

Аніщенко В., який наголошує на тому, що сучасні підходи до формування професійних компетентностей, в тому числі й інформаційно-комунікативних, офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби в умовах ступеневої освіти повинні базуватися на нових формах і методах отримання знань, вмінь та навичок протягом навчання у закладі вищої освіти. Одним із шляхів набуття інформаційно-комунікативної компетентності є здобуття знань, вмінь та навичок за допомогою інтегративних навчальних занять. Автором подано приклади поєднання певних навчальних дисциплін, що дають змогу отримати інтегративні знання, на основі яких відпрацьовуються згодом вміння та навички для майбутньої квазіпрофесійної діяльності у пенітенціарній сфері. Також вчений наголошує на обов'язковому застосуванні інформаційних технологій для проведення інтегративних занять та запропоновані певні форми їх проведення, а саме: ділові ігри, кейс-технології, проекти та інші. Напрямок для подальших досліджень є

¹⁵⁶ Гончаренко О.Г. Сучасні підходи до формування цілей і стратегії діяльності пенітенціарних закладів. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки.* № 1 (14), 2025. С. 51-65.

¹⁵⁷ Петровська Ю.М., Пузирний В.Ф. формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* С. 427-432 DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.70> (дата звернення: 11.08.2025)

створення інструментарію організації системної дидактико-інтегративної моделі формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв¹⁵⁸. Авторка зосереджується на формуванні інформаційно-комунікативних компетентностей офіцерів, підкреслюючи роль інтегративних занять, кейс-технологій та проєктів для набуття практичних навичок.

Дьоменко С.В., Рябчинська О.П. В приділяють увагу аналізу окремих положень Методики визначення ступеня виправлення засудженого, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України 19 січня 2023 року № 294/5, яка визначає єдині підходи до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 Кримінального кодексу України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, для визначення ступеня виправлення засудженого. Оцінюють переваги та окремі недоліки критеріїв та системи балів їх оцінки, які були покладені в основу цієї методики, її узгодженості з іншими нормативно-правовими актами, на яких побудована соціально-виховна та інші види робіт в установах виконання покарань, та стан її використання в правозастосовній діяльності, зокрема при вирішенні питання про заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк та при вирішенні інших питань, які потребують оцінки стану виправлення засудженого. Наголошуючи на тому, що незважаючи на загалом прогресивний крок в напрямку формалізації процесу оцінювання виправлення засудженої особи в окремих положеннях вона потребує вдосконалення, зокрема щодо визначення та розподілення балів, які є фактично показниками реального стану зокрема за такими критеріями як: ставлення до скоєного кримінального правопорушення, ставлення до суспільного життя, ставлення до особистого (сімейного) життя, ставлення до праці, ставлення до вживання наркотичних речовин / алкоголю¹⁵⁹. Таким чином, вчені аналізують новітню методику оцінювання виправлення засуджених, виявляючи як її переваги, так і недоліки, особливо щодо розподілу балів за критеріями, як-от ставлення до злочину, праці та особистого життя.

- *розробка доктринальних моделей реформування системи*, зокрема вивчення безпекових аспектів впровадження новітніх технологій в умовах війни Досліджуючи зазначений напрям Карелін В.В. аналізує зміни у чинному

¹⁵⁸ Аніщенко В. Формування професійних інформаційно-комунікативних компетентностей офіцерів пенітенціарної системи в умовах ступеневої освіти крізь призму інтеграції навчальних дисциплін. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2020, 18(3), С. 6-16. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v18i3.66>

¹⁵⁹ Дьоменко С.В., Рябчинська О.П. новітні методики оцінювання виправлення засудженої особи в процесі відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2023. С. 349-354.

законодавстві, що регулює діяльність пенітенціарної системи України, у зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану в Україні, нормативно-правові акти та проекти законів, що супроводжують процес реформування пенітенціарної системи України, в наслідок чого запропоновано доповнення до чинного законодавства з метою його удосконалення, а також аналізує стратегічні цілі реформування пенітенціарної системи, які визначені Стратегією реформування пенітенціарної системи до 2026 року, за результатами якого та з урахуванням введеного воєнного стану в Україні запропоновано нову перспективну стратегічну ціль реформування. Вчений обґрунтовує необхідність подальшого реформування пенітенціарної системи України, розглядає чинники, які слід в обов'язковому порядку брати до уваги під час визначення подальших напрямів реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану та визначає нову значимість в умовах воєнного стану персоналу органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів та таборів для тримання військовополонених пенітенціарної системи України. Автор обґрунтовує необхідність оновлення підходу до добору та правового і соціального захисту осіб, які виконують посадові та службові обов'язки в пенітенціарній системі України[]¹⁶⁰. Карелін В.В. досліджує реформування пенітенціарної системи в умовах воєнного стану. Він пропонує оновлені стратегічні цілі, враховуючи виклики війни, і наголошує на важливості оновленого підходу до добору та захисту персоналу.

Богатирьов А. доводить, що реформування є одним із пріоритетів діяльності Міністерства юстиції України. Серед актуальних теоретичних і практичних питань реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему на думку вченого слід виокремлювати: використання в теорії і практиці терміна пенітенціарна система; вплив засобів виправлення і ресоціалізації на процес реформування кримінально-виконавчої системи і її трансформації в пенітенціарну систему; оцінка стану матеріально-побутового та медикосанітарного забезпечення засуджених у місцях несвободи. []¹⁶¹. Богатирьов А. розглядає інституційне реформування, звертаючи увагу на питання термінології, вплив засобів виправлення на процес реформування та оцінку матеріально-побутового та медичного забезпечення засуджених.

Кернякевич-Танасійчук Ю. у своєму дослідженні окрему увагу акцентується на проблемах у сфері виконання покарань, обумовлених дією воєнного стану в Україні. Вчена наголошує, що в умовах воєнного стану в Україні питання «безпекового потенціалу» кримінально-виконавчої системи

¹⁶⁰ Карелін В.В. Особливості реформування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2024. С. 206-208.

¹⁶¹ Богатирьов А. Інституційне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3. С.196–201.

як щодо засуджених, персоналу органів та установ виконання покарань, так і суспільства, більше того – держави загострилося. Перед кримінально-виконавчою системою постали нові виклики, які одночасно поглибили існуючі та створили нові проблеми у процесі виконання-відбування покарань, а також обумовили покладення на органи та установи виконання покарань нових завдань та функцій. Авторка встановлює, що проблеми кримінально-виконавчої системи України в умовах воєнного стану доцільно класифікувати на ті, які спостерігаються в установах виконання покарань на території України в тих її регіонах, які є відносно безпечними, і проблеми в установах виконання покарань на тимчасово окупованих територіях та тих територіях, які знаходяться в зоні бойових дій. Серед викликів, які постали перед кримінально-виконавчою системою в умовах воєнного стану в Україні вчена називає: необхідність удосконалення процедури ефективної та оперативної евакуації засуджених осіб з установ виконання покарань, які знаходяться у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до установ виконання покарань з відповідним режимом утримання, які розташовані в безпечній місцевості; озброєння та залучення до захисту України воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України; звільнення шляхом помилування засуджених, насамперед колишніх військових, які виявили бажання захищати Батьківщину в лавах Збройних Сил. Найбільшу увагу вчена зосереджує на реалізації не властивій для кримінально-виконавчої служби України функції – утримання військовополонених. Встановлено, що в установах Державної кримінально-виконавчої служби України для тримання військовополонених утворено 51 дільницю, які розташовані майже в кожному регіоні України, та 2 табори. Отже, що особливим значенням наділене завдання кримінально-виконавчої системи щодо утримання військовополонених, належність і відповідність міжнародним стандартам його реалізації є важливим індикатором цивілізованості держави, якою є Україна^[162] Кернякевич-Танасійчук Ю. акцентує увагу на проблемах, спричинених воєнним станом, зокрема на необхідності евакуації засуджених та утриманні військовополонених. Вона підкреслює, що належне утримання військовополонених є важливим індикатором цивілізованості держави.

У монографічному дослідженні колективом авторів досліджено питання дотримання прав засуджених під час дії воєнного стану у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, механізми їх захисту та рішень щодо створення належних умов тримання в установах виконання покарань, дотримання прав військовополонених. На підставі аналізу емпіричних даних авторами розкрито виклики і запропоновано рішення щодо реалізації правового статусу засуджених. Надано ґрунтовну критику довічного позбавлення волі як виду покарання. У контексті євроінтеграційних процесів узагальнено практики дотримання міжнародних стандартів і рішень ЄСПЛ у реалізації прав на

¹⁶² Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 2024. Issue 9. P. 67-73.

особисту безпеку, працю, освіту і професійну підготовку. Системно висвітлено проблемні питання реалізації засудженими права на допуск до військової служби в умовах воєнного стану. На основі міждисциплінарного підходу конкретизовано змістові й методичні аспекти соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими¹⁶³. Таким чином, автори пропонують конкретні рішення та розкривають проблеми, пов'язані з довічним позбавленням волі та можливістю військової служби для засуджених.

Отже, інноваційні технології в пенітенціарній системі, хоч і знаходяться на етапі розвитку, вже є предметом глибоких наукових досліджень в Україні. Вчені зосереджуються на кількох ключових напрямках, прагнучи адаптувати українську систему до сучасних викликів. Українська наукова думка активно реагує на потреби реформування пенітенціарної системи. Дослідження охоплюють широкий спектр проблем: від теоретичного обґрунтування інновацій та підготовки персоналу до адаптації системи до умов війни. Вчені пропонують конкретні рішення для підвищення ефективності, гуманізації та безпеки, прагнучи наблизити українську систему до європейських стандартів.

Новітні наукові напрямки у сфері забезпечення дотримання прав людини при виконанні покарань в Україні чітко фокусуються на гуманізації, ресоціалізації та імплементації міжнародних стандартів, що є критично важливим для реформування пенітенціарної системи.

Сучасні українські дослідження зосереджені на трьох взаємопов'язаних пріоритетах:

Гуманізація та реформування пенітенціарної системи. Цей напрямок передбачає відхід від карального підходу до моделі, орієнтованої на виправлення, соціальну адаптацію та профілактику рецидивізму. Основні аспекти, що досліджуються українськими вченими: зокрема інститут пробації, а саме детальне вивчення закордонного досвіду пробації (англосаксонська, скандинавська, континентальна моделі) та можливостей його адаптації в Україні. Дослідження зосереджені на удосконаленні нормативно-правової бази, професійного розвитку персоналу та психологічних підходів для ресоціалізації осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; відновне правосуддя та альтернативні покарання, які пов'язані із розробкою правових нововведень для забезпечення справедливості покарань, включаючи використання відновного правосуддя та технологій для моніторингу злочинців; права засуджених на освіту та працю, що пов'язані із аналізом емпіричних даних щодо освітніх потреб засуджених та узагальнення практики дотримання права на освіту, а також досліджується питання праці засуджених як права та обов'язку в контексті міжнародного та національного

¹⁶³ Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. Наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>

законодавства.

Імплементація міжнародно-правових стандартів є фундаментальним напрямком для відповідності української системи європейським та світовим нормам. Він включає аналіз, класифікацію та механізми впровадження стандартів: систематизація стандартів (визначення змісту, функцій та класифікації міжнародно-правових стандартів ООН та Ради Європи, які регулюють поведінку і тримання засуджених); захист прав вразливих груп (дослідження спеціальних міжнародних стандартів, що стосуються жінок, неповнолітніх та інших вразливих категорій, зокрема порівняльний аналіз кримінальної відповідальності неповнолітніх у країнах ЄС); моніторингові механізми (аналіз ролі та впливу прецедентної практики ЄСПЛ і моніторингової діяльності ЄКЗК як антикриміногенних факторів і механізмів впливу на злочинність у пенітенціарній сфері. Дослідження виявляють системні проблеми (фінансування, кваліфікація персоналу) та шляхи їх вирішення через міжнародні механізми.

Щодо досліджень, які направлені на аналітику міжнародного досвіду та кримінально-виконавчої політики, слід зазначити, що ці дослідження спрямовані на використання найкращих світових практик для формування сучасної національної політики: вивчення та аналіз пенітенціарних систем зарубіжних країн (США, Норвегія, країни ЄС) з метою запозичення позитивного досвіду, особливо у сфері ресоціалізації та забезпечення прав людини; наукове обґрунтування напрямків реалізації кримінально-виконавчої політики України, зосереджуючись на виправленні, профілактиці злочинності та соціальній адаптації відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року; аналіз інституційної ролі міжнародних проєктів (PRAVO-Justice, NORLAU) та угод про співробітництво для подолання проблем у сфері пробації та вдосконалення методології роботи із засудженими.

Ключовим фокусом у спеціальних публікаціях є практична імплементація міжнародних стандартів (особливо практики ЄСПЛ) та психологічно-виховне забезпечення ресоціалізації засуджених. Так, щодо довічного позбавлення волі та практики ЄСПЛ дослідження умов тримання осіб, засуджених до ДПВ, є критично важливим через тяжкість покарання: на основі практики ЄСПЛ (зокрема, рішення «Петухов проти України №2») вироблено класифікацію умов тримання, порушення яких часто кваліфікується як нелюдське поводження (ст. 3 ЄКПЛ); підкреслено, що відбування ДПВ без реальної перспективи звільнення може бути порушенням ст. 3 ЄКПЛ. Це визначило необхідність внесення змін до українського законодавства щодо процедури дострокового звільнення.

Наука підтверджує, що міжнародні акти є правовим фундаментом для трансформації пенітенціарної системи. Міжнародні правові акти розглядаються як: 1) частина національного законодавства; 2) гуманний механізм правового впливу на засуджених; 3) орієнтири трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему європейського

зразка. Визнається, що ефективність національного правосуддя та дотримання Конвенції неможливе без урахування практики ЄСПЛ при обґрунтуванні рішень, зокрема щодо звільнення від покарання. Проводиться розмежування понять захисту та забезпечення прав засуджених. Зроблено висновок, що захист прав є лише частиною загального забезпечення, і наразі він залишається правовим інститутом, який не повною мірою гарантує реалізацію прав засудженого. Встановлено, що збереження психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ є предиктором успішного функціонування системи, оскільки якість роботи з ув'язненими безпосередньо залежить від стану співробітників.

Українська наукова думка у сфері виконання покарань є комплексною та практично орієнтованою. Вона підтверджує стратегічний курс на гуманізацію та відповідність європейським стандартам. Дослідження виходять за рамки простого декларування прав, зосереджуючись на конкретних механізмах: реформуванні ДПВ через «право на надію», психологічному забезпеченні ресоціалізації, а також використанні міжнародних правових актів (особливо ЄСПЛ), як обов'язкового фундаменту для трансформації Державної кримінально-виконавчої служби в пенітенціарну систему нового європейського типу. Цей науковий пошук є критично важливим для створення справедливої, ефективної та гуманної системи кримінального правосуддя.

Новітні наукові дослідження в Україні у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань формують три ключові інтегровані напрямки: запобігання жорстокому поводженню через міжнародний моніторинг, посилений захист вразливих груп та прогнозне реформування системи на основі технологій та доказів. Науковий фокус у цьому напрямку спрямований на механізми контролю та прозорості, які мають протидіяти жорстокому поводженню, тортурам та нелюдському поводженню. Доведено, що зауваження та рекомендації ЄКЗК за результатами інспектування мають прогресивний та стимулюючий характер, змушуючи Україну постійно вдосконалювати кримінально-виконавче законодавство, зокрема у сфері довічного позбавлення волі, відповідно до стандартів Ради Європи. Виявлено, що однією з детермінант випадків тортур є прорахунки в громадському контролі. Вчені наголошують на необхідності підвищити методологічний рівень представників громадських об'єднань; посилити реагування громадськості на виявлені порушення; розширити предмет контролю, включивши не лише права засуджених, а й їхні законні інтереси, свободи та правовий статус персоналу.

Такий напрямок дослідження, як посилений захист прав вразливих груп зосереджений на індивідуалізації правового захисту та гуманізації покарань для категорій потребує особливої уваги. В доктрині акцентується на особливостях виконання покарання щодо неповнолітніх, враховуючи їхній правовий статус. Досліджуються соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки, що формують їхню особистість. В умовах воєнного стану особлива увага приділяється забезпеченню прав на

освіту та безпеку відповідно до «Правил Нельсона Манделі» та застосуванню заходів заохочення. Виявлено правові колізії у кримінальному законодавстві щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 79, 83 КК України). Вчені пропонують: переглянути види покарань, при яких можливе таке звільнення (виключити обмеження волі); ввести новий обов'язок для звільнених жінок (створювати умови для догляду та виховання дитини, що слугуватиме додатковим підтвердженням їхнього виправлення). Підтверджено, що національне кримінальне правосуддя, зорієнтоване переважно на чоловіків, залишає жінку у маргінальному становищі. Дослідження закликають до належного врахування психофізичних та емоційних потреб жінок у кримінальній політиці та законодавстві.

Особливого значення мають нові напрямки для майбутнього реформування. Українська наука визначає вектори для подальшого розвитку пенітенціарної системи: запровадження інноваційних технологій: електронний моніторинг (GPS-трекери) (застосування як альтернативи ув'язненню для контролю без ізоляції); цифровізація адміністративних процесів (впровадження систем електронного документообігу для підвищення прозорості та спрощення розгляду скарг. Засудження, засноване на доказах (Evidence-based sentencing): використання наукових даних та структурованих інструментів для оцінки ризику рецидиву та індивідуалізації програм виправлення; поглиблена реінтеграція та соціалізація (розширення партнерства з громадськими організаціями для роботи із засудженими та їхніми родинами; розробка та впровадження ефективних програм підготовки до звільнення (працевлаштування, соціальна підтримка) на основі міжнародного досвіду). Спеціалізований захист вразливих груп. Фокус на особах з інвалідністю та психічними розладами для забезпечення їм належної медичної та психологічної допомоги та адаптації умов утримання.

Інноваційні наукові напрямки у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань в Україні чітко фокусуються на індивідуалізації виправлення, професійній підготовці персоналу та адаптації системи до викликів воєнного часу. Ці дослідження закладають теоретичне підґрунтя для переходу до сучасної, гуманізованої та технологічної пенітенціарної моделі. Такий напрямок дослідження, як інновації у виправленні та ресоціалізації зосереджений на науково обґрунтованих методиках для підвищення ефективності роботи із засудженими. Досліджується впровадження закордонного досвіду (індивідуальні програми ресоціалізації, новітні методики психологічної підтримки, інновації у сфері працевлаштування) для гуманізації умов утримання. Це передбачає використання сучасних технологій для забезпечення інтеграції засуджених. Аналізується новітня Методика визначення ступеня виправлення засудженого (Наказ Мін'юсту № 294/5), яка формалізує оцінку готовності особи до звільнення або заміни покарання. Вивчаються переваги та недоліки критеріїв (ставлення до злочину, праці, сімейного життя) та системи балів для їх удосконалення. У працях українських вчених доводиться, що успіх реформ прямо залежить від кваліфікації

персоналу, що є центральною темою досліджень, зокрема акцентується на проблемі неосвіченості пенітенціарного персоналу та необхідності створення сучасної, ефективної моделі навчання для підвищення їхньої кваліфікації. Досліджується необхідність формування у майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв ІКТ-компетентностей через інтегративні навчальні заняття. Пропонуються такі форми, як ділові ігри, кейс-технології та проекти, що забезпечують набуття практичних навичок.

Виклики, спричинені військовою агресією, сформували окремий, критично важливий науковий напрямок, що стосується безпеки та міжнародного права. Обґрунтовується необхідність оновлення стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи з урахуванням викликів війни. Це включає нові підходи до добору, правового та соціального захисту персоналу. Аналізуються проблеми евакуації засуджених з прифронтових територій та необхідність утримання військовополонених відповідно до міжнародних стандартів. Вчені підкреслюють, що належне поводження з військовополоненими є важливим індикатором цивілізованості України. Також порушуються питання звільнення засуджених для військової служби.

Досліджується трансформація кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему нового зразка, що включає оцінку матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення в місцях несвободи.

Отже, українська наукова спільнота активно працює над системним реформуванням пенітенціарної системи. Дослідження охоплюють теоретичне обґрунтування інновацій (індивідуалізація, нові методики оцінки виправлення), практичні аспекти (підготовка компетентного персоналу) та стратегічні виклики (реформування в умовах війни, утримання військовополонених). Це свідчить про перехід від декларативних заяв до розробки конкретних, науково обґрунтованих механізмів для забезпечення прав людини та підвищення ефективності системи відповідно до європейських стандартів.

РОЗДІЛ 3

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

3.1. Інституційні механізми адаптації та імплементації законодавства України до *acquis* ЄС в сфері кримінальної юстиції

Україна, як відомо, вже досить давно розпочала свій активний рух у напрямку входження до складу ЄС. У цій частині можна згадати низку найбільш важливих подій, **які** визначають сьогодинішній стан речей у цій сфері, а саме:

- укладення Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року;
- затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615 **Стратегії** інтеграції України до Європейського Союзу;
- схвалення Указом Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072 Програми інтеграції України до Європейського Союзу;
- створення на підставі Указу Президента України від 30 серпня 2000 року № 1033 Національної ради з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу;
- затвердження на виконання Указу Президента України від 9 лютого 1999 року № 145 «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Найбільш визначальним кроком у цьому напрямку, яким було, фактично, підбито підсумки роботи, що була розпочата на початку 90-х років, стало прийняття у 2004 р. Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Цим законом було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, яка визначала механізм досягнення Україною відповідності третьому Копенгагенському та Мадридському критеріям набуття членства в Європейському Союзі. Цей механізм включав адаптацію законодавства, утворення відповідних інституцій та інші додаткові заходи, необхідні для ефективного правотворення та правозастосування. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу називалося досягнення відповідності правової системи України ***acquis communautaire*** з урахуванням критеріїв, що висуваються

Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього¹⁶⁴.

Інакше кажучи, Україна взяла на себе зобов'язання, з одного боку, внести зміни до чинних нормативно-правових актів, а з іншого – **прийняти** нові, що мало на меті прийти до такого стану регулювання суспільних відносин, який би у повній мірі відповідав стандартам країн-членів ЄС. При цьому необхідно підкреслити, що це завдання було сформульоване не лише для України. Його у рівній мірі виконували як ті країни, які вже входять до складу ЄС, так і мають виконати ті, що лише планують це зробити у майбутньому. Тобто, мова йде, фактично, про обов'язкове для всіх країн завдання, яке стосується приведення власних правових систем до єдиного загальноєвропейського стандарту.

Наступним важливим кроком у цьому напрямку стало підписання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншого боку.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС відбулося в два етапи. 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. Зокрема, підписані Преамбула, Стаття 1, Розділи I «Загальні принципи», II «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики» і VII «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» Угоди. 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС було підписано економічну частину Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС¹⁶⁵.

До знакових подій у напрямку європейської інтеграції України можна віднести також ухвалені у 2019 р. конституційні зміни, у результаті яких було доповнено Преамбулу Основного Закону, де наголошувалося на європейській ідентичності Українського народу та незворотності європейського та євроатлантичного курсу України¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV // <https://ips.ligazakon.net/document/T041629?an=4>

¹⁶⁵ Угода про асоціацію // <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu>

¹⁶⁶ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації

Усі перераховані нормативно-правові акти у тій або іншій мірі вимагають та очікують від України, що її законодавство (у широкому розумінні цього слова) буде приведене у відповідність до *acquis communautaire*, тобто до правової **системи** Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ.

Уточнюючи зміст категорії *acquis communautaire*, слід звернути увагу на той факт, що витoki *acquis communautaire* складаються як із первинного і вторинного права, так і з незобов'язальних актів, рішень судів ЄС. Первинне право ЄС являє собою міжнародні установчі договори Європейського Союзу, а вторинне – це інші допоміжні акти, регламенти, директиви, рішення або рекомендації, які покликані забезпечити реалізацію вищезазначених договорів. Натомість поняття «законодавство Європейського Союзу» дещо звужує сферу адаптації законодавства України, оскільки ним не охоплюються установчі договори ЄС, загальні принципи права ЄС, прецедентні рішення Суду ЄС, «м'яке право» (акти, що не мають юридично обов'язкової сили). Система *acquis communautaire* охоплює нормативний (правові доктрини, юридичні норми і принципи) та організаційний (сукупність правових інституцій) компоненти¹⁶⁷.

При цьому звернемо увагу на той факт, що на сьогодні у сфері, яка нами досліджується, вживаються два терміни («*acquis communautaire*» та «*acquis ЄС*»), що вимагає встановлення співвідношення між **ними**. Аналіз нормативних джерел, а також практики їх застосування дозволяє зробити висновок, що вони є, фактично, синонімами. Різниця між ними полягає лише у тому, що «*acquis communautaire*» виник, коли європейське об'єднання називалося Європейським співтовариством (Європейським економічним співтовариством – ЄЕС). Він буквально означає «правове надбання спільноти». Відповідно, це оригінальний, історичний термін, який досі часто використовується в юридичній літературі та офіційних документах, особливо у французькій мові та країнах, які історично тісно пов'язані з континентальним правом. Натомість «*acquis ЄС*» (або «*acquis Union*») є більш сучасним терміном, оновленим варіантом «*acquis communautaire*». Він з'явився після того, як у результаті Маастрихтського договору (1993 р.) і Лісабонського договору (2009 р.) об'єднання стало називатися Європейський Союз (ЄС).

Процес адаптації законодавства України до *acquis ЄС* можна умовно

Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII // Відомості Верховної Ради. 2019. № 9. Ст. 50.

¹⁶⁷ Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу // Юридичний вісник. 2023. № 6. С. 325; Проневич О.С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як складова частина євроінтеграційного курсу України. Дриновски сборник. Том IX. София-Харков: Издательство на БАН «Проф. Марин Дринов», 2016. С. 370.

розділити на дві частини. Перша з **них** може бути названа загальною, а друга – галузевою. Відповідно, у межах загальної частини відбувається розбудова правового регулювання, яке **має** загальнодержавний характер та стосується усіх або багатьох сфер суспільних відносин. Сюди можна, наприклад, віднести конституційне та цивільне законодавство, оскільки останні стосуються у тій або іншій мірі кожного суб'єкта права в Україні. Натомість поруч із цим можна вести мову і про адаптацію галузевого законодавства, яке, як випливає із запропонованої назви, стосується вже вузьких сфер суспільних відносин (наприклад, митне право, законодавство про компанії, банківське право, бухгалтерський облік компаній, інтелектуальна власність, охорона праці тощо). Поділяють цю позицію також і інші автори, які з цього приводу пишуть так: «під адаптацією галузевого законодавства до конкретної міжнародної угоди можна розуміти діяльність компетентних державних органів щодо окремого дослідження, з одного боку, нормативної бази угоди та, з другого, галузевого законодавства, їх порівняльної оцінки, формування висновків та пропозицій щодо етапізації їх прийняття шляхом нормотворчої діяльності, упровадження її результатів у правозастосовчу практику»¹⁶⁸.

Одним із таких спеціальних (галузових) напрямів треба визнати сферу кримінальної юстиції. Під **кримінальною юстицією** у науковій літературі розуміється організована процесуальна діяльність уповноважених державних органів (суб'єктів), що регламентується кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством і спрямована на реалізацію публічної державної функції – протидії злочинності¹⁶⁹.

Розмірковуючи з приводу адаптації законодавства України про кримінальну юстицію до *acquis* ЄС, треба звернути увагу на необхідність розмежування терміна «адаптація» та терміна «імплементация», оскільки за їх допомогою позначаються різні правові явища та процеси. Так, під адаптацією треба розуміти сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, соціально-економічних, науково-технічних процесів і заходів, спрямованих на зближення законодавства України з сучасною європейською системою права шляхом проєктування нового та внесення змін у чинне законодавство України з урахуванням загальних європейських стандартів, що їх відбито в чинному законодавстві ЄС та країн – членів ЄС, а також шляхом неухильного дотримання оновленого законодавства¹⁷⁰.

З цього визначення треба зробити деякі висновки:

по-перше, процес адаптації є одностороннім, тобто відповідні

¹⁶⁸ Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і трудове законодавство України: питання адаптації: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 8.

¹⁶⁹ Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні // Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 1 (10). С. 236.

¹⁷⁰ Бесчасний В. М., Філонов В. П., Філонов О. В. Право Європейського Союзу / за заг. ред. І. А. Грицяка. Київ, 2010. С. 343.

зобов'язання виникають лише для України, яка має вживати відповідні дії щодо власного законодавства з метою приведення його у відповідність із правовою системою ЄС;

по-друге, важливо визначитися також і з тим, на якому рівні (по відношенню до яких саме видів нормативно-правових актів) має бути здійснена адаптація. На наш погляд, адаптація законодавства має стосуватися лише загальних рамок правового регулювання в Україні. Це, свого роду, закладення / вибудовування нового (оновленого) скелета національної правової системи, у межах якого має бути сформований стратегічний рівень нормативно-правового регулювання; він не передбачає розв'язання тих або інших проблем чи питань на рівні деталей. Ці завдання мають виконуватися за допомогою трьох взаємопов'язаних процесів: 1) визначення розбіжностей (Gaps Analysis) між національним та європейським правом; 2) складання планів, стратегій, «дорожніх карт» та переліку законів, які потребують змін; 3) ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів, які створюють загальні правила для майбутньої імплементації;

по-третє, кінцевим результатом адаптації має стати розроблення базових законів загального порядку, а також базових законів в окремих сферах, які визначено як пріоритетні для набуття членства в ЄС. Проведена таким чином робота та отримані результати мають закласти необхідне і достатнє підґрунтя для наступного етапу – імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції.

Імплементація *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції має здійснюватися у межах трьох етапів: 1) **транспозиція** – пряме перенесення положень директив ЄС у конкретні національні підзаконні акти (постанови, накази); 2) **адміністративна діяльність** – створення або реорганізація органів, відповідальних за застосування цих нових норм; 3) **застосування та контроль** – фактичне застосування оновлених норм на практиці, моніторинг та забезпечення їх дотримання¹⁷¹.

У процесі адаптації та імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції мають бути втілені в життя також два важливі принципи (принцип прямої дії права ЄС та принцип пріоритету), які, у тому числі, «відповідають» за те, щоб створені у процесі адаптації та імплементації законодавства норми права перетворилися на реально діючі юридичні регулятори відповідних суспільних відносин.

Принцип прямої дії права ЄС орієнтує на те, що деякі норми права ЄС можуть бути застосовані безпосередньо в національних судах країн-членів. Якщо у громадян або компаній є права чи обов'язки згідно з правом ЄС, вони можуть посилатися на ці норми в судах своїх країн та вимагати їх захисту. А відповідно до принципу пріоритету, при існуванні конфлікту між

¹⁷¹ Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права // Європейські студії і право. 2013. № 1. С. 20–24; Європейський проект та Україна: монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. С. 130.

національним законом країни-члена та законом ЄС перевага надається закону ЄС. Це означає, що національні закони повинні бути інтерпретовані та застосовані відповідно до норм права ЄС¹⁷².

На наш погляд, для того, аби забезпечити максимальну життєздатність названих принципів, треба акцентувати увагу на них, а також на особливостях їх застосування у відповідних законах України. Насамперед про це варто згадати у ст. 19 Закону України, якою визначено юридичну силу та ієрархію нормативно-правових актів. У пункті 2 частини 2 цієї статті згадується лише про «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», проте нічого не сказано про акти ЄС та особливості їх застосування в Україні. На наш погляд, у цій частині має бути напрацьоване конкретне рішення, яке можна буде застосовувати як на рівні правотворчості, так і на рівні правозастосування. Як приклад чи орієнтир у цій частині може бути використане положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у якій чітко визначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Проте, знову ж таки, у цій статті йдеться лише про одне джерело права ЄС, що не можна визнати достатнім.

Отже, роблячи проміжний висновок із викладеного, а також беручи до уваги той факт, що адаптація та імплементація *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції відбуваються на різних рівнях, відповідно, і їх інституційне забезпечення реалізується інституціями (суб'єктами), розташованими на різних організаційно-правових рівнях. Принагідно зазначимо, що ми не погоджуємося з тими авторами, які вважають, що інституційними засадами інституту адаптації законодавства України до *acquis communautaire* є: 1) державні органи, створені для координації функціонування механізму адаптації законодавства України до *acquis communautaire*; 2) акти національного законодавства, акти міжнародного законодавства, міжнародні договори та угоди України і Європейського співтовариства, які закріплюють основні стандарти, принципи, правила європейського законодавства, а також його адаптації до вітчизняних умов¹⁷³.

За такого підходу неможливо провести відмінності між категоріями «адаптація законодавства до *acquis communautaire*» та «інституційні механізми адаптації законодавства до *acquis communautaire*». На наше переконання, «адаптація» являє собою правовий результат, до якого можна дійти через використання / застосування певних інструментів, одним із яких є інституційне забезпечення.

¹⁷² Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу // Юридичний вісник. 2023. № 6. С. 235–236.

¹⁷³ Малюга Л. Інституційні засади адаптації соціального законодавства України до *acquis communautaire* // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2018. № 2 (107). С. 56.

Суб'єкти інституційного забезпечення адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції

Беручи до уваги той факт, що адаптація законодавства України до *acquis* ЄС, як уже неодноразово підкреслювалося вище, спрямована на приведення національних законів базового (рамкового) рівня у відповідність до відповідних європейських стандартів, стає очевидним, що це не може бути реалізовано без участі головних суб'єктів нормотворчої діяльності, якими є Верховна Рада України, Уряд України та Президент України.

Відповідно до пункту 5 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить, у тому числі, визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Очевидно, що в межах виконання цього завдання Верховна Рада має приймати рішення, спрямовані на адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції.

З метою координації цього напрямку роботи на рівні Верховної Ради у 2020 р. було утворено Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу.

До предмета відання Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу віднесено:

- участь України в міжнародних інтеграційних процесах, пов'язаних із діяльністю Європейського Союзу (ЄС), Європейського Співтовариства з атомної енергії та їхніх держав-членів;
- адаптацію українського законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС), забезпечення його відповідності зобов'язанням України у рамках Ради Європи (РЄ);
- оцінку відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції;
- державну політику у сфері європейської інтеграції;
- забезпечення міжпарламентських зв'язків у рамках співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС);
- координацію програм технічної допомоги Європейського Союзу (ЄС) Верховній Раді України та спеціальних навчальних програм;
- надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України з Європейським Союзом (ЄС) та його державами-членами (ратифікація, приєднання до міжнародного договору, прийняття тексту міжнародного договору), денонсацію зазначених міжнародних договорів України;
- транскордонне та міжрегіональне співробітництво з країнами-членами Європейського Союзу (ЄС);
- співробітництво з інституціями ЄС з питань забезпечення відсічі зовнішньої агресії проти України, невійськових міжнародних форм та методів

стримування держави-агресора¹⁷⁴.

Разом із цим, треба зазначити, що у ситуаціях, пов'язаних із розробленням проєкту чи проєктів закону зі сфери кримінальної юстиції, до роботи над ними, окрім Комітету з питань інтеграції України до Європейського Союзу, будуть залучені також інші комітети – насамперед Комітет з питань правової політики та Комітет з питань правоохоронної діяльності. Останні два комітети відповідатимуть за змістовне (фахове) наповнення законопроєкту, тоді як Комітет з питань інтеграції України до Європейського Союзу нестиме відповідальність за забезпечення узгодження його положень із *acquis* ЄС.

Що стосується участі Президента України у процесі адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, то вона впливає з низки статей Конституції України, які надають Президенту України повноваження:

- а) вносити на розгляд Верховної Ради України законопроєкти (ст. 93);
- б) підписувати закони, прийняті Верховною Радою України (пункт 29 ст. 106);
- в) накладати вето на прийняті Верховною Радою України закони (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (пункт 30 ст. 106).

Таким чином, як впливає з викладеного, Президент України може самостійно ініціювати внесення змін до системи законодавства України або впливати на неї опосередковано – через підписання законів чи накладення на них вето.

Якщо вести мову про участь Уряду України у процесі адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, то вона може проявлятися або:

- а) у підготовці відповідних проєктів законів із їх наступною передачею на розгляд Верховної Ради України (абз. 1 ст. 93 Конституції України), або б) у виданні актів Кабінету Міністрів України (ст. 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»¹⁷⁵), спрямованих на уточнення (деталізацію) положень прийнятих законів, актів Президента України, постанов Верховної Ради України.

Ведучи мову про участь Уряду у питанні інституційного забезпечення адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, не можна не згадати також і про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції України – самостійний структурний підрозділ Секретаріату Кабінету Міністрів України, який здійснює організаційне, експертно-аналітичне та інформаційне забезпечення діяльності уряду у сфері

¹⁷⁴ Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. 2019. № 35. Ст. 147.

¹⁷⁵ Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 222.

європейської та євроатлантичної інтеграції.

Відповідно до Положення основними завданнями Офісу є:

1) координація діяльності органів виконавчої влади з розроблення та здійснення заходів, спрямованих на виконання:

- Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, інших міжнародних договорів України з питань європейської інтеграції і домовленостей між Україною та ЄС;
- річних національних програм у рамках Комісії Україна – НАТО, рішень Комісії Україна – НАТО у межах Хартії про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору та Декларації про її доповнення, інших міжнародних договорів між Україною та НАТО та уповноваженими органами НАТО;

2) координація процесу адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), а також стандартів і рекомендацій НАТО;

3) планування, моніторинг та оцінка результативності виконання завдань:

- у сфері європейської інтеграції, у тому числі з виконання Угоди про асоціацію;
- у сфері євроатлантичної інтеграції, у тому числі з виконання річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО;

3) координація діяльності органів виконавчої влади з розроблення проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на виконання:

- Угоди про асоціацію, інших міжнародних договорів України з питань європейської інтеграції і домовленостей між Україною та ЄС;
- річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО, міжнародних договорів між Україною та НАТО та уповноваженими органами НАТО;

4) удосконалення системи та механізмів координації діяльності органів виконавчої влади у сферах європейської та євроатлантичної інтеграції¹⁷⁶.

Поруч із викладеним, треба звернути також увагу на питання участі у законотворчій роботі, спрямованій на адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції, й інших суб'єктів, які є дотичними до цього напрямку. У даному випадку йдеться про Верховний Суд, а також Вищу раду правосуддя, які опікуються функціонуванням «судової» складової інституту кримінальної юстиції.

Так, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»¹⁷⁷ Пленум Верховного Суду України надає висновки щодо

¹⁷⁶ Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 759 // Офіційний вісник України. 2017. № 84. Ст. 2565.

¹⁷⁷ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 р. № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи та діяльності Верховного Суду України, у тому числі і тих з них, які: а) стосуються питань кримінальної юстиції; б) спрямовані на виконання зобов'язань України з питань адаптації законодавства України до *acquis* ЄС.

Аналогічні повноваження має також і Вища рада правосуддя, яка відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів^{178 179}.

Суб'єкти інституційного забезпечення імплементації *acquis* ЄС в сферу кримінальної юстиції

Як уже було відзначено вище, інституційне забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції здійснюється на наступному організаційно-правовому рівні, представленому насамперед органами центральної виконавчої влади та іншими органами державної влади центрального рівня, які не входять до системи виконавчої влади.

Серед цих органів, на наш погляд, можуть бути виділені суб'єкти загальної компетенції та суб'єкти спеціальної компетенції.

Загальною компетенцією у цій сфері володіє Міністерство юстиції України в особі Директорату стратегічного планування та європейської інтеграції.

Основними завданнями Директорату у названому напрямі є:

- координація роботи інших структурних підрозділів апарату Мін'юсту, територіальних органів та підвідомчих установ щодо забезпечення формування державної політики у сферах компетенції Мін'юсту та забезпечення її відповідності цілям і пріоритетам, визначеним Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, іншим документам державної політики, положенням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також іншим міжнародним зобов'язанням держави;
- координація роботи інших структурних підрозділів у межах компетенції діяльності Мін'юсту з питань європейської та євроатлантичної інтеграції¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 7–8. Ст. 50.

¹⁷⁹ Україна та Угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014–2022. К., 2023. С. 27–30.

¹⁸⁰ Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції // <https://minjust.gov.ua>.

Зазначений Директорат, виконуючи покладені на нього завдання, взаємодіє також і з іншими структурними підрозділами міністерства, які, у свою чергу, здійснюють міжгалузеве управління та координацію роботи на рівні інших центральних органів влади в окремих сферах. У цій частині насамперед треба назвати Директорат правосуддя та кримінальної юстиції, створений відповідно до Стратегії реформування державного управління України на період до 2021 року (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1102-р).

Основними завданнями Директорату є:

- забезпечення формування державної політики та визначення стратегічних напрямів організації державної політики на основі постійного аналізу стану справ у сфері його компетенції, вироблення альтернативних варіантів розв'язання існуючих проблем;
- здійснення моніторингу та оцінювання результатів реалізації державної політики, розроблення пропозицій щодо її продовження або коригування;
- здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності прийнятих законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері відання Директорату;
- забезпечення нормативно-правового регулювання у сфері його компетенції¹⁸¹.

Таким чином, у питаннях правосуддя та кримінальної юстиції останній із названих директоратів взаємодіє з Директоратом стратегічного планування та європейської інтеграції, зокрема щодо питань забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції.

Як уже було відзначено вище, кримінальна юстиція уособлює в собі державні органи (суб'єктів), діяльність яких регулюється кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством і які виконують функцію протидії злочинності¹⁸².

З огляду на це, а також враховуючи той факт, що у переважній більшості випадків протидія злочинності реалізується через розслідування злочинів, до сфери кримінальної юстиції ми можемо, відповідно, відносити тих суб'єктів, які займаються досудовим розслідуванням кримінальних справ.

Відповідно до ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України, органами досудового розслідування є органи, що здійснюють досудове слідство і дізнання.

Досудове слідство здійснюють:

- 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділи детективів, підрозділ

¹⁸¹ Директорат правосуддя та кримінальної юстиції // <https://minjust.gov.ua/m/pro-direktorat-6629>.

¹⁸² Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні // Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 1 (10). С. 236.

внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; 3) підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України.

Дізнання здійснюють підрозділи дізнання або уповноважені особи інших підрозділів: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів Бюро економічної безпеки України; г) органів Державного бюро розслідувань; ґ) Національного антикорупційного бюро України.

З викладеного можна зробити висновок, що суб'єктами, які відповідають за інституційне забезпечення імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції, є перелічені вище центральні органи виконавчої влади зі спеціальною (правоохоронною) компетенцією.

У цій частині треба відзначити, що їх можна розглядати у контексті нашого дослідження з двох позицій:

1) як об'єкти, які мають бути трансформовані відповідно до європейських стандартів, що діють у сфері кримінальної юстиції¹⁸³;

2) як суб'єкти, які на своєму рівні проводять цілеспрямовані заходи, аби наблизити підзаконне правове регулювання, розробниками якого вони є, до вимог *acquis* ЄС.

3.2. Діджиталізація кримінального процесу як інструмент прозорості та ефективності

Звертаючись до дослідження питань цифровізації кримінального процесу, неважко побачити різноплановість та багатоаспектність цього явища та процесів, що його супроводжують. В цьому контексті не можна оминати увагою сфери суспільних відносин, що тісно пов'язані із такими тенденціями сьогодення. В загальному розумінні цифровізація («діджиталізація») це невинний процес запровадження цифрових технологій у життєдіяльність людей. Автоматизація управлінських та виробничих процесів, що почала поступово запроваджуватись у різні сфери життя у минулому столітті та в свій час неодноразово викликала жваві дискусії та очікування, сьогодні фактично перетворилася у новий рівень, що інколи створює непередбачені суспільні відносини та взаємозв'язки.

Вважаємо, що для більшої об'єктивності дослідження цієї проблематики, спочатку слід визначити загальні питання, котрі пов'язані із державним управлінням, а вже потім, поступово звужуючи предмет аналізу, переходити до правоохоронної діяльності і правосуддя та, безпосередньо, до кримінально-процесуальних відносин. Такий порядок дослідження зумовлюється тим, що сутність державного управління полягає у створенні в країні певного стану суспільних відносин та підтримання їх у певному руслі невинних змін, з

¹⁸³ Чайка Р. А. Органи досудового розслідування в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. Вип. 89. Ч. 4. С. 55–61.

можливістю постійного прогнозованого впливу у будь-якій сфері. Оскільки завданням кримінального провадження є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, а кримінальний процес пов'язаний із застосуванням найжорсткіших санкцій, примусу та обмежень прав і свобод, тому, для більш повного розуміння зазначені питання необхідно розглядати саме в розрізі державного управління, а також соціально-економічних перетворень, що відбуваються на національному та міжнародному рівнях. При цьому розглядати такі питання необхідно як під кутом зору науково-теоретичних надбань, так і конкретних рішень та дій, що застосовуються на практиці для вирішення поточних правових ситуацій та проблем.

Як зазначають фахівці теорії держави та права «держава – це продукт суспільного розвитку, що є складним соціальним явищем, яке тісно пов'язане і багато в чому залежне від економічного, політичного і культурного розвитку суспільства», а також є формою «організації політичної влади, яка покликана впорядкувати суспільні відносини на певній території»¹⁸⁴. Також можна побачити і визначення під яким держава розуміється як «суверенне, політико-територіальне об'єднання суспільства, кероване апаратом управління, що виражає свою волю в загальнообов'язкових юридичних нормах і реалізує її за допомогою апарату примусу, податкової системи та інших інститутів, що забезпечують існування і реалізацію інтересів цього об'єднання як єдиної системи різноманітних соціальних груп»¹⁸⁵.

Сутність і призначення держави реалізується (виражається) у її функціях – основних напрямках діяльності, що прийнято поділяти на зовнішні та внутрішні. Під правоохоронною функцією (також іноді її називають «функція охорони прав і свобод людини і громадянина, та забезпечення правопорядку»), зазвичай розуміють «забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності і правопорядку, довілля, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин» [¹⁸⁶с.48] або «контроль за неухильним дотриманням конституції та законів, встановлення і притягнення до юридичної відповідальності винних у їх порушеннях» [¹⁸⁷с.66]. Також у теорії держави та права прийнято виокремлювати основні форми здійснення функцій держави до яких окремі фахівці відносять наступні:

- 1) законодавча;
- 2) управлінська (виконавча);
- 3) судова;

¹⁸⁴ Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с. С.32

¹⁸⁵ **Теорія держави і права** : навчальний посібник / Письменицький А.А., Гапотій В.Д., Попенко Я.В., Поліщук В.Г. - Мелітополь.: ФО-П Однорог Т.В., 2017. - 298 с. С.25-26

¹⁸⁶ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с. С.48

¹⁸⁷ Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с. С.66

4) контрольно-наглядова¹⁸⁸.

Розглядаючи сучасну українську державу через призму теорії держави та права, можна констатувати, що для забезпечення правоохоронної функції, як однієї із ключових функцій держави, в Україні створено систему правоохоронних органів та інших державних інституцій, що забезпечують стан безпеки та дотримання правопорядку. Для здійснення правосуддя в Україні створено систему судоустрою, що складається із відповідних судів. Як зазначено в Конституції України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів», правосуддя в Україні здійснюється судом на «засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»¹⁸⁹.

Повертаючись до поняття цифровізації в контексті державного управління, та розглядаючи такі процеси в нашій країні в їх ретроспективі, можна побачити, що до управління інформаційно-комунікаційним процесами та інформатизацією, а також становлення та удосконалення регулювання відносин у цій сфері, тобто процесів та відносин, котрі зараз прийнято називати «цифровізацією», за останні 20 років було залучено різні державні суб'єкти. До таких можна віднести, наприклад, Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації, Державний комітет інформатизації України, Державний комітет України з питань науково-технічного та інноваційного розвитку, Державне агентство з питань електронного урядування України, Міністерство цифрової трансформації України, які періодично реорганізовувались чи трансформувались у нові органи державної (виконавчої) влади чи відповідні державні інституції. Узагальнюючи цифровізаційні процеси в Україні на сучасному етапі можна побачити, що по суті, вони перебувають у двох управлінських площинах. З одного боку - у віданні Міністерства цифрової трансформації України, що утворено відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829 «Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади», якою реорганізовано «Державне агентство з питань електронного урядування шляхом перетворення»¹⁹⁰. Відповідно до пункту першого Положення про Міністерство цифрової трансформації України «Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України», а також є «головним органом у системі центральних

¹⁸⁸ Теорія держави і права : навчальний посібник / Письменицький А.А., Гапотій В.Д., Попенко Я.В., Поліщук В.Г. - Мелітополь.: ФО-П Однорог Т.В., 2017. - 298 с. С.57

¹⁸⁹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

¹⁹⁰ Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text>

органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики: у сферах цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, робототехніки та роботизації, розвитку штучного інтелекту, розвитку напівпровідникових технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; у сфері впровадження електронного документообігу; у сфері розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; у сферах відкритих даних, публічних електронних реєстрів, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтеоперабельності, електронних комунікацій та радіочастотного спектра, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету, електронної комерції та бізнесу; у сфері надання електронних та адміністративних послуг; у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; у сфері розвитку ІТ-індустрії; у сфері розвитку та функціонування правового режиму Дія Сіті; у сфері хмарних послуг; у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейній сфері»¹⁹¹. Для розуміння основної мети Мінцифри можна навести слова її керівника, що зазначено на сайті, а саме: «цифровізація — це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси»¹⁹².

З іншого боку слід констатувати, що такі процеси інтегровано у повноваження та функції відповідних державних органів, наприклад, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної судової адміністрації України, та реалізується, в тому числі шляхом створення відповідних юридичних осіб, наприклад, державних комерційних підприємств - Державне підприємство «Інформаційні судові системи» та Державне підприємство «Національні інформаційні системи».

Отже, розглядаючи цифровізацію в контексті державного управління, можна констатувати, що такі процеси завжди будуть знаходитись у «полі зору» державного управління та відповідати запитам та потребам як держави, так і учасників соціальних та економічних відносин – фізичних та юридичних осіб, які підпадають під національну юрисдикцію. Узагальнюючи запити та потреби всіх учасників та не вдаючись до глибокого аналізу, можна виокремити дві основні тенденції, які мають чітке відображення у процесі цифровізації. По-перше, це *оптимізація*, що полягає у зменшенні витрат часу та/або ресурсів для досягнення цілей (результатів) в процесі життєдіяльності чи здійсненні управлінських повноважень або забезпеченні правопорядку. По-друге, *прозорість*, що для державного управління передбачає якісну

¹⁹¹ Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>

¹⁹² Михайло Федоров: Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/mikhaylo-fedorov-tsifrovizatsiya-tse-postupove-peretvorenniya-usikh-derzhavnikh-poslug-na-zruchni-onlayn-servisi> (дата звернення: 28.10.2025).

статистичну інформативність та можливість моніторингу і відповідного впливу на процеси в режимі наближеного до «реального часу» з мінімізацією помилок, зловживань чи порушень, а для інших учасників відносин - можливості моніторингу влади, отримання достовірної інформації та включеності в соціально-економічні процеси (державні закупівлі, доступ до публічної інформації тощо).

Поступово переміщуючи акценти із загальних питань до окремих, що стосуються цифровізації кримінального процесу, слід звернути увагу на те, що кримінально-процесуальні відносини можна розглядати принаймні у двох аспектах. По-перше, з внутрішньої сторони, тобто з точки зору безпосередніх учасників таких відносин, які, в тому числі, реалізують свої права шляхом вчинення певних процесуальних дій та прийняття рішень в межах компетенції. По-друге, з зовнішньої, коли такі відносини стають об'єктом для інших суб'єктів суспільних відносин, що безпосередньо не включаються у кримінально-процесуальні правовідносини, тобто ситуації, коли діяльність відповідних державних інституцій та система правовідносин, зазнають моніторингу та впливу з боку держави та громадськості. Останнє знаходить свою реалізацію у можливості доступу до судових рішень, громадському контролю, доступі до публічної інформації тощо. З огляду предмету дослідження необхідно зосередити увагу саме на першому аспекті.

Звертаючи увагу на сучасні науково-практичні публікації з питань цифровізації кримінального процесу, неважко побачити значну увагу до проблематики у цій сфері. Серед вітчизняних фахівців, хто досліджує такі питання можна назвати таких як Бондар В.С., Гавловський В.Д., Гуцалюк М.В., Дабіжа Д.В., Кисельов А.О., Круль С.М., Лишак О.А., Орлов Ю.Ю., Солдатенко О.А., Тетерятник Г.К., Федчак І.А., Ханін С.Г., Хахановський В.Г., Чернявський С.С., Шаблистий В.В. та інших.

Аналізуючи публікації у сфері «діджиталізації» кримінального процесу можна виокремити дві взаємопов'язані складові – теоретична та практична. Теоретична складова таких досліджень стосується переважно проблемних питань, основ, пропозицій та прогнозів щодо врегулювання таких відносин чи реалізації прав. В свою чергу, практична складова таких публікацій вказує на те яким чином вирішуються конкретні правові ситуації в умовах невизначеності чи суперечності - правових прогалин чи колізій.

З огляду особливостей кримінального провадження, розглянемо цифровізацію через призму сторін кримінального провадження (перш за все ролі слідчого, прокурора і захисника), адвоката, який здійснює представництво та суду. Для виокремлення процесів цифровізації від правових аспектів реалізації прав чи здійснення певних повноважень у кримінальному процесі необхідно зробити певне абстрагування, а також вдатися до редукції, та розглянути кримінальний процес як систему відносин, в якій учасники, вступаючи у взаємодію, виконують чітко визначену певну функцію та досягають (намагаються досягнути) індивідуально визначеної мети. Такий системний підхід дозволить з більшою ясністю зрозуміти поведінку учасників

та визначити їх запити та очікування від цифровізації.

Дещо спрощено діяльність сторін та адвоката, який здійснює представництво, можна розглядати як діяльність, що спрямована на *пошук, фіксацію та використання для аргументації власної правової позиції* відомостей про певні факти і обставини (доказів), при цьому сторона обвинувачення у своєму «арсеналі» має можливості як здійснювати певні дії (в тому числі звертатись за дозволом на проведення окремих дій, що обмежують права і свободи), так і приймати процесуальні рішення, а сторона захисту реалізує свої повноваження виключно шляхом певних дій чи звернень. Отже, пропускаючи їх діяльність через раніше вказані тенденції в процесі цифровізації – «оптимізацію» та «прозорість» можна однозначно стверджувати те, що цифровізація значно збільшує правові можливості та ефективність професійної діяльності. Проте, як слушно зазначається багатьма фахівцями, такі можливості мають як явні так, і приховані ризики. Крім того частина питань залишаються дискусійними з точки зору правового регулювання.

Так, порівнюючи Кримінальний процесуальний кодекс України з Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України та Кодексом адміністративного судочинства України в частині регламентації електронних доказів, можна побачити, що в останніх трьох кодексах передбачено визначення електронних доказів. Відповідні дефініції надано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Визначення електронних доказів у Цивільному процесуальному кодексі України, Господарському процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України

ЦПК України		ГПК України		КАС України	
Стаття	100. Електронні докази	Стаття	96. Електронні докази	Стаття	99. Електронні докази
	1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях		1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися,		1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема на портативних

(картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

2. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги". Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

3. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

5. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не подано, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

зокрема на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

2. Електронні докази подаються у формі документів, на які накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги". Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

3. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

5. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал

пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

2. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, на яку накладено кваліфікований електронний підпис відповідно до вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги". Законом може бути визначено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

3. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, визначеному законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

5. Якщо подано копію (паперову копію) електронного доказу, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може витребувати у відповідної особи оригінал електронного доказу. Якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд

електронного доказу не ставить під сумнів поданий, а учасник справи відповідність копії або суд ставить під сумнів (паперової копії) оригіналу, відповідність поданої копії такий доказ не береться (паперової копії) судом до уваги. оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги.

Як видно з тексту правових норм, що визначено у відповідних процесуальних кодексах України, визначення та процедурні питання подання електронних доказів законодавцем уніфіковано та зведено до тотожних вимог. В цьому контексті кримінальний процес, хоча і має відповідну судову практику та правові норми, що дозволяють обходитись без відповідного відокремлення електронних доказів, але через жваву дискусію у теоретичній та практичній площині, потребує якомога скорішого правового вирішення та врегулювання з боку законодавця.

Серед ризиків можна виділити дві умовні групи, що виокремлюються за залежністю від поведінки осіб. До першої групи можна віднести такі як зловживання (використання дійсних прав на шкоду правам іншим особам чи завданням кримінального провадження), правопорушення, в т.ч. фальсифікація та помилки через необачність. Як приклад можна навести інформацію, що оприлюднена у квітні 2025 року на офіційному сайті Національного антикорупційного бюро, в якій зазначено наступне: «НАБУ і САП повідомили двом адвокатам та фактичному керівнику адвокатського об'єднання про підозру у несанкціонованому доступі до закритої частини Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР).

За даними слідства, починаючи з серпня 2022 року, підозрювані отримали доступ до закритого реєстру судових рішень й почали систематично використовувати ці дані для автоматизованого отримання інформації про результати розгляду судами клопотань від правоохоронних органів та прокуратури. Для цього було розроблено спеціальний скрипт, який кожні 12 годин збирав дані та зміст нових судових рішень щодо клієнтів адвокатів і дозволяв проводити ручний пошук у реєстрі.

Судові рішення, одержані за допомогою обох функцій, використовувались адвокатами у своїй діяльності. Зокрема, підозрювані стежили за ухвалами суддів щодо надання дозволів на проведення обшуків та інших слідчих дій, щоб попереджати своїх клієнтів. Отримані незаконним шляхом дані використовувалися для підготовки до слідчих дій, знищення речових доказів і документів, а також ухилення клієнтів адвокатів від кримінальної відповідальності.

Унаслідок цієї злочинної схеми було здійснено 39615 пошукових запитів

та переглянуто 7 572 судових рішення»¹⁹³.

До другої групи можна віднести ризики верифікації, тобто неможливості встановлення (перевірки та підтвердження) достовірності або автентичності інформації, що створена чи збережена за допомогою електронних технологій чи засобів. На цих питаннях акцентує увагу адвокат С. Ханін, який, описуючи типові приклади, вказує на такі основні проблеми: «1) неможливість довести походження відеофайлу (аудіофайлу); 2) відсутність підтвердження безперервності запису; 3) ускладнення виявлення відеомонтажу та маніпуляцій; 4) відсутність можливості відновлення видалених фрагментів відео».¹⁹⁴

Якщо розглядати кримінальний процес через призму створення баз даних, та комунікації між певними суб'єктами та учасниками провадження, то можна побачити як еволюціонували такі відносини за останні понад десять років, пройшовши шлях від запровадження автоматизованої системи документообігу суду (введено в дію з 1 січня 2011 року) та Єдиного реєстру досудових розслідувань до створення Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (05.10.2021 року функціонують три підсистеми (модулі) - «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцз'язку), «Інформаційно-комунікаційної системи досудового розслідування» чи інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «іКейс» (у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких здійснюється детективами Національного антикорупційного бюро України)¹⁹⁵.

Таким чином сьогодні можна констатувати значний темп та обсяги цифровізації як процесів, що складають зміст кримінально-процесуальних відносин, так і інформаційно-комунікаційної діяльності уповноважених суб'єктів та учасників кримінального процесу. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій з одного боку створює можливості для підвищення ефективності професійної діяльності у цій сфері та оптимізації витрат часу та ресурсів, відповідними учасниками, а з іншого – містить ризики щодо зловживань, правопорушень та створення більшого рівня невизначеності. Отже процес запровадження цифрових технологій та удосконалення правового регулювання у цій сфері потребує поміркованого підходу з боку органів державного управління та консолідації зусиль фахівців як на теоретичному, так і практичному рівнях.

¹⁹³ НАБУ і САП викрили схему незаконного доступу до закритих судових рішень (ВІДЕО). НАБУ офіційний вебсайт. URL: <https://nabu.gov.ua/news/nabu-i-sap-vykryly-skhemu-nezakonnogo-dostupu-do-zakrytykh-sudovykh-rishen/> (дата звернення: 29.10.2025).

¹⁹⁴ «Ототожнення електронного та матеріального носія» не є питанням права, а питанням фізики – адвокат. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/165973-ototozhnennya_elektronnogo_ta_materialnogo_nosiya_ne_e_pitan.html (дата звернення: 29.10.2025).

¹⁹⁵ Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування "іКейс". Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

3.3. Імплементація європейських стандартів щодо забезпечення кримінально-виконавчого законодавства

Імплементація європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України є актуальним і багатоаспектним напрямком досліджень, що охоплюють як теоретичні, так і практичні аспекти, спрямовані на приведення українського **кримінально-виконавчого законодавства** до вимог Європейського суду з прав людини та інших міжнародних документів. Актуальність також обумовлена євроінтеграційним курсом України, а саме зобов'язання привести національне законодавство у відповідність до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу (далі – ЄС): ратифікація міжнародних договорів та рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Ігнорування цих стандартів призводить до зростання кількості позовів проти України в ЄСПЛ та, як наслідок, до необхідності виплати компенсацій. Крім зазначеного, важливість імплементації європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України пов'язана зі зміною парадигми від карального підходу до гуманізації та ресоціалізації засуджених.

Варто зазначити, що впровадження європейських стандартів сприяє: покращенню умов утримання, що відповідають мінімальним вимогам щодо площі, санітарних умов та медичного обслуговування; запровадженню альтернативних покарань (наприклад, пробація) для зменшення кількості ув'язнених та їх ефективнішої реінтеграції в суспільство; забезпеченню доступу до освіти, праці та психологічної допомоги, що є ключовими для підготовки засуджених до життя на волі. Розкриття питання імплементації європейських стандартів у кримінально-виконавче законодавство України значуще й в контексті боротьби з корупцією та забезпечення прозорості в пенітенціарній системі. Європейські стандарти передбачають чіткі механізми контролю та моніторингу за дотриманням прав людини, що значно знижує ризики зловживань, що включає створення ефективних систем оскарження для засуджених. І напри кінець, для успішної імплементації реформ необхідна відповідна підготовка персоналу, що полягає у необхідності розробки нових програм навчання, які включають: основи європейського кримінально-виконавчого права; етичні норми та стандарти поведінки з ув'язненими; навички роботи з новими технологіями та інструментами, що використовуються в сучасній пенітенціарній системі. Отже, для правового регулювання та гармонізації кримінально-виконавчого законодавства, важливим є визначення основних напрямків які потребують узгодженостей із європейськими стандартами, зокрема Рекомендаціям Комітету Міністрів Ради Європи та Рішенням ЄСПЛ та удосконалень чинного кримінально-виконавчого законодавства України.

Міжнародні стандарти прав людини та судова практика формують ґрунтовну основу як для процедур інклюзивного та консультативного характеру, так і для визначення змістовних положень Конституції. З точки

зору матеріального захисту прав людини, важливими є не лише перелік прав, які мають бути гарантовані, захищені, підтримані та реалізовані, а й створення інституційних механізмів, що забезпечують ефективний захист цих прав та наявність дієвих засобів правового захисту в разі їх порушення. Державне управління, яке не спирається на принципи прав людини та основоположних свобод, втрачає ключові складові, необхідні для функціонування демократичної системи. Відомо, що навіть за сприятливих умов права людини не реалізуються автоматично. Для їхньої повноцінної реалізації необхідні активні дії та, у багатьох випадках, боротьба за власні права та свободи. Цей процес має бути інтегрованим у комплекс заходів, що формують єдиний механізм захисту прав людини. Саме тому в юридичній літературі останніх років спостерігається підвищений інтерес до аналізу механізмів забезпечення та захисту прав людини [, С. 32]¹⁹⁶. Їхня реалізація відбувається через відповідні механізми, що забезпечують їхню дієвість[, С. 293]¹⁹⁷. Слід вказати, що внутрішніми національними нормативно-правовими актами України, які імплементують європейські стандарти прав людини через своє національне законодавство є: *Конституція України* []¹⁹⁸ (Стаття 8: принцип верховенства права, обов'язковість норм міжнародного права; Стаття 55: право на звернення до міжнародних судових установ, зокрема до ЄСПЛ; Стаття 124: юрисдикція міжнародних судів визнається Україною); *Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»* від 2006 року, який визначає механізм виконання рішень ЄСПЛ в Україні []¹⁹⁹; *Закон України «Про міжнародні договори України»* від 2004 року, який регулює статус міжнародних договорів у правовій системі України[]²⁰⁰; *Кримінальний кодекс України* який враховує міжнародні правові стандарти, зокрема у сфері воєнних злочинів та катувань (ст. 438, 439) []²⁰¹; *Кодекс адміністративного судочинства України*, який передбачає можливість перегляду судових рішень

¹⁹⁶ Баштанник А.Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 1. 2021, С. 29-34.

¹⁹⁷ Колізії в реалізації та захисті прав людини: навчальний посібник / кол. авторів. Білоцерківський нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333 с.

¹⁹⁸ Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁹⁹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України Відомості Верховної Ради України, 2006, №30, ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 12.05.2025)

²⁰⁰ Про міжнародні договори України. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 50, ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 12.05.2025)

²⁰¹ Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.05.2025)

у зв'язку з рішенням ЄСПЛ []²⁰²; *Рішення Конституційного Суду України, Рішення Верховного Суду України*, так як вони враховують практику ЄСПЛ у тлумаченні правових норм, адже судові органи застосовують прецеденти ЄСПЛ при винесенні рішень; *Національна стратегія у сфері прав людини* (затверджена Указом Президента №501/2015) []²⁰³. Цим Указом затверджена Національна стратегія у сфері прав людини, що зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у зазначеній сфері[]²⁰⁴. Крім створення нової бази джерел із використанням міжнародних стандартів у галузі прав людини, завдання ефективного забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, також передбачає й відповідну адаптацію чинного законодавства до сучасних європейських і міжнародних документів у галузі прав людини, що полягає в поетапному ухваленні та впровадженні законів і підзаконних нормативно-правових актів, розроблених з урахуванням права Європейського Союзу, а також у внесенні відповідних змін до чинних нормативно-правових актів України. Зокрема, щодо адаптації законодавства, яке безпосередньо стосується правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, насамперед слід відзначити ухвалений у 2013 р. так званий євроінтеграційний закон – Закон України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання»[]²⁰⁵, ухвалення якого розглядалося як необхідний крок для підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом []²⁰⁶. Він вніс зміни та доповнення до статей Кримінально-виконавчого кодексу України, якими регулюються порядок і умови виконання та відбування таких видів кримінальних покарань, як позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі. Ще одним важливим кроком до утвердження в Україні міжнародних стандартів поведінки із засудженими стало ухвалення у 2014 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських

²⁰² Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України, 2005, № 35-36, № 37, ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 12.05.2025)

²⁰³ Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України. Документ 119/2021 від 24.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

²⁰⁴ Колізії в реалізації та захисті прав людини: навчальний посібник / кол. авторів. Білоцерківський нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333 с.

²⁰⁵ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 № 435-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-18> (дата звернення: 15.10.2025)..

²⁰⁶ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 10.10.2025).., с. 67

стандартів»^[207], яким визначено стратегію і тактику державної політики щодо реформування органів та установ виконання покарань відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини. Зміни, закріплені цим Законом, суттєво покращували правове становище осіб, засуджених в Україні до позбавлення волі. Так, принциповою зміною став підхід до визначення праці засуджених як до їх суб'єктивного права: відповідно до ст. 26 Європейських пенітенціарних правил^[208] замість обов'язку засуджених працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, встановлювалось право засуджених працювати на таких роботах^[209]. Законом було також урегульовано порядок надання засудженим тривалих побачень та оформлення пенсій, розширено перелік кореспонденції, що не підлягає перегляду, змінено формулювання щодо виконання засудженими законних вимог адміністрації, закріплено право користуватися мобільним зв'язком та Інтернетом тощо^[210].

Постійно відбувається модернізація національного законодавства з питань захисту прав і свобод засуджених, удосконалення інституційного механізму національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері, про що свідчить прийняття низки нормативних актів. Важливу роботу на шляху імплементації міжнародно-правових зобов'язань здійснюють Міністерство юстиції України, Державна кримінально-виконавча служба України, Міністерство закордонних справ України, Уповноважений ВРУ з прав людини, безпосередньо установи виконання покарань. Звісно, проблеми політичного, соціально-економічного, кадрового характеру перешкоджають належному виконанню міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених. Зокрема накази Міністерства юстиції України «Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань»^[211], «Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі

²⁰⁷ Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України : від 08.04.2014 № 1186-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення: 10.10.2025).

²⁰⁸ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025)

²⁰⁹ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025)

²¹⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.10.2025)

²¹¹ Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2648/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025)

доступу до глобальної мережі Інтернет»^[212], Наказ Мін'юсту України та МОЗ України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі»^[213] тощо. Необхідність забезпечення умов для реальної можливості засуджених скористатися правами, наданими Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів», зумовила ухвалення у 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених»^[214], яким було суттєво розширено права засуджених до позбавлення волі (зокрема, витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсій та іншого доходу), врегульовано питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі, які фактично за чинними нормами Кримінально-виконавчого кодексу України не могли скористатися цим правом, а також внесено зміни щодо прав засуджених до позбавлення волі на користування глобальною мережею Інтернет. Законодавчі зміни, які відбулися останніми роками в Україні, дозволили істотно наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі до міжнародних стандартів поведінки із засудженими. Розглянуті нововведення українського законодавства є прямим відбиттям норм, принципів і рекомендацій міжнародних норм права, які дедалі більше входять у практику діяльності установ та органів вітчизняної пенітенціарної системи. Однак завдання інтеграції до Європейського Союзу вимагає не лише формального приведення національних норм і правил у відповідність до європейських стандартів у галузі прав людини, а й реального дотримання цих прав і свобод, їх належної охорони та захисту, що, зокрема, потребує подальшого реформування вітчизняної пенітенціарної системи та організаційно-правового забезпечення діяльності її органів та установ з використанням сучасного міжнародного досвіду. Практичне вирішення проблеми застосування у пенітенціарній системі України міжнародних стандартів поведінки із засудженими, зокрема, передбачає:

– запобігання забороненим способам поведінки із засудженими, що принижують їх людську гідність;

²¹² Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет. Наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 № 3233/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025)

²¹³ Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: Наказ Мін'юсту України та МОЗ України від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 10.10.2025)

²¹⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 10.10.2025).

- забезпечення законності діяльності персоналу установ та органів, що виконують покарання;
- приведення у відповідність до згаданих стандартів умов утримання засуджених, забезпечення належного медичного обслуговування, загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених тощо;
- створення дієвої системи ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених до позбавлення волі;
- розширення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі тощо.

Реалізація зазначених заходів дасть змогу суттєво наблизити умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі в Україні до відповідних міжнародних стандартів поводження із засудженими й можливість покращити стан дотримання прав позбавлених волі осіб, а також посилити гарантії їх здійснення[, С. 164-168]²¹⁵.

Попри активний процес імплементації міжнародно-правових норм, все ж залишалися певні проблеми невідповідності національних норм зазначеним стандартам, які стосуються прав засуджених. Так, Ягунов Д. визначає, що серед основних проблем невідповідності наявних стандартів пенітенціарної системи України міжнародним стандартам фактори, які перешкоджають наближенню до усталених стандартів, а саме: 1) небезпечно велике в'язничне населення; 2) небезпечне переповнення пенітенціарних установ; 3) незадовільні умови тримання ув'язнених та незадовільні умови роботи в'язничного персоналу; 4) недобір в'язничного персоналу; 5) розчарування в'язничного персоналу у своїй роботі; 6) низький рівень в'язничної безпеки; 7) токсичний мікс ув'язнених та засуджених до тривалих строків покарання та/або до довічного ув'язнення, а також ув'язнених та засуджених, які мають психічні розлади; 8) бунти, масові заворушення та інші форми безладу у пенітенціарних установах тощо [, С. 429; С. 109-110]²¹⁶. Водночас, попри певні проблеми, процес імплементації не припинявся. Унаслідок імплементації міжнародних стандартів 16 грудня 2022 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р була схвалена «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р.» та був затверджений «операційний план її реалізації у 2022–2024 рр.». У Стратегії зазначалось зокрема, таке: «Система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з урахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії Російської федерації проти України; <...> органи державної влади повинні створити в

²¹⁵ Почанська О. С. Особливості використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA*. 2020. № 4 (91). С. 158-169,

²¹⁶ Yagunov D.V. Prison reform in ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Iss. 4. p. 167–184, 429–430; Гороть А.М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*, Вип. 6, 2024. С. 105-112.

пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання; <...> умови тримання у багатьох слідчих ізоляторах та установах виконання покарань не задовольняють базові потреби засуджених та осіб, взятих під варту, і прирівнюються Європейським судом з прав людини до катувань, що ускладнює досягнення завдань виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості повторних злочинів і надзвичайних подій; Європейським судом з прав людини неодноразово зверталась увага, зокрема, на переповненість слідчих ізоляторів, недостатню кількість та низьку якість продуктів харчування, неналежну медичну допомогу, нестачу денного світла та свіжого повітря, невиправдані режимні обмеження; умови позбавлення волі, особливості середовища засуджених та осіб, взятих під варту, потребують створення додаткових гарантій захисту людини в місцях позбавлення волі, у тому числі з урахуванням воєнних викликів» [; , С. 110]²¹⁷. На думку дослідників, удосконалення забезпечення прав і свобод засуджених в Україні можливе завдяки запровадженню Стратегії реформування пенітенціарної системи України та затвердженню операційного плану її реалізації, а також визначенню основних стратегічних цілей, у яких би відображалися і удосконалювалися: 1) створення належних умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; 2) створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; 3) забезпечення права на охорону здоров'я та належне медичне обслуговування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 4) збільшення застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; 5) удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; 6) забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; 7) формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу пенітенціарної системи; 8) розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи. Також, на думку Ковальова А.В., під час забезпечення захисту прав засуджених, слід звернути увагу на підбір, підготовку, навчання і діяльність персоналу установ виконання покарань України та гарантії їх правового та соціального захисту[, С. 170]²¹⁸. Дослідники наголошують, що реалізація міжнародних стандартів щодо

²¹⁷ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%d1%80/conv#text> (дата звернення: 03.08.2025); Гороть А.М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*, Вип. 6, 2024. С. 105-112,

²¹⁸ Ковальов А.В. Імплементація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 «Право». Київ, 2023. 233 с.

поводження із ув'язненими в Україні здійснюється за трьома напрямками: а) за допомогою формування відповідної кримінально-виконавчої політики; б) через удосконалення національного кримінального законодавства; в) у практичній діяльності органів та установ, що виконують покарання []²¹⁹.

Важливо зазначити, що окрім спеціальних міжнародних договорів, які стосуються пенітенціарних правил, Україною ратифіковано низку універсальних міжнародних угод, що дало можливість імплементувати міжнародні стандарти поведінки із засудженими у національне законодавство і, зокрема, у кримінально-виконавче законодавство. зокрема, у ч. 1 ст. 1 КВК України міститься положення, згідно з яким способом захисту інтересів особи, суспільства і держави як мети кримінально-виконавчого законодавства є «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими», що цілком відповідає змісту Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання. 5 травня 1997 р. Україною був підписаний, а потім і ратифікований Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Європейської конвенції з прав людини), що зобов'язало 22 лютого 2002 р. скасувати смертну кару як вид покарання, передбачений КК. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, набрала чинності для України з 1 вересня 1997 р., після чого Україну у 1998, 1999, 2000 і 2002 роках відвідали з інспекцією члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню []²²⁰. Водночас слід відмітити, що, попри велику кількість проведених змін, все ще залишаються невирішені проблеми та невикористані можливості на шляху приведення національного кримінально-виконавчого законодавства у відповідність із міжнародними стандартами[, С. 110-111]²²¹.

Кримінально-виконавча система України потребує серйозного перегляду та реформування на всіх рівнях, починаючи від управління та закінчуючи законодавством і контролем. Тільки комплексний підхід і системні зміни можуть забезпечити ефективне функціонування системи та досягнення високих стандартів правосуддя й гуманізм. Кримінально-виконавче право України перебуває у стані трансформації, який обумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Перші охоплюють реформування судової

²¹⁹ Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поведінки із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. Випуск 2. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.13> (дата звернення: 16.05.2025).

²²⁰ Кримінально-виконавче право України : підручник / за ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2006. 256 с..

²²¹ Гороть А.М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*, Вип. 6, 2024. С. 105-112.

системи, децентралізацію влади та гуманізацію кримінального законодавства. Другі – це євроінтеграційні прагнення країни та впровадження міжнародних стандартів у сфері поводження з засудженими []²²².

Цікаво проаналізувати доктринальні погляди щодо досліджуваного питання, так як наукові пошуки щодо впровадження міжнародних стандартів у кримінально-виконавчу політику завжди були зосереджені на дослідженні правових, соціальних та організаційних аспектів цього процесу. Важливими аспектами впровадження міжнародних стандартів у кримінально-виконавчу політику завжди були і залишаються на сьогодні, такі напрямки як: гармонізація термінології та принципів, розробка законопроектів, що імплементують нові норми; аналіз імплементаційних процесів в інших європейських країнах. Дослідники аналізували та продовжують досліджувати, як міжнародні норми та принципи, що стосуються поводження із засудженими, впливають на національне законодавство, так і практику їх застосування, проте залишається низка проблем, що гальмують цей процес, зокрема недосконалість законодавства (попри прогрес, деякі норми продовжують бути застарілими та не відповідати міжнародним вимогам).

Аналізуючи сучасні дослідження в напрямку гармонізації термінології у кримінально-виконавчому законодавстві відповідно до європейських стандартів звернемо увагу на ті, що стосуються принципів гармонізації, зокрема єдність понять (усунення дублювання термінів і використання єдиних визначень для аналогічних понять у різних нормативно-правових актах); чіткість і недвозначність (запровадження термінів, які не мають подвійного тлумачення, що зменшує ризик корупції та зловживань, зокрема для таких понять, як «нагляд», «участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених», «контроль»). Отже, гармонізація термінології в кримінально-виконавчому законодавстві України відповідно до європейських стандартів є ключовим завданням для усунення розбіжностей і підвищення ефективності правозастосування. Основними принципами гармонізації є єдність понять та їх чіткість і недвозначність.

Державна політика виконання кримінальних покарань з урахуванням вимог сьогодення, повинна здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів, принципів законності, гуманізму, демократизму і справедливості. Аналіз сучасних доктринальних джерел виявив наступні розробки у напрямку гармонізації принципів кримінально-виконавчого права до міжнародних стандартів. Так, у своїй публікації Кернякевич-Танасійчук Ю.В. аналізує принцип гуманізму як один із основних конституційних засад кримінально-виконавчої політики та кримінально-виконавчого права. Авторка стверджує, що гуманізація кримінально-виконавчої політики повинна реалізовуватися як на рівні її формування, відображаючись у нормах кримінально-виконавчого

²²² Вітюк Д. Л., Олійник І. Л. Теоретико-правовий аналіз досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. *Ірпінський юридичний часопис*, (2(15), 2024. 11–19. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-11-19](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-11-19).

законодавства з урахуванням норм міжнародного права, так і на рівні її реалізації. Гуманізація кримінально-виконавчої політики України на рівні її реалізації може відбиватися: в умовах відбування покарань, засобах виправлення та ресоціалізації засуджених – режимі, соціально-виховній роботі тощо. Відтак, забезпечення належних умов тримання засуджених, що становить сутнісну ознаку реалізації принципу гуманізму в концепції кримінально-виконавчої діяльності, розглядається як прояв гуманного ставлення до них. *Вчена констатує факт неналежних, а часом незадовільних умов тримання засуджених в установах виконання покарань, що не відповідають міжнародним стандартам, є за своєю суттю нелюдськими та такими, що принижує гідність, поводженням, про що неодноразово визнавав Європейський суд з прав людини.* З огляду на наявність окреслених проблем на думку вченої, необхідно вжити заходи щодо приведення умов відбування покарань до міжнародних, у тому числі європейських стандартів, не лише на рівні закріплення відповідних норм у законодавстві, а й на практиці виконання-відбування покарань^[223].

Державна кримінально-виконавча служба України повинна максимально об'єктивно не тільки інформувати засуджених про їх права та обов'язки, але й беззаперечно дотримуватися у своїй діяльності міжнародних стандартів поводження із засудженими та вимог вітчизняного законодавства. Найчастіше порушувалися права засуджених як в довоєнний час, так і під час повномасштабного вторгнення агресором сусідньої держави: недотримання умов тримання, порушення права засудженого на психіатричну допомогу, безпідставне обмеження прав засуджених на довготривалі та короткострокові побачення під час воєнного стану, а також безпека засуджених під час збройної агресії^{[, С.107 - 128]²²⁴.}

Маємо також звернутися до наукового аналізу з боку вчених щодо законопроектів, в яких пропонувалися певні положення щодо імплементації норм міжнародних стандартів. Так, парламентом був ухвалений законопроект № 2251а від 03.07.2015 р., спрямований на впорядкування процедури застосування заохочень та стягнень до засуджених під час відбування покарання. Узятим за основу законопроектом № 2252а від 03.07.2015 р. передбачено внесення змін, які докладніше регулюють питання відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії. Крім цього, там пропонувалось закріпити додаткові гарантії процедури застосування примусового лікування засуджених до позбавлення волі та передбачаються додаткові гарантії захисту прав засуджених жінок і жінок, які

²²³ Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. Том 1 № 49. 2025. С. 78-85.

²²⁴ Дотримання прав людини в діяльності Державної кримінально виконавчої служби України і Служби пробачії : наук.-практ. посіб. / [О. В. Гальцова, О. О. Пашенко, А. Ф. Степанюк І. С. Яковець] ; за заг. ред. А. Ф. Степанюка ; НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.. Харків : Право, 2023. 130 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985200>

мають при собі дітей, а також неповнолітніх (наприклад, дозволити жінкам побачення з дітьми без обов'язкової присутності представника колонії). Законопроект пропонував розширити громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час відбування кримінального покарання. Його здійснюватиме спостережна комісія. Законопроект також обумовлював норму, яка надає засудженим можливість здійснювати телефонні розмови відразу ж після прибуття в установу відбування покарання, у тому числі й під час перебування в ділянці карантину, діагностики і розподілу. Законопроект обмежує загальну тривалість перебування осіб у дільниці посиленого контролю виправних колоній шістьма місяцями []²²⁵. Відповідно до законопроекту № 2253а (від 03.07.2015 р.) засуджені відбуватимуть покарання в межах своєї адміністративно-територіальної одиниці. Може відбуватись і перехід засудженого за власним бажанням у колонію, розташовану в адміністративно-територіальній одиниці, де проживають його родичі (відповідно до ст. 8 про забезпечення права на приватне та сімейне життя Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод) []²²⁶. Наступний проект закону – № 2254 а від 03.07.2015 р. – передбачав внесення змін до частини 2 ст. 64 ККУ, спрямовані на те, щоб виключити можливість застосування довічного ув'язнення до жінок, які вчинили кримінальне правопорушення (в Україні довічне покарання відбуває лише 24 жінки, і їхня кількість не збільшується вже протягом тривалого часу) []²²⁷. Законопроект № 2255а від 03.07.2015 р. передбачав підвищення ефективності захисту прав людини шляхом удосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань []²²⁸. З метою наближення пенітенціарного законодавства України до європейських стандартів ухвалено законопроект № 2685 від 21.04.2015 р., який

²²⁵ Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // Центр досліджень соціальних комунікацій : URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:reformaderzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkrodu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 17.01.2025).

²²⁶ Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // Центр досліджень соціальних комунікацій : URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:reformaderzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkrodu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 17.01.2025).

²²⁷ Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // Центр досліджень соціальних комунікацій : URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:reformaderzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkrodu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 17.01.2025).

²²⁸ Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // Центр досліджень соціальних комунікацій : URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:reformaderzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkrodu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 17.01.2025).

уточнює положення щодо медико-санітарного забезпечення засуджених, порядку листування, телефонних розмов і побачень, а також робіт, до яких можуть залучатися засуджені. Ним передбачається, що будь-які відносини ув'язнених і засуджених за злочини проти національної безпеки і територіальної цілісності України повинні проходити виключно під контролем адміністрації пенітенціарних установ []²²⁹. Зауважимо, що впроваджувати в практичну діяльність органів та установ виконання покарань можна лише ті міжнародні стандарти, які складають зміст нормативно-правових актів, що стали частиною законодавства України. Існує і інший бік цієї проблеми: у самих міжнародних джерелах не завжди передбачається обов'язок для країни-учасниці договору втілити певні стандарти в діяльність органу. Так, у преамбулі Європейських в'язничних правил зазначено положення про те, що «ці Правила не є типовими», і в багатьох європейських країнах в'язничні служби на практиці вже використовують стандарти більш високі, ніж викладені у цих правилах. Аналогічні застереження містяться і в інших міжнародно-правових актах із питань виконання покарань. Упровадження міжнародних стандартів поводження із засудженими, які мають загальний характер, повинно стати моральним обов'язком тієї держави, яка декларує свою демократичність, та невід'ємним змістом її кримінально-виконавчої політики на всіх стадіях її формування []²³⁰.

Законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 03.09.2020 № 4048 розроблено з метою приведення зокрема положень КВК у відповідність до практики Європейського суду. Положеннями проекту Закону передбачається врегулювання питань щодо гуманізацій окремих норм кримінального законодавства стосовно застосування покарання у виді довічного позбавлення волі. Проектом Закону було запропоновано внести зміни до КВК, а також Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі», у зв'язку із внесенням відповідних змін до КК та КПК проектом Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини», якими запроваджується механізм

²²⁹ Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // Центр досліджень соціальних комунікацій : URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:reformaderzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkholdu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 17.01.2025).

²³⁰ Клименко С. В. Проблеми імплементації міжнародних стандартів щодо виконання кримінальних покарань у кримінально-виконавчому законодавстві України. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне наукове фахове видання. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Klymenko_1.pdf (дата звернення: 17.01.2025); Приполова Л. І. Щодо проблеми адаптації національного законодавства до норм міжнародного права у сфері захисту прав осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018 / № 1(3). С. 13-19.

пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі. Проектом Закону передбачалось внести зміни до статей 11, 18, 140 КВК, якими визначаються умови тримання осіб, яким довічне позбавлення волі замінено на покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Стаття 154 КВК доповнити новою частиною одинадцятою, якою передбачалось, що засуджені до довічного позбавлення волі складають особистий план реінтеграції у суспільство та додають його до подання щодо можливості представлення до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким.

У зв'язку із необхідністю встановлення адміністративного нагляду до осіб, які були достроково звільнені від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, проектом Закону запропоновано було внести зміни до статей 3, 4, 6 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»^[231].

Варто звернути увагу на ті законопроекти, які були запропоновані за останні п'ять років. Так, Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку» від 03.07.2023 № 9451 ^[232], в пояснювальній записці до якого автори наголошують на тому, що метою прийняття проекту Закону є врегулювання окремих проблемних питань реалізації виконання зобов'язань під час видачі (екстрадиції) в Україну підозрюваних, обвинувачених та засуджених, зокрема у воєнних злочинах. Для уникнення випадків відмови компетентними органами іноземних держав у видачі (екстрадиції) в Україну підозрюваних та обвинувачених, зокрема у воєнних злочинах, доцільно надати Міністерству юстиції України повноваження затверджувати переліки установ попереднього ув'язнення, виправних чи виховних колоній, у яких триматимуться під вартою та відбуватимуть кримінальне покарання у виді позбавлення волі особи, які були передані в Україну за процедурою видачі (екстрадиції) для притягнення до відповідальності або виконання вироку, а також для відбування покарання. Сектори/дільниці таких установ повністю відповідатимуть як вимогам національного законодавства, так і міжнародним зобов'язанням України у сфері прав людини. Зокрема при їх створенні та функціонуванні буде

²³¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Проект Закону від 03.09.2020 № 4048. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/3849>

²³² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку. Проект Закону від 03.07.2023 № 9451 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42220>

враховано результати візитів Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – ЄКПТ) та розглянутих Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) справ у цій сфері проти України. Так, Кримінально-виконавчий кодекс України доповнюється положеннями, які передбачатимуть відбування покарання засудженими до позбавлення волі, переданими в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентних органів іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку, у колоніях згідно з переліком, який затверджується Міністерством юстиції України²³³

Наступним законопроектом маємо зазначити «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023р. № 10157²³⁴. Так, метою прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (далі – проект Закону) є зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених, як засобу ресоціалізації, зменшення фінансового навантаження на сплату єдиного соціального внеску, фонд оплати праці установ виконання покарань та підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України²³⁵. Науковцями відділу НАПрН України було розглянуто проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (реєстр. № 10157 від 17.10.2023р.) та констатовано, що проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (реєстр. № 10157 від 17.10.2023р.) не ґрунтується на об'єктивних даних та чітко визначених потребах, суперечить європейським

²³³ Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку» від 03.07.2023 № 9451blob:<https://itd.rada.gov.ua/45100fab-bc04-4790-b91e-7f4761bb308c> (дата звернення: 11.08.2025)

²³⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023р. № 10157. Проект Закону від 17.10.2023р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964>

²³⁵ Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/a23a4c59-0384-4bbd-bd19-f73d83e9a898>

підходам до організації залучення засуджених до праці в ресоціалізаційному контексті, містить в собі дискримінаційні норми та норми, спрямовані на погіршення правового становища засуджених та зменшення обсягу їх прав, та у зв'язку з цим не повинен бути прийнятий. Однак науковці відділу твердо стоять на конституційній позиції та зазначають, що в питанні врегулювання праці осіб, позбавлених волі, законодавцю слід орієнтуватися не на радянські традиції і ГУЛАГівські документи, але рішуче відмовлятися від застарілих реактивних практик^[236], спиратись на текст і дух Правил Нельсона Мандели^[237], та діяти на виконання Європейських в'язничних правил^[238], за якими ув'язнені можуть вибрати тип зайнятості, у якій вони бажають брати участь, а трудові інтереси ув'язнених та їхню професійну підготовку не слід підпорядковувати міркуванням отримання фінансового прибутку від тюремного виробництва, але орієнтувати на умови і характер праці на волі[С. 51-53]^[239]. Отже, вищезазначена позиція вчених вказує на те, що існують випадки в яких запропоновані законопроекти не тільки не відповідає вимогам часу та євроінтеграційним прагненням України, але й може завдати шкоди системі виконання покарань, повертаючи її до застарілих та репресивних практик. Регулювання праці засуджених має бути засноване на повазі до прав людини та принципах гуманізму, що є ключовим для ефективної ресоціалізації. Отже, аналіз низки законопроектів Верховної Ради України, спрямованих на реформування пенітенціарної системи та імплементацію міжнародних стандартів поведінки із засудженими надає підстав для певних узагальнень. Так, основні законодавчі ініціативи за період з 2015 по 2023 рр., зокрема законопроекти за 2015 р. були сфокусовані на гуманізації та впорядкуванні процедур: застосування заохочень та стягнень до засуджених; підвищення ефективності доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах; уточнення положень щодо медико-санітарного забезпечення, порядку листування, телефонних розмов, побачень та робіт, а також посилення

²³⁶ Пивоваров В. В. (2024, 19 квітня). Стислий огляд реформування системи виконання кримінальних покарань: шлях до євроінтеграції. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : зб. Тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця. 428–430. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10997257> (дата звернення: 11.08.2025)

²³⁷ Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_RulesRe-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2025)

²³⁸ Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025).

²³⁹ Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведінці із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. Наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>

контролю адміністрації за відносинами ув'язнених за злочини проти національної безпеки. Пізніші ініціативи продовжили фокус на європейській практиці та вирішенні актуальних проблем, зокрема пов'язаних з війною та працею засуджених. Так, приведення положень КВК у відповідність до практики ЄСПЛ, зокрема щодо довічного позбавлення волі; запровадження механізму пом'якшення довічного покарання та встановлення умов тримання осіб, яким його замінено; врегулювання питання адміністративного нагляду після дострокового звільнення; врегулювання проблемних питань екстрадиції (видачі) осіб, особливо підозрюваних/обвинувачених у воєнних злочинах; надання повноважень Міністерству юстиції затверджувати переліки установ для тримання екстрадованих осіб, які відповідатимуть як національному законодавству, так і міжнародним зобов'язанням України (з урахуванням візитів ЄКПТ та рішень ЄСПЛ) тощо. При цьому науковий аналіз якому піддавалися окремі законопроекти вказує на те, що впроваджувати можна лише ті міжнародні стандарти, які стали частиною законодавства України. Водночас, міжнародні джерела, як-от Європейські в'язничні правила, не завжди є типовими чи обов'язковими для буквального втілення, а їхні положення часто є лише мінімальними (Правила Нельсона Мандели, Європейські в'язничні правила). А отже, деякі законопроекти не тільки не відповідають євроінтеграційним прагненням, але й можуть завдати шкоди системі, повертаючи її до застарілих та репресивних практик (ГУЛАГівських документів), тоді як регулювання праці має бути засноване на повазі до прав людини та принципах гуманізму для ефективної ресоціалізації.

Одним з найбільш значущих для кримінально-виконавчої системи завдань у 2024 р. постає запровадження нових видів покарань, зокрема пробаційного нагляду, передбаченого Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань»[²⁴⁰]. Вченими, серед іншим питань щодо недоліків політики у сфері виконання покарань і пробації, досліджувалися основні етапи реформування системи виконання кримінальних покарань і запровадження покарань, альтернативних позбавленню волі, та громадських санкцій у Латвії, а саме: 1) створення у 1994 р. тюрем та введення у них прогресивної системи виконання покарання у виді позбавленні волі; 2) введення нового виду покарання – примусових робіт (у 1999 р.); 3) введення нового примусового заходу – громадських робіт для неповнолітніх (у 2002 р.); 4) створення служби пробації (у 2003 р.); 5) введення додаткового покарання – нагляду пробації (у 2011 р.); 6) введення електронного нагляду за особами, які можуть бути умовно-достроково звільнені від покарання (у 2014 р.); 7) поступове закриття колоній

²⁴⁰ Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. Випуск 2. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.13> (дата звернення: 16.05.2025).

радянського зразка та будівництво нових сучасних тюрем. Була проаналізована структура Державної служби пробації Латвії та механізм реалізації дев'яти основних функцій служби відповідно до Закону Латвії «Про Державну службу пробації» від 18 грудня 2003 р.: 1) надання звіту про оцінку клієнта пробації; 2) розробка програм пробації та реалізація ліцензійних програм; 3) виконання кримінального покарання у виді примусових робіт; 4) виконання примусового заходу виховного характеру – громадських робіт; 5) організація та проведення процесу посередництва у кримінальних провадженнях та у справах щодо застосування примусових заходів виховного характеру до дітей, а також чотири наглядові функції: 6) нагляд за умовно звільненими від кримінальної відповідальності з іспитовим строком; 7) нагляд за умовно засудженими з іспитовим строком; 8) нагляд за умовно-достроково звільненими від покарання виконання; 9) нагляд пробації. Розглядалися повноваження співробітників Державної служби пробації Латвії, які надані їм для виконання вказаних функцій, та обов'язки засуджених. Для порівняння були проаналізовані подібні процеси в Україні: 1) прийняття нового Кримінального кодексу України (2001 р.) та введення нових видів кримінальних покарань; 2) прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.) та встановлення нової системи органів і установ виконання покарань; 3) прийняття Закону України «Про пробацію» (2015 р.) та створення органів пробації; 4) запровадження в Україні електронного моніторингу, скасування таких видів кримінальних покарань, як обмеження волі та арешт, запровадження нового виду кримінального покарання - пробаційного нагляду; 5) оптимізація діяльності слідчих ізоляторів, установ виконання покарань та підприємств установ виконання покарань; 6) розпродаж установ виконання покарань. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що у Латвії створені правове поле та механізм реалізації як покарань, альтернативних позбавленню волі, так і заходів, альтернативних покаранню (громадських санкцій), та здійснюються інші заходи, спрямовані на виконання рекомендацій Ради Європи CM/Rec (1999) 22 державам-членам стосовно переповненості в'язниць і зростання кількості ув'язнених, CM/Rec (2010) 1 державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію, CM/Rec (2014) 4 державам-членам стосовно електронного моніторингу, CM/Rec (2017) 3 державам-членам про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів. Латвія постійно і цілеспрямовано здійснює заходи, спрямовані на імплементацію найкращих європейських стандартів поведінки із правопорушниками у національне законодавство. Україна ж значно відстає у цих процесах від Латвії[С. 106]²⁴¹. Такий аналіз свідчить, що Латвія створила ефективний правовий механізм для реалізації покарань, альтернативних позбавленню волі, та громадських санкцій, постійно вдосконалюючи своє законодавство у відповідності до

²⁴¹ Степанюк А.Ф., Автухов К.А., Гальцова О.В., Кутепов М.Ю., Лисодед О.В., Яковець І.С. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. Том 1 № 42. 2021. С. 103-112.

європейських стандартів. На противагу, Україна значно відстає в цьому процесі, що підкреслює необхідність прискорення реформ та перейняття успішного міжнародного досвіду.

Дослідження в напрямку альтернативних видів покарань, спрямовані на вивчення та впровадження альтернативних ув'язненню видів покарань, як-от електронний моніторинг, громадські роботи, пробація. Особлива увага приділяється: аналізу ефективності пробації в європейських країнах; розробці правових та організаційних механізмів застосування електронного моніторингу. Вчені доводять, що впровадження інституту пробації на практиці дозволить запровадити суттєве поліпшення умов тримання засуджених осіб та осіб, взятих під варту, вдосконалити рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи, підвищити ефективність діяльності та рівень професійної підготовки персоналу органів та установ виконання покарань[С. 146]²⁴². Сметаніна Н. В., Дойонко О. В. переконані, що позитивним зрушенням є і те, що чинний Закон «Про пробацію» встановлює певні особливості пробації щодо неповнолітніх, адже це відповідає засадам науки кримінології і кримінально-виконавчого права. Особливу увагу при здійсненні пробації щодо неповнолітніх слід приділяти вивченню побутового оточення неповнолітніх і їх впливу на них. Використання виховних і наглядових заходів, що передбачені системою пробації, буде економічно доцільним та ефективним заходом у запобіганні рецидивної злочинності, зменшенні кількості вчинених злочинів. На їх думку, Україні слід взяти до уваги досвід Естонії, Іспанії, Португалії у сфері використання електронного моніторингу. Цей тип пробаційного заходу в цих країнах вже довів свою ефективність, допоміг зекономити бюджетні кошти (адже сума, витрачена на електронний моніторинг є значно меншою, ніж кількість грошей, витрачених на утримання особи у в'язниці), а також дозволив зменшити кількість осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі[С. 186]²⁴³. Запровадження інституту пробації є вагомим шляхом гуманізації системи покарань, реальним шансом ресоціалізації, адаптації, покаяння і виправлення злочинця. Перспективи розвитку інституту пробації в Україні насамперед пов'язані з удосконаленням законодавчої та нормативно-правової бази його запровадження, розширенням мережі пробаційних центрів, просвітницько-рекламною та промоційною діяльністю щодо інституту пробації, заходами щодо легітимізації у суспільстві філософії пробації тощо. Головне завдання пробації – дозволити людині, що потрапила в пенітенціарну систему, повернутися до нормального життя. Це вимагає нових, інноваційних і гуманістичних підходів, їх успішної імплементації в правовий простір держави[С. 206-207]²⁴⁴. Проте вказаний

²⁴² Виноградова С. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційна складова загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142–146.

²⁴³ Сметаніна Н. В., Дойонко О. В. Досвід застосування пробації у країнах європейського союзу. *Право і суспільство*. № 2 частина 2 / 2019. С. 183-187.

²⁴⁴ Басенко Р., Аванесян Г., Коваленко В. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України.

напрямок щодо вивчення та впровадження альтернативних ув'язненню видів покарань потребує подальших розробок, зокрема удосконалення законодавчої бази, що регулює застосування пробації; розширення мережі пробаційних центрів через збільшення кількості таких центрів по всій країні, що забезпечить доступ до послуг для більшої кількості людей; проведення інформаційних кампаній для легітимізації філософії пробації в суспільстві; застосування успішних практик європейських країн, зокрема Естонія, Іспанія та Португалія, особливо у сфері електронного моніторингу. Отже, попри позитивні зрушення, розвиток інституту пробації в Україні вимагає подальших зусиль, а саме удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази; розширення мереж пробаційних центрів для забезпечення доступу до послуг більшій кількості людей тощо.

Для успішної імплементації європейських стандартів необхідно, щоб персонал мав відповідну кваліфікацію та дотримувався прав людини через вивчення європейського досвіду професійної підготовки пенітенціарних працівників. Так, Малінковська О. В., Тимошук О. І., Бруневич В. М. під час дослідження передових практик функціонування пенітенціарних систем у зарубіжних країнах зокрема зосереджують увагу на професійній підготовці кадрового складу установ позбавлення волі. На думку вчених у зазначеному аспекті заслуговують на подальший аналіз та імплементацію підготовка до гуманізації освіти персоналу й технологія поєднання теорії та практики із впровадженням прогресивного досвіду пенітенціарної діяльності. Вчені згодні із думкою Пузирьова М. С., який зазначає, що між вітчизняними установами виконання покарань та пенітенціарними установами (тюрмами) зарубіжних країн існують суттєві відмінності, які стосуються не лише питань тримання засуджених до позбавлення волі, а й багатьох інших проблем, у тому числі їх навчання, залучення до праці, стимулювання правослухняної поведінки через застосування окремих елементів прогресивної системи, підготовки до звільнення тощо[с. 123]²⁴⁵. Тому зрозумілою є неможливість запозичення повною мірою зарубіжного досвіду застосування позбавлення волі та відбування покарання, але виокремлені питання необхідно взяти до уваги під час імплементації прогресивних практик у національне законодавство[²⁴⁶. Інші вчені, які досліджували досвід професійної підготовки персоналу для пенітенціарних систем землі Баварія (федеративна республіка Німеччина) та республіки Польща, доводять, що за своєю сутністю вся система відомчої

Підприємництво, господарство і право. 2021 № 5. С. 203-208. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_5_34,

²⁴⁵ Пузирьов М. С. Позитивний зарубіжний досвід виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як концептуальна основа реформування кримінально-виконавчої системи України. *Актуальні проблеми держави і права.* 2017. Вип. 79. С. 117–123. URL: <http://www.apdp.in.ua/v79/18.pdf> (дата звернення: 28.01.2025)

²⁴⁶ Малінковська О. В., Тимошук О. І., Бруневич В. М. Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: перспективи вдосконалення законодавства України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право.* № 1 (18), 2023. С. 57-71.

освіти у ФРН та Республіці Польща спрямована на перепідготовку, спеціалізовану освіту та підвищення кваліфікації майбутніх і чинних співробітників пенітенціарних установ. У центрах підготовки пропонується система навчання пенітенціарних співробітників на базі вищої та середньої спеціальної освіти, набутої претендентами на службу в цивільних навчальних закладах, що допомагає економити суттєві кошти. При цьому слухачі навчаються за програмами, що різняться за обсягом та змістом залежно від передбачуваної посади та засновані на дієвому підході, акцент у навчанні робиться на практичні навички та вміння. Більше часу приділяється засвоєнню тактико-спеціальної та фізичної підготовки. Подібна практика дає змогу індивідуально виконувати завдання з підготовки необхідних фахівців, оперативно реагувати на потреби пенітенціарної системи та мінімізувати втрату вже підготовлених кадрів. Часткове впровадження такого підходу до кадрового забезпечення допомогло б розв'язати певні проблеми кримінально-виконавчої системи України. Отже, система підготовки пенітенціарних кадрів має бути гнучкою, різноплановою, з мінімальними витратами та водночас високоефективною²⁴⁷.

Дослідження у доктрині кримінально-виконавчого права також зосереджуються на ролі громадських організацій та національних превентивних механізмів у моніторингу дотримання прав людини в місцях позбавлення волі, які включають зокрема аналіз участі громадських рад у діяльності пенітенціарних установ, впливу моніторингових візитів на покращення умов утримання.

Імплементативні процеси в європейських країнах, особливо щодо законодавства ЄС, є складним і багатограним явищем. Вони включають не лише формальну адаптацію законів, але й практичне їх застосування на національному, регіональному та місцевому рівнях. Існують значні відмінності між країнами, що залежать від їхніх правових систем, адміністративних структур, політичної культури та економічних можливостей. Успішна імплементація вимагає поєднання політичної волі, адміністративної спроможності, ефективного координативного та залучення всіх ключових стейкхолдерів. Це дозволяє адаптувати європейські норми до національного контексту, уникаючи при цьому надмірного регуляторного тягаря.

Імплементативні європейських стандартів у кримінально-виконавчому законодавстві України є стратегічною необхідністю, зумовленою євроінтеграційним курсом, потребою гуманізації системи та мінімізацією міжнародних позовів. Цей процес охоплює глибоку правову, інституційну та кадрову трансформацію.

²⁴⁷ Іваньков, І. В., & Іваньков, О. І. (2024). Досвід професійної підготовки персоналу для пенітенціарних систем землі Баварія (федеративна республіка Німеччина) та республіки Польща. *Правовий часопис Донбасу*, (4), 112–117. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-112-117>

Процес гармонізації кримінально-виконавчого законодавства з нормами Ради Європи та ЄСПЛ здійснюється за трьома основними, взаємопов'язаними напрямками: правова адаптація, інституційне реформування та практична діяльність.

1. Правова адаптація та законодавчі зміни. Суть цього напрямку полягає у формальному імплементуванні міжнародних зобов'язань на національному рівні: визнання верховенства права, обов'язковості норм міжнародного права та юрисдикції міжнародних судів (ст. 8, 55, 124 Конституції України); прийняття законів, що регулюють статус міжнародних договорів («Про міжнародні договори України») та механізм виконання рішень ЄСПЛ («Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»); внесення системних змін до КВК України, зокрема зміни, що наблизили умови відбування покарання до міжнародних стандартів (наприклад, щодо порядку надання побачень, розширення переліку кореспонденції, право користуватися Інтернетом та мобільним зв'язком); перетворення праці засуджених із обов'язку на їхнє суб'єктивне право, відповідно до Європейських пенітенціарних правил (ст. 26); урегулювання питань пенсійного забезпечення засуджених, які раніше фактично не могли скористатися цим правом.

2. Інституційне реформування та стратегічні цілі. Цей напрямок зосереджений на розробці довгострокових планів та впровадженні нових механізмів управління системою, а саме схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р., яка прямо визнає, що умови тримання часто прирівнюються ЄСПЛ до катувань, та ставить чіткі цілі: створення ефективної системи протидії катуванням; забезпечення належних умов тримання та належного медичного обслуговування; збільшення застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією, та подальший розвиток органів пробації; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи; необхідність підбору, підготовки та навчання персоналу за новими програмами, що включають основи європейського права, етичні норми та стандарти поведінки. Якість роботи з ув'язненими безпосередньо залежить від психічного здоров'я персоналу.

3. Практичні заходи та подолання системних проблем. Ефективна імплементація вимагає реальних дій, спрямованих на подолання системних недоліків. Серед факторів, що перешкоджають гармонізації нами визначені, зокрема незадовільні умови тримання і праці персоналу, недобір кадрів та низький рівень безпеки.

Україна послідовно впроваджує міжнародні стандарти, особливо ті, що впливають із Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) та рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Цей процес впровадження проявляється у:

1. Фундаментальній правовій гармонізації. Так, імплементація почалася з ратифікації ключових міжнародних угод (Конвенція проти катувань,

Протокол № 6 до ЄКПЛ, що скасував смертну кару) та їх прямого відображення в Кримінально-виконавчому кодексі (КВК), зокрема через закріплення запобігання тортурам та нелюдському поводженню як мети законодавства. Доктринальні дослідження акцентують увагу на необхідності закріплення принципу гуманізму не лише на законодавчому, але й на практичному рівні, оскільки неналежні умови тримання досі є проблемою, яку неодноразово визнавав ЄСПЛ. Активно проводиться робота щодо уніфікації та чіткості понять («нагляд», «громадський контроль»), що є критичним для зменшення корупційних ризиків та підвищення ефективності правозастосування.

2. Ключових напрямках законотворчих ініціатив. Низка законопроектів останніх років (зокрема, з пакету 2015 року та останні ініціативи 2020-2023 років) підтверджує рух до стандартів ЄСПЛ: законопроекти спрямовані на пом'якшення покарання у виді ДПВ та запровадження механізму реінтеграції (особистий план) відповідно до практики ЄСПЛ (зокрема, «право на надію»); впроваджуються додаткові гарантії для вразливих груп (жінок, які мають дітей, неповнолітніх), розширюється громадський контроль та право на зв'язок (телефонні розмови, інтернет); останні ініціативи (пр. № 9451) фокусуються на створенні спеціалізованих установ, умови тримання в яких гарантовано відповідатимуть міжнародним зобов'язанням (зокрема, враховуючи рекомендації ЄКПТ та рішення ЄСПЛ), для уникнення відмов у видачі підозрюваних/обвинувачених (зокрема, у воєнних злочинах) з-за кордону.

3. Нереалізованих можливостях та системних бар'єрах. Попри значний законодавчий прогрес, реальна імплементація гальмується глибокими структурними та соціально-економічними проблемами. Так, системні проблеми, такі як переповненість установ, незадовільні умови тримання, неналежне медичне забезпечення та недобір персоналу, продовжують призводити до порушення прав засуджених, що є предметом постійних зауважень ЄСПЛ. Найчастіше порушення прав (недотримання умов, обмеження побачень під час воєнного стану, безпека) свідчать про те, що міжнародні стандарти не завжди трансформуються в повсякденну практику органів виконання покарань.

Стратегічні ініціативи послідовно спрямовані на відповідність стандартам ООН (Правила Нельсона Мандели) та Ради Європи (Європейські в'язничні правила, практика ЄСПЛ). Це ключовий напрямок реформи, що передбачає запровадження пробаційного нагляду (Закон 2024 р.), розширення мережі центрів та використання електронного моніторингу. Науковий аналіз досвіду Латвії, Естонії та Іспанії підкреслює, що пробація є економічно доцільним та ефективним шляхом гуманізації системи та зниження рецидивізму, і Україна має прискорити ці процеси. Законодавчі проекти фокусуються на «праві на надію» для засуджених до довічного позбавлення волі та на створенні спеціалізованих, міжнародно-відповідних умов для

тримання екстрадованих осіб (особливо підозрюваних у воєнних злочинах), щоб уникнути порушень ст. 3 ЄКПЛ. Визнається критична необхідність реформування кадрової освіти пенітенціарного персоналу. Досвід Німеччини та Польщі доводить перевагу гнучкої, практично орієнтованої системи навчання на базі цивільної освіти, що сприяє гуманізації поводження і мінімізує витрати.

Наукова спільнота виявила небезпечні тенденції, які можуть підірвати євроінтеграційний курс, особливо у сфері праці засуджених. Проект Закону щодо залучення засуджених до праці (№ 10157 від 2023 р.) був підданий різкій критиці науковцями як такий, що суперечить європейським підходам, містить дискримінаційні норми та ризикує повернути систему до «ГУЛАГівських документів». Наукова позиція чітко стверджує: трудові інтереси засуджених та їхня професійна підготовка не повинні підпорядковуватися міркуванням фінансового прибутку від тюремного виробництва. Праця має бути засобом ресоціалізації, а не економічною експлуатацією.

ВИСНОВКИ

У монографії комплексно досліджено імплементацію європейських стандартів шляхом формування новітнього наукового напрямку в сфері кримінальної юстиції. Констатовано, що:

За останні 10 років багато зроблено в напрямку вдосконалення норм національного кримінального законодавства та приведення його до міжнародних стандартів. З цією метою необхідно досконало проводити вивчення та проведення дослідження міжнародних норм.

Міжнародні стандарти-рекомендації являють собою положення, які сформульовані у відповідних документах, що не мають обов'язкової юридичної сили. Незважаючи на відсутність юридичної обов'язковості, вони визнаються усіма міжнародними організаціями, урядами, неурядовими організаціями та іншими суб'єктами, що забезпечують права і свободи громадян, включаючи адміністрації установ позбавлення волі. Також вони не мають на меті нав'язати певну систему взірців, а лише пропонують напрямки для створення загальновизнаних гуманних умов утримання осіб у місцях позбавлення волі та моделей поведінки з ними, які б забезпечували належну повагу до людської гідності.

Міжнародно-правові стандарти умовно класифікують на стандарти загального та спеціального характеру. До стандартів загального характеру, відображених в універсальних міжнародних документах, прийнятих ООН та Радою Європи, належать:

- Загальна декларація прав людини (1948 р.). Це найбільш універсальний міжнародний документ, що має рекомендаційний характер. Ключові положення якої слугують моральною та правовою основою для захисту прав засуджених: зокрема ст. 1, 2, 7 - рівність у гідності та правах, недискримінація, рівність перед законом і рівний захист; ст. 3: - право на життя, свободу й особисту недоторканність; ст. 5 - заборона катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; ст. 6: право на визнання правосуб'єктності; ст. 25 - право на такий життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд.

- Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (МПЦПП, 1973 р.) На відміну від Декларації, цей Пакт є обов'язковим для виконання, оскільки закріплює юридичні механізми реалізації прав. Так, ст. 7 - заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; ст. 10 регламенту, що з усіма особами, позбавленими волі, слід поводитися гуманно і з повагою до властивої людській особі гідності. Метою тюремного режиму є виправлення та соціальна реінтеграція.

Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» (1930 р.). Конвенція забороняє примусову чи

обов'язкову працю — будь-яку роботу, що вимагається під загрозою покарання, якщо особа не запропонувала своїх послуг добровільно. Термін «примусова чи обов'язкова праця» не включає роботу чи службу, що її вимагають від особи внаслідок вироку, винесеного судовим органом, за умови, що ця робота чи служба виконуватиметься під наглядом і контролем державних властей і що зазначена особа не буде віддана або передана в розпорядження приватних осіб, компаній чи товариств.

Декларація про захист всіх осіб від тортур і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів обігу і покарання (1975 р.). Це ключовий документ, що заклав основи для захисту прав засуджених, має рекомендаційний характер, але став основою для подальшої Конвенції ООН 1984 року. Прямо забороняє катування та «інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види обігу і покарання». Наголошує, що наказ вищого начальства чи державної влади не може бути виправданням для катувань.

Міжнародні документи, що стосуються прав засуджених, формують комплексну та багаторівневу систему захисту, яка охоплює як абсолютну заборону катувань та жорстокого поводження, так і встановлення гуманних мінімальних стандартів утримання, особливо для неповнолітніх.

Жодна держава не може виправдати катування чи нелюдське поводження, навіть у надзвичайних обставинах (Конвенція проти катувань, ЄКПЛ). Ця заборона забезпечується юридично обов'язковими механізмами ЄСПЛ (реагування *постфактум* на індивідуальні скарги) та ЄКЗК (запобігання *на випередження* через інспекції). Засуджені, попри позбавлення волі, зберігають свою людську гідність. Це забезпечується низкою рекомендаційних стандартів (Правила Нельсона Мандели, Пекінські правила), які спрямовані на гарантування мінімальних умов утримання, медичного забезпечення, ресоціалізації та збереження зв'язків із зовнішнім світом.

Для України, ратифікація цих ключових конвенцій і дотримання рекомендаційних правил є зобов'язанням інтегрувати ці стандарти в національне законодавство (зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України) та практику, забезпечуючи криміналізацію жорстокого поводження та ефективну роботу національного превентивного механізму (Уповноважений ВРУ з прав людини).

Новітні наукові дослідження в Україні у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань формують три ключові інтегровані напрямки: запобігання жорстокому поводженню через міжнародний моніторинг, посилений захист вразливих груп та прогнозне реформування системи на основі технологій та доказів. Науковий фокус у цьому напрямку спрямований на механізми контролю та прозорості, які мають протидіяти жорстокому поводженню, тортурам та нелюдському поводженню. Доведено, що зауваження та рекомендації ЄКЗК за результатами інспектування мають прогресивний та стимулюючий характер, змушуючи Україну постійно вдосконалювати кримінально-виконавче законодавство, зокрема у сфері довічного позбавлення волі, відповідно до стандартів Ради Європи. Виявлено,

що однією з детермінант випадків тортур є прорахунки в громадському контролі. Вчені наголошують на необхідності підвищити методологічний рівень представників громадських об'єднань; посилити реагування громадськості на виявлені порушення; розширити предмет контролю, включивши не лише права засуджених, а й їхні законні інтереси, свободи та правовий статус персоналу.

Такий напрямок дослідження, як посилений захист прав вразливих груп зосереджений на індивідуалізації правового захисту та гуманізації покарань для категорій потребує особливої уваги. В доктрині акцентується на особливостях виконання покарання щодо неповнолітніх, враховуючи їхній правовий статус. Досліджуються соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки, що формують їхню особистість. В умовах воєнного стану особлива увага приділяється забезпеченню прав на освіту та безпеку відповідно до «Правил Нельсона Манделі» та застосуванню заходів заохочення. Виявлено правові колізії у кримінальному законодавстві щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 79, 83 КК України). Вчені пропонують: переглянути види покарань, при яких можливе таке звільнення (виключити обмеження волі); ввести новий обов'язок для звільнених жінок (створювати умови для догляду та виховання дитини, що слугуватиме додатковим підтвердженням їхнього виправлення). Підтверджено, що національне кримінальне правосуддя, зорієнтоване переважно на чоловіків, залишає жінку у маргінальному становищі. Дослідження закликають до належного врахування психофізичних та емоційних потреб жінок у кримінальній політиці та законодавстві.

Особливого значення мають нові напрямки для майбутнього реформування. Українська наука визначає вектори для подальшого розвитку пенітенціарної системи: запровадження інноваційних технологій: електронний моніторинг (GPS-трекери) (застосування як альтернативи ув'язненню для контролю без ізоляції); цифровізація адміністративних процесів (впровадження систем електронного документообігу для підвищення прозорості та спрощення розгляду скарг. Засудження, засноване на доказах (Evidence-based sentencing): використання наукових даних та структурованих інструментів для оцінки ризику рецидиву та індивідуалізації програм виправлення; поглиблена реінтеграція та соціалізація (розширення партнерства з громадськими організаціями для роботи із засудженими та їхніми родинами; розробка та впровадження ефективних програм підготовки до звільнення (працевлаштування, соціальна підтримка) на основі міжнародного досвіду). Спеціалізований захист вразливих груп. Фокус на особах з інвалідністю та психічними розладами для забезпечення їм належної медичної та психологічної допомоги та адаптації умов утримання.

Інноваційні наукові напрямки у сфері забезпечення прав людини при виконанні покарань в Україні чітко фокусуються на індивідуалізації виправлення, професійній підготовці персоналу та адаптації системи до викликів воєнного часу. Ці дослідження закладають теоретичне підґрунтя для

переходу до сучасної, гуманізованої та технологічної пенітенціарної моделі. Такий напрямок дослідження, як інновації у виправленні та ресоціалізації зосереджений на науково обґрунтованих методиках для підвищення ефективності роботи із засудженими. Досліджується впровадження закордонного досвіду (індивідуальні програми ресоціалізації, новітні методики психологічної підтримки, інновації у сфері працевлаштування) для гуманізації умов утримання. Це передбачає використання сучасних технологій для забезпечення інтеграції засуджених. Аналізується новітня Методика визначення ступеня виправлення засудженого (Наказ Мін'юсту № 294/5), яка формалізує оцінку готовності особи до звільнення або заміни покарання. Вивчаються переваги та недоліки критеріїв (ставлення до злочину, праці, сімейного життя) та системи балів для їх удосконалення. У працях українських вчених доводиться, що успіх реформ прямо залежить від кваліфікації персоналу, що є центральною темою досліджень, зокрема акцентується на проблемі неосвіченості пенітенціарного персоналу та необхідності створення сучасної, ефективної моделі навчання для підвищення їхньої кваліфікації. Досліджується необхідність формування у майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв ІКТ-компетентностей через інтегративні навчальні заняття. Пропонуються такі форми, як ділові ігри, кейс-технології та проекти, що забезпечують набуття практичних навичок.

Виклики, спричинені військовою агресією, сформували окремий, критично важливий науковий напрямок, що стосується безпеки та міжнародного права. Обґрунтовується необхідність оновлення стратегічних цілей реформування пенітенціарної системи з урахуванням викликів війни. Це включає нові підходи до добору, правового та соціального захисту персоналу. Аналізуються проблеми евакуації засуджених з прифронтових територій та необхідність утримання військовополонених відповідно до міжнародних стандартів. Вчені підкреслюють, що належне поводження з військовополоненими є важливим індикатором цивілізованості України. Також порушуються питання звільнення засуджених для військової служби.

Досліджується трансформація кримінально-виконавчої системи у пенітенціарну систему нового зразка, що включає оцінку матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення в місцях несвободи.

Отже, українська наукова спільнота активно працює над системним реформуванням пенітенціарної системи. Дослідження охоплюють теоретичне обґрунтування інновацій (індивідуалізація, нові методики оцінки виправлення), практичні аспекти (підготовка компетентного персоналу) та стратегічні виклики (реформування в умовах війни, утримання військовополонених). Це свідчить про перехід від декларативних заяв до розробки конкретних, науково обґрунтованих механізмів для забезпечення прав людини та підвищення ефективності системи відповідно до європейських стандартів.

по-перше, процес адаптації є одностороннім, тобто відповідні зобов'язання виникають лише для України, яка має вживати відповідні дії

щодо власного законодавства з метою приведення його у відповідність із правовою системою ЄС;

по-друге, важливо визначитися також і з тим, на якому рівні (по відношенню до яких саме видів нормативно-правових актів) має бути здійснена адаптація. На наш погляд, адаптація законодавства має стосуватися лише загальних рамок правового регулювання в Україні. Це, свого роду, закладення / вибудовування нового (оновленого) скелета національної правової системи, у межах якого має бути сформований стратегічний рівень нормативно-правового регулювання; він не передбачає розв'язання тих або інших проблем чи питань на рівні деталей. Ці завдання мають виконуватися за допомогою трьох взаємопов'язаних процесів: 1) визначення розбіжностей (Gaps Analysis) між національним та європейським правом; 2) складання планів, стратегій, «дорожніх карт» та переліку законів, які потребують змін; 3) ухвалення нових законів або внесення змін до чинних законів, які створюють загальні правила для майбутньої імплементації;

по-третє, кінцевим результатом адаптації має стати розроблення базових законів загального порядку, а також базових законів в окремих сферах, які визначено як пріоритетні для набуття членства в ЄС. Проведена таким чином робота та отримані результати мають закласти необхідне і достатнє підґрунтя для наступного етапу – імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції.

Імплементація *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції має здійснюватися у межах трьох етапів: 1) транспозиція – пряме перенесення положень директив ЄС у конкретні національні підзаконні акти (постанови, накази); 2) адміністративна діяльність – створення або реорганізація органів, відповідальних за застосування цих нових норм; 3) застосування та контроль – фактичне застосування оновлених норм на практиці, моніторинг та забезпечення їх дотримання.

У процесі адаптації та імплементації *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції мають бути втілені в життя також два важливі принципи (принцип прямої дії права ЄС та принцип пріоритету), які, у тому числі, «відповідають» за те, щоб створені у процесі адаптації та імплементації законодавства норми права перетворилися на реально діючі юридичні регулятори відповідних суспільних відносин.

Аби забезпечити максимальну життєздатність названих принципів, треба акцентувати увагу на них, а також на особливостях їх застосування у відповідних законах України. Насамперед про це варто згадати у ст. 19 Закону України, якою визначено юридичну силу та ієрархію нормативно-правових актів. У пункті 2 частини 2 цієї статті згадується лише про «чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», проте нічого не сказано про акти ЄС та особливості їх застосування в Україні. У цій частині має бути напрацьоване конкретне рішення, яке можна буде застосовувати як на рівні правотворчості, так і на рівні правозастосування. Як приклад чи орієнтир у цій частині може бути використане положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та

застосування практики Європейського суду з прав людини», у якій чітко визначено, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Проте, знову ж таки, у цій статті йдеться лише про одне джерело права ЄС, що не можна визнати достатнім.

Адаптація та імплементація *acquis* ЄС у сферу кримінальної юстиції відбуваються на різних рівнях, відповідно, і їх інституційне забезпечення реалізується інституціями (суб'єктами), розташованими на різних організаційно-правових рівнях. Принагідно зазначимо, що ми не погоджуємося з тими авторами, які вважають, що інституційними засадами інституту адаптації законодавства України до *acquis communautaire* є: 1) державні органи, створені для координації функціонування механізму адаптації законодавства України до *acquis communautaire*; 2) акти національного законодавства, акти міжнародного законодавства, міжнародні договори та угоди України і Європейського співтовариства, які закріплюють основні стандарти, принципи, правила європейського законодавства, а також його адаптації до вітчизняних умов.

За такого підходу неможливо провести відмінності між категоріями «адаптація законодавства до *acquis communautaire*» та «інституційні механізми адаптації законодавства до *acquis communautaire*». На наше переконання, «адаптація» являє собою правовий результат, до якого можна дійти через використання / застосування певних інструментів, одним із яких є інституційне забезпечення.

В Україні діє доволі розгалужена система суб'єктів, які відповідають за інституційне забезпечення адаптації законодавства України до *acquis* ЄС у сфері кримінальної юстиції. Ці суб'єкти діють на різних організаційно-правових рівнях: політичному (Верховна Рада України, Президент), управлінсько-політичному (Уряд України) та рівні судової влади (Верховний Суд, Вища рада правосуддя).

Подібний підхід, як на наш погляд, дозволяє забезпечувати системну роботу у цій сфері та підвищувати її ефективність. Разом із цим, треба зазначити, що, незважаючи на певні позитивні зрушення, які настали внаслідок діяльності перелічених суб'єктів, слід констатувати, що значна кількість аспектів, які стосуються законодавчого забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції, усе ще очікують на своє впорядкування.

Таким чином сьогодні можна констатувати значний темп та обсяги цифровізації як процесів, що складають зміст кримінально-процесуальних відносин, так і інформаційно-комунікаційної діяльності уповноважених суб'єктів та учасників кримінального процесу. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій з одного боку створює можливості для підвищення ефективності професійної діяльності у цій сфері та оптимізації витрат часу та ресурсів, відповідними учасниками, а з іншого – містить ризики щодо зловживань, правопорушень та створення більшого рівня невизначеності. Отже процес запровадження цифрових технологій та удосконалення правового регулювання у цій сфері потребує поміркованого підходу з боку

органів державного управління та консолідації зусиль фахівців як на теоретичному, так і практичному рівнях.

Процес гармонізації кримінально-виконавчого законодавства з нормами Ради Європи та ЄСПЛ здійснюється за трьома основними, взаємопов'язаними напрямками: правова адаптація, інституційне реформування та практична діяльність.

Правова адаптація та законодавчі зміни. Суть цього напрямку полягає у формальному імплементуванні міжнародних зобов'язань на національному рівні: визнання верховенства права, обов'язковості норм міжнародного права та юрисдикції міжнародних судів (ст. 8, 55, 124 Конституції України); прийняття законів, що регулюють статус міжнародних договорів («Про міжнародні договори України») та механізм виконання рішень ЄСПЛ («Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»); внесення системних змін до КВК України, зокрема зміни, що наблизили умови відбування покарання до міжнародних стандартів (наприклад, щодо порядку надання побачень, розширення переліку кореспонденції, право користуватися Інтернетом та мобільним зв'язком); перетворення праці засуджених із обов'язку на їхнє суб'єктивне право, відповідно до Європейських пенітенціарних правил (ст. 26); урегулювання питань пенсійного забезпечення засуджених, які раніше фактично не могли скористатися цим правом.

Інституційне реформування та стратегічні цілі. Цей напрямок зосереджений на розробці довгострокових планів та впровадженні нових механізмів управління системою, а саме схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р., яка прямо визнає, що умови тримання часто прирівнюються ЄСПЛ до катувань, та ставить чіткі цілі: створення ефективної системи протидії катуванням; забезпечення належних умов тримання та належного медичного обслуговування; збільшення застосування покарань, не пов'язаних з ізоляцією, та подальший розвиток органів пробації; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи; необхідність підбору, підготовки та навчання персоналу за новими програмами, що включають основи європейського права, етичні норми та стандарти поведінки. Якість роботи з ув'язненими безпосередньо залежить від психічного здоров'я персоналу.

Практичні заходи та подолання системних проблем. Ефективна імплементація вимагає реальних дій, спрямованих на подолання системних недоліків. Серед факторів, що перешкоджають гармонізації нами визначені, зокрема незадовільні умови тримання і праці персоналу, недобір кадрів та низький рівень безпеки.

Україна послідовно впроваджує міжнародні стандарти, особливо ті, що впливають із Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) та рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Цей процес впровадження проявляється у:

Фундаментальній правовій гармонізації. Так, імплементація почалася з ратифікації ключових міжнародних угод (Конвенція проти катувань,

Протокол № 6 до ЄКПЛ, що скасував смертну кару) та їх прямого відображення в Кримінально-виконавчому кодексі (КВК), зокрема через закріплення запобігання тортурам та нелюдському поводженню як мети законодавства. Доктринальні дослідження акцентують увагу на необхідності закріплення принципу гуманізму не лише на законодавчому, але й на практичному рівні, оскільки неналежні умови тримання досі є проблемою, яку неодноразово визнавав ЄСПЛ. Активно проводиться робота щодо уніфікації та чіткості понять («нагляд», «громадський контроль»), що є критичним для зменшення корупційних ризиків та підвищення ефективності правозастосування.

Ключових напрямках законотворчих ініціатив. Низка законопроектів останніх років (зокрема, з пакету 2015 року та останні ініціативи 2020-2023 років) підтверджує рух до стандартів ЄСПЛ: законопроекти спрямовані на пом'якшення покарання у виді ДПВ та запровадження механізму реінтеграції (особистий план) відповідно до практики ЄСПЛ (зокрема, «право на надію»); впроваджуються додаткові гарантії для вразливих груп (жінок, які мають дітей, неповнолітніх), розширюється громадський контроль та право на зв'язок (телефонні розмови, інтернет); останні ініціативи (пр. № 9451) фокусуються на створенні спеціалізованих установ, умови тримання в яких гарантовано відповідатимуть міжнародним зобов'язанням (зокрема, враховуючи рекомендації ЄКПТ та рішення ЄСПЛ), для уникнення відмов у видачі підозрюваних/обвинувачених (зокрема, у воєнних злочинах) з-за кордону.

Нереалізованих можливостях та системних бар'єрах. Попри значний законодавчий прогрес, реальна імплементація гальмується глибокими структурними та соціально-економічними проблемами. Так, системні проблеми, такі як переповненість установ, незадовільні умови тримання, неналежне медичне забезпечення та недобір персоналу, продовжують призводити до порушення прав засуджених, що є предметом постійних зауважень ЄСПЛ. Найчастіше порушення прав (недотримання умов, обмеження побачень під час воєнного стану, безпека) свідчать про те, що міжнародні стандарти не завжди трансформуються в повсякденну практику органів виконання покарань.

Стратегічні ініціативи послідовно спрямовані на відповідність стандартам ООН (Правила Нельсона Мандели) та Ради Європи (Європейські в'язничні правила, практика ЄСПЛ). Це ключовий напрямок реформи, що передбачає запровадження пробаційного нагляду (Закон 2024 р.), розширення мережі центрів та використання електронного моніторингу. Науковий аналіз досвіду Латвії, Естонії та Іспанії підкреслює, що пробація є економічно доцільним та ефективним шляхом гуманізації системи та зниження рецидивізму, і Україна має прискорити ці процеси. Законодавчі проекти фокусуються на «праві на надію» для засуджених до довічного позбавлення волі та на створенні спеціалізованих, міжнародно-відповідних умов для тримання екстрадованих осіб (особливо підозрюваних у воєнних злочинах), щоб уникнути порушень ст. 3 ЄКПЛ. Визнається критична необхідність

реформування кадрової освіти пенітенціарного персоналу. Досвід Німеччини та Польщі доводить перевагу гнучкої, практично орієнтованої системи навчання на базі цивільної освіти, що сприяє гуманізації поводження і мінімізує витрати.

Наукова спільнота виявила небезпечні тенденції, які можуть підірвати євроінтеграційний курс, особливо у сфері праці засуджених. Проект Закону щодо залучення засуджених до праці (№ 10157 від 2023 р.) був підданий різкій критиці науковцями як такий, що суперечить європейським підходам, містить дискримінаційні норми та ризикує повернути систему до «ГУЛАГівських документів». Наукова позиція чітко стверджує: трудові інтереси засуджених та їхня професійна підготовка не повинні підпорядковуватися міркуванням фінансового прибутку від тюремного виробництва. Праця має бути засобом ресоціалізації, а не економічною експлуатацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз дорожньої карти з верховенства права: антикорупційні аспекти // <https://ti-ukraine.org/news/analiz-dorozhnoyi-karty-z-verhovenstva-prava-antukoruptsijni-aspekty/>
2. Аніщенко В. Формування професійних інформаційно-комунікативних компетентностей офіцерів пенітенціарної системи в умовах ступеневої освіти крізь призму інтеграції навчальних дисциплін. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки.* 2020, 18(3), С. 6-16. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v18i3.66>
3. Басенко Р., Аванесян Г., Коваленко В. Інституціонування пробації в контексті гуманістичного та євроінтеграційного потенціалу правової системи України. *Підприємництво, господарство і право.* 2021 № 5. С. 203-208. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2021_5_34,
4. Баштанник А.Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* Випуск 1. 2021, С. 29-34.
5. Беззуб Є. І. Реформа Державної пенітенціарної служби України: від карального до реабілітаційного підходу // Центр досліджень соціальних комунікацій : URL: http://www.nbuv.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1899:reforma-derzhavnoji-penitentsiarnoji-sluzhbi-ukrajini-vid-karalnogo-do-reabilitatsijnogopidkhotu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 17.01.2025).
6. Бесчасний В. М., Філонов В. П., Філонов О. В. Право Європейського Союзу / за заг. ред. І. А. Грицяка. Київ, 2010. С. 343.
7. Богатирьов А. Інституційне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 3. С.196–201.
8. Богатирьов І. Роль міжнародних правових актів у механізмі правового забезпечення функціонування державної кримінально-виконавчої служби України. *Закон і кордон.* Том 2 № 2 (2023). С. 4-22.
9. Бурда С.Я., Приймак І.В. Виконання та відбування покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* № 1. 2023: DOI: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-1-5>
10. Маньгора В.В., Маньгора Т.В.. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство в умовах воєнного стану. *Інформація і право.* 2023. № 3 (46). С. 205-214. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287255](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287255)
11. Вапнярчук В. В. Досудове провадження. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я.

Тация, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. С. 332–364;

12. Вапнярчук В. В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2022. Серія «Право». Випуск 70. С. 405-410. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.65>.

13. Вибух у Шевченківському суді Києва. Що відомо та як це пов'язано зі справою про вибух під Радою (2023). URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66100017>

14. Виноградова С. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційна складова загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142–146.

15. Вітюк Д. Л., Олійник І. Л. Теоретико-правовий аналіз досліджень у галузі кримінально-виконавчого права. *Ірпінський юридичний часопис*, (2(15)), 2024. 11–19. URL: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-11-19](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-11-19).

16. Волобуєв А. Ф. Затримання як захід забезпечення належної правової процедури у кримінальному процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”. Випуск 86. Ч. 5. 2024. С. 39-45. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.5>.

17. Волобуєв А. Ф. Кримінальне провадження і журналістське розслідування: конкуренція чи взаємодія. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. Т. 31. № 1. С. 266-283. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-31-1-266

18. Волобуєв А. Ф. Кримінальний проступок: проблемні питання теорії і практики. Вісник Національної академії правових наук України. 2024. Т. 31. № 2. С. 218–233. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-218.

19. Волобуєв А. Ф. Критерії прийняття рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні. Аналітично-порівняльне правознавство. Вип. 4. 2025.

20. Волобуєв А. Ф. Учасники кримінального провадження: проблемні питання класифікації. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Том 107 № 4 (2024). С. 126-136. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2024.4.12>

21. Волобуєв А. Ф., Орлова Т.А. Структуризація досудового розслідування: процесуальний і криміналістичний аспекти. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. №4 (131). С. 108-115. DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2024-4-16>

22. Волобуєв А.Ф. Самостійне залучення експерта стороною захисту: труднощі і перспективи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Вип. 88 ч. 3. 2025. С. 222-227. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.334>.

23. Волобуєв А.Ф., Смоков С.М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. Аналітично-порівняльне правознавство. Випуск № 01. 2025. С. 702-707. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.117>.

24. Волобуєв А.Ф., Смоков С.М. Процесуальні строки у

кримінальному провадженні: проблемні питання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. Випуск № 01. С. 702-707. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.117>

25. Гарасим П. Про роль і місце громадського контролю у запобіганні тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими в Україні. *Юридичний вісник*, 2022/6. С. 77-83.

26. Гвоздюк В.В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 4, 2021. С. 208. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.36>

27. Генпрокуратура визнає важливість журналістських матеріалів про колабораціонізм та військові злочини – дискусія (2023). URL: <https://zmina.ua/en/event-en/>

28. Гловюк І.В., Гринюк В.О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Вип.15(27), Т.1.2023. с. 239-249. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249.

29. Гловюк І.В., Гринюк В.О. Охорона та захист права на мирне володіння майном у досудовому розслідуванні: доктрина та судова практика. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Вип.15(27), Т.1.2023. с. 241. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.239-249

30. Гловюк Ірина (2022). Оскарження недотримання розумних строків досудового розслідування – ст.ст. 308, 303 КПК України. URL: <https://radako.com.ua/oskarzhennya-nedotrymannya-rozumnyh-strokov-dosudovogo-rozsliduvannya-st-st-308-303-kpk-ukrayiny/>;

31. Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Випуск 1. С. 135-139. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.24>

32. Глушко Ю. М. Сутність і зміст арешту майна у кримінальному провадженні. *Juris Europensis Scientia*. 2024. Випуск 1. С. 137. DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.24>

33. Голодник Ю. А. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 271–274.

34. Голубов А. Є. Питання системи органів кримінальної юстиції. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції. 2016. Харків. С.90-91. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8d403561-0362-4f7a-8b26-5df9de68c941/content> (дата звернення: 23.04.2025)

35. Гончаренко О.Г. Сучасні підходи до формування цілей і стратегії діяльності пенітенціарних закладів. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. № 1 (14), 2025. С. 51-65.

36. Горінецький Й.І., Нестерова І.А., Реплюк Н.М. Забезпечення розумності строків кримінального провадження. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. 2024. Серія «Право». Вип.83.Ч. 3.С. 213-219. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.33>.

37. Гороть А.М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*, Вип. 6, 2024. С. 105-112.

38. Гороть А.М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*, Вип. 6, 2024. С. 105-112.

39. Гумін О. М. Права засуджених неповнолітніх: особливості забезпечення і реалізації під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 3 № 89 (2025): DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.31>

40. Гуртієва Л.М. Учасники кримінального провадження з боку обвинувачення на стадії досудового розслідування: окремі позиції Верховного суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 541-545. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/130>;

41. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU85009R?ed=1985_11_29

42. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 1(15). С. 49-66.

43. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Міжнародно-правові стандарти щодо виправлення та ресоціалізації засуджених. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / № 1(15). С. 49-66.

44. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р // Офіційний вісник України. 2025. № 49. Ст. 3399.

45. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2019 р. № 829. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/829-2019-%D0%BF#Text>

46. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції // <https://minjust.gov.ua/m/pro-direktorat-6629>.

47. Директорат стратегічного планування та європейської інтеграції // <https://minjust.gov.ua>.

48. Діденко О.В., Тимків О.І., Бабич А.В. Психологічні особливості педагогічно-виховної роботи із засудженими різних категорій в установах виконання покарань. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2022. С. 414-417.

49. Дорожня карта з верховенства права // https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

50. Дотримання прав людини в діяльності Державної кримінально виконавчої служби України і Служби пробації : наук.-практ. посіб. / [О. В. Гальцова, О. О. Пашенко, А. Ф. Степанюк І. С. Яковець] ; за заг. ред. А. Ф.

Степанюка ; НАПрН України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.. Харків : Право, 2023. 130 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985200>

51. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. Наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2024. 331 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178602321>

52. Дроздова О. В., Заріцька К. Г. Слідчий суддя як гарант забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Наукові праці НУ ОЮА. 2021. С. 98-107. DOI: <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.721>; Налуцишин В.В., Налуцишин В.В. Слідчий суддя як гарант принципу змагальності на стадії досудового розслідування: аналіз міжнародного досвіду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”. 2024. Вип. 84 ч. 4. С. 105-110. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.14>

53. Дьоменко С.В., Рябчинська О.П. новітні методики оцінювання виправлення засудженої особи в процесі відбування покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2023. С. 349-354.

54. Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97) .URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289

55. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 10.02.2025).

56. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 10.02.2025).

57. Європейський проект та Україна: монографія / А. В. Єрмолаєв, Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова [та ін.]. – К. : НІСД, 2012. С. 130.

58. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць: від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025);

59. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету міністрів держав-учасниць : від 12.02.1987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 10.10.2025)

60. Журавель В. Проблеми періодизації досудового розслідування. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 2 (77). С. 136-144;
61. Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Харків: Фактор, 2019. С. 80-83.
62. Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 100.
63. Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 16 с.
64. Іваньков А. І. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 16 с.
65. Іваньков, І. В., & Іваньков, О. І. (2024). Досвід професійної підготовки персоналу для пенітенціарних систем землі Баварія (федеративна республіка Німеччина) та республіки Польща. *Правовий часопис Донбасу*, (4), 112–117. <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-112-117>
66. Івчук Ю.Ю. Розумний строк кримінального провадження: практика ЄСПЛ та деякі особливості законодавчого врегулювання. Актуальні проблеми права: теорія і практика. №1 (43), 2022. С. 11-20. DOI <https://doi.org/10.33216/2218-5461-2022-43-1-11-20>;
67. Ільїна О. В. Напрямки реалізації кримінально-виконавчої політики у запобіганні злочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 5. 2022. С. 182-188.
68. Інструкція з організації діяльності чергової служби в Національній поліції України (2024). Затверджена Наказом МВС України від 23.05.2017 № 440 із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС № 447 від 26.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17?find=1&text>
69. Інструкція із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України: Наказ МВС України від 25.09. 2023 року № 777 із змінами, внесеними згідно з Наказом МВС № 472 від 11.07.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2034-23#Text>
70. Ірінеєва В.І. Система кримінальної юстиції в Європейському Союзі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2012. 50 с. С. 14
71. Ісланкін С.М. Відсторонення від посади в системі заходів забезпечення кримінального провадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. №1. С. 746-749. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/180>;
72. Ісланкін С.М. Підстави та процесуальний порядок відсторонення від посади в кримінальному процесі. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 1. С. 355-360. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.64>;
73. Кабанець Олексій. Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку. Київ. 2024. Вища школа Адвокатури. URL: <https://tinyurl.com/ydd7y4rs>
74. Карелін В.В. Особливості реформування пенітенціарної системи

України в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2024. С. 206-208.

75. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Кримінально-виконавча система України: виклики воєнного стану. *Law and Society*. 2024. Issue 9. Р. 67-73.

76. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Реалізація принципу гуманізму в кримінально-виконавчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. Том 1 № 49. 2025. С. 78-85.

77. Клименко С. В. Проблеми імплементації міжнародних стандартів щодо виконання кримінальних покарань у кримінально-виконавче законодавство України. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне наукове фахове видання. URL: http://www.pap.in.ua/1_2014/Klymenko_1.pdf (дата звернення: 17.01.2025);

78. Клочков Володимир, Гурська Анастасія (2020). Допит підозрюваного як інструмент сторони захисту. *Юридична газета online*. №10 (716). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/dopit-pidozryuvanogo-yak-instrument-storoni-zahistu.html>

79. Коваль Т. О. Міжнародно-правові акти регулювання праці засуджених. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. Випуск 26, 2018. С. 171-175.

80. Ковальов А.В. Імплементація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 «Право». Київ, 2023. 233 с.

81. Кодекс адміністративного судочинства України. Відомості Верховної Ради України, 2005, № 35-36, № 37, ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 12.05.2025)

82. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення 12.05.2025)

83. Колізії в реалізації та захисті прав людини: навчальний посібник / кол. авторів. Білоцерківський нац. агр. ун-т. Біла Церква, 2025. 333 с.

84. Колодчин Д. В. Роль міжнародно-правових стандартів у запобіганні злочинності в пенітенціарній сфері зарубіжних країн. *Правова позиція*, № 4 (41), 2023. С. 140-144.

85. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.08.2025);

86. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : резолюція 39/46 Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 12.08.2025).

87. Конопельський В.Я., Резніченко Г.С. Деякі проблеми правозастосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2023. С. 436-438.

88. Конопельцева О. О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. *Право та інновації*. № 2 (18) 2017. С. 98-104.

89. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
90. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 12.05.2025)
91. Кримінально-виконавче право України : підручник / за ред. А.Х. Степанюка. Харків : Право, 2006. 256 с..
92. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.10.2025)
93. Куненко І. С. Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. 2025. № 17. С. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-5>
94. Кутепов М.Ю. Навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, як один із важливих напрямів ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 235-238.
95. Кучер В.О., Криштафович О.Я. Участь захисника під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 41-71. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/41-71>;
96. Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу // *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 325; Проневич О.С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства ЄС як складова частина євроінтеграційного курсу України. *Дриновски сборник*. Том IX. Софія-Харков: Издательство на БАН «Проф. Марин Дринов», 2016. С. 370.
97. Кучинська О. Законодавча мозаїка: поняття адаптації українського права до норм Європейського Союзу // *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 235–236.
98. Кучинська О.П., Циганюк Ю.В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344-347. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85> URL: http://www.lsej.org.ua/5_2023/85.pdf;
99. Кушнерьов В. Категорія «розумний строк» у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №10. С. 269-273. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.46>;
100. Лапкін А. В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 24-31. DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спес-2-03>
101. Литвиненко О.Ю. Право засуджених на охорону здоров'я в місцях несвободи: теоретично-правовий аналіз. *Науковий юридичний журнал*. № 21/2023. С. 127-143.
102. Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту

справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні // Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал. 2023. Вип. 1 (10). С. 236.

103. Мазур А. Межі початкового етапу розслідування. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. №61. С. 435–441. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/issue/view/11>

104. Малінковська О. В., Тимошук О. І., Бруневич В. М. Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: перспективи вдосконалення законодавства України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. № 1 (18), 2023. С. 57-71.

105. Малюга Л. Інституційні засади адаптації соціального законодавства України до *acquis communautaire* // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2018. № 2 (107). С. 56.

106. Меркулова В. О. Взаємодія громадськості та органів кримінальної юстиції на різних стадіях кримінального судочинства: окремі аспекти удосконалення правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 85-92. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.15>

107. Меркулова В. О. Гендерна експертиза кримінального законодавства: окремі аспекти національно-правових підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2-2019. С. 38-42.

108. Миронюк Р. В. Громадський контроль за діяльністю поліції: монограф. Дніпро: Дніпропет. держ. ун-тет внутр. справ. 2020. 134 с.; Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика: навчальний посібник / В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин; за заг. ред. В. Г. Пилипчука; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ; Одеса: Фенікс, 2020. 224 с.;

109. Михайло Федоров: Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/mikhaylo-fedorov-tsifrovizatsiya-tse-postupove-peretvorenniya-usikh-derzhavnikh-poslug-na-zruchni-onlayn-servisi> (дата звернення: 28.10.2025).

110. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 11.09.25)

111. Мінімальні стандартні правила ООН відносно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text (дата звернення 19.11.2025);

112. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (Правила Нельсона Манделі) : резолюція 70/175 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_RulesR-ebook.pdf (дата звернення: 11.08.2025)

113. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата

звернення 08.08. 2025);

114. Мінімальні стандартні правила, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) : резолюція 40/33 Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 11.08.2025);

115. Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поводження й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114.

116. Мудрецька Г.В. Реалізація учасниками кримінального провадження права на доступ до матеріалів досудового розслідування. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2023. № 2(6). С. 29-34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-5>;

117. Музика В.В. Міжнародно-правова основа виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно неповнолітніх. *Юридичний бюлетень*. Випуск 15. 2020. С. 122-129.

118. НАБУ і САП викрили схему незаконного доступу до закритих судових рішень (ВІДЕО). НАБУ офіційний вебсайт. URL: <https://nabu.gov.ua/news/nabu-i-sap-vykryly-skhemu-nezakonnogo-dostupu-do-zakrytykh-sudovykh-rishen/> (дата звернення: 29.10.2025).

119. Наливайко Т. В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 17 с.

120. Несінов О.М. Складові успіху у кримінальному процесі. Харків: «Права людини», 2018. С 65-69; Зейкан Я.П. Про недопустимі докази. Методичні рекомендації для адвокатів. Харків : Фактор, 2019. С. 17.

121. Новікова К. А. Обмеження свободи як вид покарання : монографія / К. А. Новікова ; [наук. ред. Ю. А. Пономаренко]. Харків : Право, 2019. 288 с

122. Овдієнко М.С., Овдиенко М.С., Сорокіна А.А., Сорокіна А.А., Романов М.В., Романов М.В. Тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі: практика єспл та українське законодавство. *International Scientific Journal "Internauka"*. Series: "Juridical Sciences" <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-5> (дата звернення: 11.08.2025).

123. Озерський І.В. Психологія ув'язнених та організація їх ресоціалізації в пенітенціарних установах. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 3. С. 312-317.

124. Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України, *Social Work and Education*, Vol. 6, No. 1., 2019. pp. 40-50. DOI: 10.25128/2520-6230.19.1.4

125. Олефір Л. Міжнародні стандарти захисту прав засуджених та ув'язнених. № 4. 2024: *Аналітично-порівняльне правознавство* DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.92> (дата звернення: 11.08.2025)

126. Ортинський Володимир. Заходи забезпечення кримінального провадження: правовий аналіз. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки". 2022. № 2 (34). С. 174-178. DOI:

<http://doi.org/10.23939/law2022.34.174>.

127. Ототожнення електронного та матеріального носія» не є питанням права, а питанням фізики – адвокат. Закон і Бізнес. URL: https://zib.com.ua/ua/165973-ototozhnennya_elektronnoho_ta_materialnogo_nosiya_ne_e_pitan.html (дата звернення: 29.10.2025).

128. Паскевська Ю. Психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ як предиктор успішного функціонування у професійному просторі. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, (1(25), 2022. С. 81-88. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.9> (дата звернення: 11.08.2025)

129. Перепьолкін С.М. Інтерпретація терміну «імплементация» у правовій доктрині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9, С. 310-313. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/76>

130. Петренко Євген, Шишко Ганна (2024). Завершальний етап обшуку: які зауваження адвокати вносять до протоколу обшуку найчастіше? URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-najchastishe/>; Облетов Артем (2024). Приклади кризових порушень під час обшуку та алгоритми дій. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prikladi-krizovix-porusen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii>;

131. Петров Р. А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права // *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 20–24;

132. Петровська Ю.М., Пузирний В.Ф. формування ефективної моделі підготовки персоналу пенітенціарної системи України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 427-432 DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.70> (дата звернення: 11.08.2025)

133. Пивоваров В. В. (2024, 19 квітня). Стислий огляд реформування системи виконання кримінальних покарань: шлях до євроінтеграції. Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама : зб. Тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця. 428–430. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10997257> (дата звернення: 11.08.2025)

134. Пироговська В. О., Мірошніченко О.А., Литовченко В.П. Стратегії посилення законодавства у сфері кримінально-виконавчого права для забезпечення справедливості покарань. *Академічні візії*. Випуск 34/2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13312929> (дата звернення: 11.08.2025)

135. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>

136. Пономарьов О. Особливості відображення міжнародних стандартів щодо поводження із ув'язненими в сучасній кримінально-виконавчій політиці України. *Юридичний вісник*. 2024. Випуск 2. DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v2.2024.13> (дата звернення: 16.05.2025).

137. Почанська О. С. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі: поняття, особливості, функції. *Revista științifică internațională “supremația dreptului”*. №

2, 2018. С. 185-190.

138. Почанська О. С. Особливості використання міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні. *Вісник ХНУВС – Bulletin of KhNUA*. 2020. № 4 (91). С. 158-169,

139. Почанська О. С. Поняття, зміст та основні функції сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020 / № 3(13). С. 98-105

140. Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку» від 03.07.2023 № 9451blob:<https://itd.rada.gov.ua/45100fab-bc04-4790-b91e-7f4761bb308c> (дата звернення: 11.08.2025)

141. Пояснювальна записка до Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/a23a4c59-0384-4bbd-bd19-f73d83e9a898>

142. Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі : резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_205 (дата звернення: 12.08.2025)

143. Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи : монографія : електрон. наук. вид. / Ірина Яковець, Володимир Пивоваров, Вікторія Ворожбіт-Горбатюк ; [наук. ред. В. В Пивоваров] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. Проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. Харків : Право, 2023. 110 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669986801>

144. Приполова Л. І. Щодо проблеми адаптації національного законодавства до норм міжнародного права у сфері захисту прав осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018 / № 1(3). С. 13-19.

145. Приходько Анатолій (2025). Порушення під час обшуку. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/>.

146. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України Відомості Верховної Ради України, 2006, №30, ст. 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 12.05.2025)

147. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2017. № 7–8. Ст. 50.

148. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо

особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» від 17.10.2023р. № 10157. Проект Закону від 17.10.2023р. № 10157. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964>

149. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 10.10.2025).

150. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення дотримання прав і свобод засуджених громадян України, переданих в Україну для відбування покарання, а також щодо яких компетентним органом іноземної держави було прийнято рішення про їх видачу в Україну (екстрадицію) для притягнення до відповідальності або виконання вироку. Проект Закону від 03.07.2023 № 9451 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42220>

151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини: Проект Закону від 03.09.2020 № 4048. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3849>

152. Про внесення змін до Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 № 2648/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1032-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025)

153. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII // Відомості Верховної Ради. 2019. № 9. Ст. 50.

154. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 № 435-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-18> (дата звернення: 15.10.2025)..

155. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України : від 08.04.2014 № 1186-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-18> (дата звернення: 10.10.2025).

156. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури: Закон України від 8 грудня 2023 року № 3509-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3509-20#n14>

157. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих: Закон України від 21 березня 2024 року № 3623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-20#n14>

158. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004

року № 1629-IV // <https://ips.ligazakon.net/document/T041629?an=4>

159. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення: 10.10.2025)., с. 67

160. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023—2027 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 р. № 792-р // Офіційний вісник України. 2024. № 81. Ст. 4799.

161. Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет. Наказ Міністерства юстиції України від 19.10.2017 № 3233/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1280-17#Text> (дата звернення: 10.10.2025)

162. Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: Наказ Мін'юсту України та МОЗ України від 15.08.2014 № 1348/5/572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-14#Text> (дата звернення: 10.10.2025)

163. Про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування "iКейс". Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 29.10.2025).

164. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 222.

165. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року, № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

166. Про міжнародні договори України. Закон України. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 50, ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 12.05.2025)

167. Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України. Документ 119/2021 від 24.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>

168. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. 2019. № 35. Ст. 147.

169. Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 р. № 29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136 (дата звернення 05.06.2025); Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118-122.

170. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів" : Указ Президента України; Концепція від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 14.05.2025)

171. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

172. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 рр. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%d1%80/conv#text> (дата звернення: 03.08.2025); Гороть А.М. Характеристика міжнародно-правових пенітенціарних стандартів та їх імплементація в національне законодавство України. *Нове українське право*, Вип. 6, 2024. С. 105-112,

173. Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 759 // Офіційний вісник України. 2017. № 84. Ст. 2565.

174. Пробація: 10 років змін та досягнень : колективна монографія / В. О. Аніщенко, І. Г. Богатирьов, І. Б. Волеваха та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. К. Гречанюка. Чернігів : Пенітенціарна академія України, 2025. 272 с.

175. Протокол 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n525

176. Пузирний В.Ф., Боднар І.В. Запровадження закордонного досвіду у діяльності органів пробації в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. С. 555-559. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/95.pdf>(дата звернення: 28.01.2025)

177. Пузирьов М. С. Позитивний зарубіжний досвід виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк як концептуальна основа реформування кримінально-виконавчої системи України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 117–123. URL: <http://www.apdp.in.ua/v79/18.pdf> (дата звернення: 28.01.2025)

178. Пузирьов М. С., Мельниченко І. П. Відповідність кримінально-виконавчого законодавства України у сфері довічного позбавлення волі зі стандартами комітету ради Європи з питань запобігання катуванням. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск, том 2, 2019. С. 112-116.

179. Радущка Л.В. Відсторонення від посади. В кн.: Слідчий суддя: актуальні питання діяльності: науково-практичний посіб./кол. авторів; за заг. ред. О.С. Короткової, І.С. Шаповалової. Київ, 2024. С. 70-75.

180. Резніченко Г. С. Ресоціалізація осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2019 р., № 4. С. 118-123.

181. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином ООН: Резолюція, Міжнародний документ від 09.12.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206 (дата звернення: 10.04.2025);

182. Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо спрощення кримінального правосуддя. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 410 засіданні заступників міністрів 17

вересня 1987 року. URL:
https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_87_18_1987_09_17.pdf

183. Реформування органів кримінальної юстиції України відповідно до європейських стандартів: концептуальний аналіз: монографія / Овчаренко О.М., Сердюк О.В., Мошак Г.Г., Дунаєва Т.Є., Кохан В.П., Шуміло О.О. ; НДІ ВПЗ ім. акад. В.В. Сташиса. Харків, 2015. 242 с. Бібліогр.: 324 назв. Укр. Деп. у ДНТБ України

184. Рогальська В.В., Здрок О.І. Арешт майна в кримінальному процесі: підстави та порядок застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 626-629. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/149>;

185. Рогатинська Н.З., Захарків Д.М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 296-298. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>

186. Рогатинська Н.З., Захарків Д.М. Дотримання розумних строків під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 296-298. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-12/100>;

187. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні : звіт за результатами дослідження / Белоусов Ю., Венгер В., Орлеан А., Крапивін Є., Шапутько С., Яворська В. ; за заг. ред. Белоусова Ю. К., 2020. С. 46-47.

188. Романов М. В. Захист прав засудженого як правовий феномен. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7/2020. С. 334-337.

189. Романцова С. В. Досвід країн європейського союзу щодо захисту прав і свобод громадян у пенітенціарних установах. *Електронне наукове видання Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.62>

190. Романюк О.В., Човган В.О. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації. Біла Церква, 2016. 131 с.

191. Рудник Т.А. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право”/ Т.А. Рудник; ААУ. Київ, 2010. 22 с.;

192. Рябих Н.В. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Форум права*. 2016. № 2. С. 175–179. URL: <https://nbuv.gov.ua/UJRN/FP>(дата звернення 08.08.2025); Міщук М.С., Белікова С.О. Міщук М.С. Теоретико-правовий аналіз міжнародних стандартів поведінки й тримання засуджених. *Legal Bulletin*. 2020. Iss. 1. Рр. 106-114

193. Семенюк І. Досвід Європейського Суду з прав людини щодо обґрунтування відповідних рішень в аспекті положень про звільнення засуджених від покарання. *Часопис Київського університету права*, 1(3), 2020, С. 309-312. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/519>

194. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав сторони захисту під час проведення судової експертизи. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2023. №02. С. 349. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.60>

195. Сироїд Т. Л. Заборона катувань у міжнародному праві: поняття,

сутність, характеристика складу злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 94. С. 123–135. URL : http://www.apdp.in.ua/v94/94_2022.pdf#page=123

196. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с. С.48

197. Сметаніна Н. В., Дойонко О. В. Досвід застосування пробації у країнах європейського союзу. *Право і суспільство*. № 2 частина 2 / 2019. С. 183-187.

198. Соловійова О.Є. Процесуальний статус учасників кримінального провадження як засіб забезпечення прав і законних інтересів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2(101). С. 249-256. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.54>.

199. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / О. В. Таволжанський ; за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Х. : Право, 2015. 192 с.

200. Справа «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04). Страсбург 23 січня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text

201. Справа «Коргун проти України» (Заява № 68907/14). Страсбург 14 грудня 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j15#Text

202. Справа «Панчук проти України» (Заява № 14607/16). Страсбург 22 липня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g67#Text

203. Степанюк А.Ф., Автухов К.А., Гальцова О.В., Кутєпов М.Ю., Лисодед О.В., Яковець І.С. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. Том 1 № 42. 2021. С. 103-112.

204. Столбовий В. Поняття громадського контролю службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 106–110. Тощо.

205. Строк І. А. Особливості тактики допиту підозрюваного у вчиненні умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання. *Юридична наука*. 2019. № 11(101). С. 484. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d32e3a7a-6316-4379-94c3-5ac50555044a/content>

206. Теорія держави і права : навчальний посібник / Письменицький А.А., Гапотій В.Д., Попенко Я.В., Поліщук В.Г. - Мелітополь.: ФО-П Однорог Т.В., 2017. - 298 с. С.25-26

207. Теорія держави і права : навчальний посібник / Письменицький А.А., Гапотій В.Д., Попенко Я.В., Поліщук В.Г. - Мелітополь.: ФО-П Однорог Т.В., 2017. - 298 с.

208. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 320 с. С.66

209. Тітов Є. Б. Система універсальних міжнародних актів по боротьбі з катуваннями та іншими формами негуманного поводження. *Форум права*. 2014. № 3. С. 383–389: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2014_3_64.pdf

(дата звернення: 12.08.2025)

210. Тіщенко В.В. Структура окремих методик розслідування. Криміналістика: підручник /за ред. В.В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 352-361;

211. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.

212. Торбас О.О. Попередній арешт майна в кримінальному процесі України: аналіз правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 622-625. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/148>;

213. Туманянц А.Р. Забезпечення прав потерпілого при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2023. Серія «Право». Випуск 78: частина 2. С. 304-309. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.48>.

214. У Верховному Суді обговорили шляхи імплементації рішень ЄСПЛ у групі справ «Ігнатов проти України» і дотримання права на свободу та особисту недоторканність (2025). URL:

215. Угода про асоціацію // <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu>

216. Україна та Угода про асоціацію. Моніторинг виконання 2014–2022. К., 2023. С. 27–30.

217. Феськов М. М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і трудове законодавство України: питання адаптації: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 8.

218. Філософський енциклопедичний словник / наук. ред.: Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. с. 583-584.

219. Формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці : монографія / під ред. Ф. П. Шульженка (перша частина), О. В. Кузьменко (друга частина). Київ : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2022. 441 с..

220. Хавронюк М.І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content>

221. Хавронюк М.І. Система кримінальної юстиції: ознаки, поняття, елементи. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fef26d19-af48-4dae-9033-c1c4d3c78390/content>

222. Хорватова О. О., Степанова А. П. Міжнародно-правовий аналіз пенітенціарних систем світу: позитивний досвід для України. *Часопис Київського університету права*. 2022/2-4. С. 186-189

223. Царюк С. В. Особливості виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх. *Право і суспільство*. № 4 / 2021. С. 189-195.

224. Чайка Р. А. Органи досудового розслідування в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. Вип. 89. Ч. 4. С. 55–61.

225. Шевчук В. М. Стадійність кримінального провадження та її вплив

на формування тактико-криміналістичних комплексів. Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 березня 2019 р.) Харків : Право, 2019. С. 147-150. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17123/1/Shevchuk_147-150.pdf

226. Шкута О.О. Інституційна роль пробації в механізмі застосування кримінально-правового інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2023. С. 730-733.

227. Шлоер Б., Мельник Р., Проневич О. Поліцейське право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 274.

228. Шумейко Д. О. Окремі проблеми оскарження ухвал слідчого судді, суду у спеціальному кримінальному провадженні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2020. № 2. С. 168-172. DOI: <https://doi.org/10.15421/392066>

229. Шумна Л., Денисенко К., Олійник В., Сікун А. Праця засуджених як право чи обов'язок в контексті міжнародного та національного законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. С. 118-122.

230. Case of Bogay and others v. Ukraine (Application no. 38283/18). Strasbourg 3 April 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>

231. European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Text of the Convention and Explanatory Report. URL: <https://rm.coe.int/16806dbaa3>

232. Expert Evidence & Expert Witnesses. Federal court of Australia. URL: <https://www.fedcourt.gov.au/law-and-practice/guides/expert-evidence>

233. Expert Evidence. The Crown Prosecution Service. Updated: 20 November 2023/Legal Guidance. URL: <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/expert-evidence>

234. Hallin, Daniel C. Mancini, Paolo. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. 2004. P.29-30. Cambridge University Press. URL: https://books.google.com.ua/books?id=gGy_SqiaBmsC&pg=PA35&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false

235. Media Freedom Act: a new bill to protect EU journalists and press freedom. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19014/media-freedom-act-a-new-bill-to-protect-eu-journalists-and-press-freedom>

236. Miranda rule | Wex | US Law | LII / Legal Information Institute. URL: https://www.law.cornell.edu/wex/miranda_rule

237. Norris, P. Watchdog Journalism. In M. Bovens, R. E. Goodin, & T. Schillemans (Eds.), *Oxford Handbook of Public Accountability* (pp. 525-541). 2014. Oxford University Press. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3096850>

238. Yagunov D.V. Prison reform in ukraine: some analytical notes and recommendations. *European political and law discourse*. 2016. Vol. 3. Iss. 4. p. 167–184, 429–430.

Наукове видання

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ШЛЯХОМ
ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО НАУКОВОГО НАПРЯМКУ
У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Монографія

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *Самотуга А. В.*
Редактор *Чижевська О. Ю.*

Підп. до друку 16.10.2024. Формат 60×84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 12,09. Обл.-вид. арк. 13,00. Зам. № 11/25-м

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 6054 від 28.02.2018